

Абдурраҳмон ал-Моликӣ

ЖАЗОЛАР НИЗОМИ

Абдурраҳмон ал-Моликӣ. Жазолар низоми
Ўзбек тилидаги биринчи нашри
1426ҳ - 2005м

Мундарижа

Кириш ояти	6
Жазолар низоми	7
Жазолар	7
Жазога лойиқ ишлар.....	12
Жазонинг турлари	14
Биринчи боб	20
Хадлар	20
Зинонинг ҳади	28
Зинонинг исботи	37
Баччавозлик ҳади	46
Аёлнинг орқасига жинсий муносабат қилишнинг хукми	50
Тұхмат ҳади.....	55
Ароқхўрнинг ҳади	58
Ароқхўр жазосининг миқдори	61
Үгирлик ҳади.....	72
Қўл кесилмайдиган ўринлар	81
Кесилиш миқдори	83
Ўгирлик ҳади Оллоҳнинг ҳаққидир	85
Қароқчилар ҳади	90
Богий (тажовузкор)ларнинг ҳади	95
Богий (тажовузкор)ларнинг кофирлардан ёрдам сўраши.....	98
Муртаднинг ҳади	100
Муртаднинг моллари.....	104
Иккинчи боб	105
Жиноятлар	105
Қотилликнинг турлари	107
Қасддан қилинган қотиллик.....	107
Қасддан қилинган қотилликнинг жазоси	108
Қасос	110

Яримқасдан қилинган қотиллик	120
Яримқасдан қилинган қотилликнинг жазоси...	120
Бехосдан қилинган қотиллик	122
Бехосдансимон қилинган қотиллик.....	124
Қотилликнинг ҳужжати	125
Қотилликнинг шериги ва ёрдамчиси	131
Қотилни ўлдириш тарзи	133
Хун ҳақи	135
Хун ҳақини тўлаш кимларга вожиб	143
Ҳомиланинг хун ҳақи	148
Жондан бошқа жойга шикаст етказиш жинояти	150
Инсон аъзолари ва суюкларининг товони	163
Бошдаги аъзолар	164
Бошдан бошқа аъзолар	171
Бош ёриш жазоси	176
Жароҳат жазоси	177
Учинчи боб	180
Таъзир	180
Таъзирга оид жазо турлари.....	186
Таъзир воқеалари ва у учун табаний қилинган жазолар	206
Таъзир воқеаларининг турлари	210
Шаънга тажовуз қилиш	211
Ҳаёга зид бўлган ишлар	211
Олиб қочиш	212
Одобга хилоф ишлар	212
Үйланишга алоқадор ишлар.....	213
Қадр-қимматга тажовуз қилиш: қораламоқ, обрўсими тўқмоқ, ҳақорат қилмоқ.....	214
Ақлга озор берадиган ишни қилиш.....	216
Мол-мулкларга тажовуз қилиш. Кўчма моллар.....	217
Қаллоблик ва товламачилик	218
Омонат молга хиёнат қилиш	219
Муомалалардаги товламачилик	219
Банкротлик (синиш, хонавайронлик)	219
Босқинчилик	220

Молга тажовуз қилишнинг бошқа турлари	220
Тинчликка рахна солиш	221
Зўравонликлар	221
Давлат хавфсизлигига ёзма ва оғзаки халақит	
қилиш	221
Уюшмалар	221
Жосуслик.....	222
Агентлар	222
Фитна уюштириш	222
Динни таҳқирлайдиган ишни қилиш.....	223
Таъзирнинг бошқа турлари	224
Таъзирнинг қолган турлари	224
Тўртинчи боб.....	225
Қонунбузарликлар	225
Қонунбузарлик турлари	225
Кечириш	226

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ
يَا أَوْلَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

«Сизлар учун қасосда ҳаёт бор, эй ахли донишлар!
Шояд (жиноятлардан) сақлансангизлар».

صدق الله العظيم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ЖАЗОЛАР НИЗОМИ

ЖАЗОЛАР

Одамларни жиноятлардан тийиш учун жазолар қонунлаштирилган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أَوْلَى الْأَلْبَابِ﴾

– „Сизлар учун қасосда ҳаёт бор, эй аҳли донишлар!“. [2:179] Яъни, сизлар учун қасоснинг қонунлаштирилишида, бошқачароқ қилиб айтганда, қотилнинг ўлдирилишида катта ҳикмат бор. У ҳам бўлса жонларнинг сақланиб қолишидир. Чунки агар қотил ўзининг ҳам ўлдирилишини билганида, бу ишдан тийилган бўларди, бир жон увол бўлмасди. Ақлли одам бирорни ўлдириш ўзининг ҳам ўлдирилишига олиб келишини билгач, кўпинча бу ишга қадам босмайди. Бошқа ишларда ҳам шундай бўлади. Хуллас, жазо жиноятнинг олдини олувчи омиллар.

Жиноят жирканч ишдир. Жирканчлиликни шариат белгилайди. Қайси бир ишнинг жирканч эканига шариатдан ҳужжат келтирилганда гина у жиноят, деб эътибор қилинади. Жирканчлиликнинг даражаси, катта ё кичикилиги инобатга олинмайди. Шариат жирканч ишни жазога лойик бўлган гуноҳ, деб белгилади. Демак, гуноҳ жиноятнинг айнан ўзидир.

Жиноят инсоннинг табиатида мавжуд бўлган нарса ҳам, меҳнат билан эришиладиган касб ҳам, касаллик ҳам эмас. У инсоннинг Парвардигори билан, ўзи билан ва одамларнинг бир-бирлари билан бўладиган муносабатларидаги ишларни тартибга солиб турувчи низомни бузишdir. Тафсилотга ўтадиган бўлсанк, инсонни яратган Оллоҳ Таоло унда фаризаларни ва узвий эҳтиёжларни ҳам яратган. Бу нарсалар инсондаги жонли тоқатлар бўлиб, ўзларини қондириши учун уни ҳаракат қилишга ундейдилар. Натижада инсон уларни қондириш учун ишга киришади. Агар бу қондириш низомсиз, ўз ҳолига ташлаб қўйилса, бебошлиқ, изтиробга, хато ёки файри табиий қондирилишга олиб боради. Оллоҳ шаръий хукмлар билан инсоннинг амалларини тартибга согланидек, бу фаризалар ва узвий эҳтиёжларни қондиришни ҳам тартибга соглан. Исломий

шариат инсонда рўй берадиган ҳар бир ҳодисага нисбатан ўз хукмини айтиб ўтган, ҳалол ва ҳаромни белгилаган. Шунинг учун шариат буйруқлар ва тақиқларни чиқариб, инсонга буйруқларни бажариш ва тақиқлардан тийилишини юклаган. Юкни кўтартмаган киши жирканч иш қилган, яъни жиноят содир этган ҳисобланади. Одамлар Оллоҳнинг буйруқларини бажаришлари ва тақиқларидан тийилишлари учун жиноятнинг жазоси бўлиши лозим. Усиз буйруқ ва тақиқнинг маъноси қолмайди. Исломий шариат жиноятларнинг ухровий ва дунёвий жазолари бўлишини баён қилган. Ухровий жазо Оллоҳ Таолонинг қиёмат кунида жиноятчини жазолаб, унга азоб беришидир. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالْتَّوَاصِيِّ وَالْأَقْدَامِ﴾

- „(Чунки у Кунда) жиноятчи-осий кимсалар сиймо-белгиларидан танилиб, пешона ва оёқларидан олинурлар (ва жаҳаннамга отилурлар)!“ [55:41]

Яна айтади:

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارٌ جَهَنَّمَ﴾

- „Кофири бўлган кимсалар учун эса жаҳаннам ўти бордирки...“. [35:36]

Буюк Оллоҳ яна айтади:

﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الْذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُفِقُّونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرُهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا حِبَاهُهُمْ وَحَنْوَهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ﴾

- „Олтин-кумушни босиб уни Оллоҳ йўлида инфоқ-эҳсон қилмайдиган кимсаларга аламли азоб «хушхабарини» етказинг! У кунда (Киёматда) ўша (олтин-кумушни) жаҳаннам ўтида қизитилиб, ўша билан уларнинг пешоналари, ёnlари ва кетларига тамға босилиб: «Мана бу ўзларингиз учун тўплаган нарсаларингиздир. Энди тўплаб-босган нарсаларингизнинг мевасини тотиб кўринглар» (дейилур)“. [9:34,35]

Улуф Оллоҳ яна айтади:

﴿وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرٌ مَّا بِ﴾ ﴿١١﴾ جَهَنَّمَ يَصْلُوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾

- „(Энди) ҳеч шак-шубҳасиз ҳаддан ошгувчи-туғёнга тушгувчи кимсалар учун энг ёмон оқибат - улар кирадиган жаҳаннам бордир. Бас, нақадар ёмон жой у!“ [38:55,56]

Оллоҳ гуноҳкорларга азоб ваъда қилиш билан бирга хоҳлаган одамини кечириб юбориши мумкинлигини ҳам уқтиради. Улуг зот айтади:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَعْفُرُ أَنْ يُشْرِكَ بِهِ وَيَعْفُرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾

- „Албатта Оллоҳ Ўзига (бирон нарсанинг) шерик қилинишини кечирмас. Шундан бошқа гуноҳларни Ўзи хоҳлаган бандалари учун кечируг“ [4:48]

Далиллар умумийликни ифодалагани боис уларнинг тавбаси қабул қилинади.

Дунёвий жазони эса Оллоҳнинг ҳадларини адо этиш, жиноят, таъзир ва қонунбузарлик ҳукмларини бажариш билан имом (халифа) ёки унинг ноиби, яъни давлат беради. Дунёвий жазо ухровий жазони соқит қилади. Демак, жазо пособон ва халоскордир. Посбонлиги шундаки, у инсонни гуноҳ қилишдан, жиноят содир этишдан тияди, қўриқлади. Халоскорлиги шундаки, дунёвий жазо ухровий жазодан халос этади. Бунга далил Бухорийнинг Убода ибн Сомит رضдан қилган мана бу ривояти: Пайғамбар صلی اللہ علیہ وسلم олдиларида ўтирган эдик. У киши:

«كُتَّبَ إِنَّمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَحْلِسٍ فَقَالَ بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا شَرِكَ كُوَا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَرْثِنُوا وَلَا قَرَأْ هَذِهِ الْآيَةَ كُلُّهَا فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوْقَبَ بِهِ فَهُوَ كَفَارَتُهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَرَّهُ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ»

«Менга Оллоҳга ҳеч нарсани шерик этмаслик, ўғирлик ва зино қилмасликка байъат беринглар» деб, ушбу оятнинг ҳаммасини ўқидилар-да: «Қайси бирингиз тұла адо этсангиз, унинг савобини Оллоҳ беради, кимки улардан бирини қилиб қўйса ва жазоланса, олган жазоси гуноҳининг каффоратидир, кимки улардан бирини қилиб қўйса ва унинг айбини Оллоҳ беркитса, (унинг иши Оллоҳга ҳавола) - хоҳласа мағфират қилади, хоҳласа азоблайди», дедилар. Бу ҳадис дунёвий жазонинг ухровий жазони соқит қилишига

очиқ далолат қилиб турибди. Шунга кўра, Моиз ҳам, Гомидия ҳам, Жуҳайна қабиласидан бўлган аёл ҳам зино қилганларини эътироф этиб, ўлгунларига қадар тошбўрон қилиндилар. Пайғамбар ﷺ жуҳайналик аёл хусусида шундай деган эдилар:

«لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ قُسِّمَتْ يَيْنَ سَبْعِينَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ لَوْ سَعَثُمْ»

«У шундай тавба қилдики, агар Мадина аҳлидан етмиштасига тақсимланганида ҳам етган бўларди». Улар ухровий жазодан қутулиш учун давлат тарафидан бериладиган дунёвий жазога рози бўлиб, ўз жиноятларини эътироф этгандар. Шунинг учун ҳам Гомидия Пайғамбар ﷺга:

«يَا رَسُولَ اللَّهِ طَهَّرْنِي»

«Эй Расулуллоҳ, мени покланг», деган. Кўпчилик мусулмонлар Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келиб, дунёвий ҳаджазо белгилашларини сўраб, қилган жиноятларини тан олганлар. Улар ухровий азобдан халос бўлиш учун дунёдаги ҳад, қасос азобларини кўтаргандар. Зоро, дунёвий азоб ухровий азобдан енгилроқдир. Шунга асосан жазо посбон ва халоскордир.

Гуноҳлар ва жиноятларга давлат тарафидан жазо тайинланиши Оллоҳнинг буйруқлари ва тақиқларини ижро этишнинг ягона йўлидир. Оллоҳ Таоло муайян ҳукмларни ижро этилиши учун чиқарган. Улар жазолаш ҳукмларидир. Масалан, бирорнинг молига кўз олайтиришдан сақланишини буюрган. Пайғамбар ﷺ бир ҳадисларида:

«لَا يَحِلُّ مَا لِ اَنْفِرِي مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبِ نَفْسِهِ»

«Мусулмон кишининг моли ўзининг розилигисиз ҳалол бўлмайди», деган бўлсалар, яна бир ҳадисларида:

«إِنْ دِمَائُكُمْ وَ أَمْوَالُكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ»

«Қонинглар ва молинглар сизларга ҳаромдир», деганлар. Оллоҳнинг мана шу буйругини ижро этиш учун қўлни кесиш ҳукми қонунлаштирилган. Яна бир мисол: Оллоҳ Таоло зинодан қайтариб:

﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّنْي﴾

– „Зинога яқинлашманглар!“,

[17:32]

деган. Оллоҳнинг мана шу тақиқини ижро этиш учун дарра уриш ва тошбўрон қилиш ҳукмлари қонунлаштирилган. Шундай қилиб, барча бўйруқлар ва тақиқларни ижро этиш йўли уларга амал қилмаган одамга давлат тарафидан жазо тайинланишидир.

ЖАЗОГА ЛОЙИҚ ИШЛАР

Жазога лойиқ ишлар - фарзни бажармаслик, ҳаром ишни қилиш ҳамда давлат чиқарган буйруқ ва тақиқларга риоя этмаслик. Шу уч ишдан бошқа иш жазога лойиқ эмас. Негаки бандаларнинг ишларига алоқадор шаръий ҳукмлар беш хил бўлиб, улар: фарз, мандуб, мубоҳ, ҳаром ва макруҳдир. Қатъий буюрилган иш фарздир. Буюрилиши қатъий бўлмаган иш мандубдир. Қилиш ва қилмаслик ихтиёрли бўлган иш мубоҳдир. Қатъий тақиқланган иш ҳаромдир. Тақиқланиши қатъий бўлмаган иш макруҳдир. Оллоҳ Субҳонаҳу ва Таоло қатъий буюрилган ва қатъий тақиқланган ишга риоя этмаган одамни жазолайди. Ундан бошқасини жазоламайди. Масалан, мандуб амални қилмаган ёки макруҳ амални қилган кишига жазо йўқ. Мубоҳ амални қилган кишига ҳам, қилмаган кишига ҳам жазо йўқлиги-ку кундек равshan. Зеро, Оллоҳ Ўзининг буйруқ ва тақиқларига риоя этмаган одамларга, бир сўз билан айтганда гуноҳкорларга таҳдид қиласди. Оллоҳ айтади:

﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾

- „Кимки Оллоҳ ва Унинг пайғамбарига осий бўлса, бас, албатта унинг учун жаҳаннам олови бордир. (Ундаи кимсалар) ўша жойда мангурлар“.

[72:23]

Яна айтади:

﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلُهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ﴾

﴿مُهِينٌ﴾

- „Ким Оллоҳ ва Унинг пайғамбарига итоатсизлик қилиб Оллоҳнинг белгилаб қўйган ҳадларидан тажовуз қилса, уни абадий қоладиган жойи бўлмиш дўзахга киритур. Ва унинг учун хор қилгувчи азоб бордир“.

[4:14]

Демак, таҳдид гуноҳкорларга қаратилади. Мандуб ишни қилмаган ва макруҳ ишни қилган киши гуноҳкор эмас. Чунки бу ишлардаги буйруқ ва тақиқ қатъий эмас. Модомики у гуноҳкор эмас экан, жазоламаслиги табиий. Мубоҳ, мандуб ва макруҳ ишни қилган кишини ҳам Оллоҳ жазоламайди. Оллоҳ жазоламаганидан кейин қандай қилиб давлат жазоласин?! Давлатнинг жазолари Оллоҳ тарафидан белгиланган бўлади, бошқачароқ қилиб айтганда, давлат ҳам ҳаром амални қилган

ёки фарз амални бажармаган кишинигина жазолайди, холос. Унинг Худо томонидан белгиланмаган жазолари таъзир билан чеклангандир. Таъзир ҳади ва каффорати бўлмаган гуноҳга белгиланган жазодир. У ҳам фақат гуноҳларгагина алоқадордир. Мандуб, макруҳ ва мубоҳ амаллар унга кирмайди. Чунки улар гуноҳ ҳисобланмайди. Қонунбузарлик эса гуноҳдир. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَ مَنْ يَعْصِي الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي»

«Ким амирга осийлик қилса, демак, менга осийлик қилибди», деганлар. Шунга асосан, қонунбузарликка жазо тайинланиши гуноҳга жазо тайинланишидир. Хуллас, фақат гуноҳларгагина жазо тайинланади. Гуноҳ бўлмаган ишга жазо йўқ. Шунга кўра, мандуб амални бажармаган ёки макруҳ ишни қилган киши, ҳатто мўминлар амири буюрган тақдирда ҳам жазоланмайди. Чунки унинг буйруғи бир ишни фарз ёки ҳаромга айлантиrolмайди. Унинг вазифаси бор-йўғи бир неча шаръий фикрлар тўғри келиб қолганида улардан бирини қабул қилиб олиб, одамларни унга бўйсундиришdir, холос. Бу унинг эмас, шариатнинг буйруғи ҳисобланади. Буйруқ Оллоҳнинг буйруғи бўлиб, ҳукм шариатнинг ҳукми бўлиб қолаверади. Шунга кўра, жазога лойик бўлган ишлар икки амал билан чеклангандир. Улар фарз амалини бажармаслик ва ҳаром ишни қилишdir.

ЖАЗОНИНГ ТУРЛАРИ

Жазолар тўрт хил бўлади: ҳадлар, жиноятлар, таъзир ва қонунбузарликлар. Оллоҳнинг ҳаққи туфайли белгиланган жазолар ҳадлардир. Унинг ҳад (чек, чегара) деб номланишига сабаб шуки, у одамни чегарадан - ўша гуноҳ тарафга ўтишдан қайтаради. Ҳад сўзи гуноҳ маъносида ҳам қўлланади. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿تُلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرِبُوهَا﴾

- „Булар (юқорида мазкур бўлган ҳукмлар) Оллоҳнинг чегараларидир. Бас, уларга яқинлашманглар“ [2:187]

Айни пайтда шу гуноҳнинг жазоси маъносида ҳам ишлатилади. У фақат Оллоҳнинг ҳаққи бўлган ишлардаги гуноҳларгагина хосдир. Унинг борасида ҳатто ҳоким тарафидан ҳам кечириш деган нарса бўлмайди. Чунки у Оллоҳнинг ҳаққидир. Биронта ҳам одам биронта ҳам ҳолатда уни соқит қилолмайди.

Жиноят сўзи қасос ёки тўловни келтириб чиқарадиган баданга қилинадиган тажовуздир. У жонга қилинган тажовузни ҳам, бошқа аъзога қилинган тажовузни ҳам ўз ичига олади. Бу ерда ундан мурод шу тажовузга тайинланган жазодир. Бу жазода банданинг ҳаққи бор. Шундай бўлгач, унинг кечиришга ҳам ҳаққи бор. Оллоҳ Таоло:

﴿كُبَيْ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِي الْحُرُّ بِالْحُرُّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى﴾

- „... сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди“, [2:178] деб туриб, орқасидан:

﴿فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَعْجِيَهُ شَيْءٌ﴾

- „Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса)“, [2:178]

дейди. Яъни кимники, хун эгаларидан бўлган диндош биродари кечирса. Бу оят жиноятларда ҳақдорнинг ўз ҳаққидан воз кечиши, кечириши мумкинлигини кўрсатиб турибди. Ҳақдорнинг кечириши жоизлигини баён қилувчи кўпгина ҳадислар ҳам ворид бўлган. Абу Шурайх Ҳузоййнинг ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ أُصِيبَ بِدَمٍ أَوْ خَبْلٍ وَالْخَبْلُ الْجُرْحُ فَهُوَ بِالْخَيَارِ بَيْنَ إِحْدَى ثَلَاثَةِ إِيمَانًا أَنْ يَقْتَصَرَ وَإِيمَانًا أَنْ يَعْفُو وَإِيمَانًا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدِيهِ»

«Кимки қон түкилиши ёки жароҳатланиш мусибатига учраса, уч ишда ихтиёрлидир: ё қасос олсин, ё товон олсин ёки кечирсин. Агар тұрткынчисини хоҳлайдиган бұлса, құлидан тутиб қолинглар». Абу Ҳурайраниң ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَا عَفَّا رَجُلٌ عَنْ مَظْلِمَةٍ إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ بِهِ عَزًّا»

«Қайси бир киши бир зулмни кечирса, шу иши туфайли Оллоҳ унинг азизлигини зиёда қилиши аниқ», деганлар. Анастан ривоят қилинади:

«مَا رُفِعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرٌ فِيهِ الْقِصَاصُ إِلَّا أَمْرٌ فِيهِ بِالْعَفْوِ»

«Пайғамбар ﷺнинг олдиларига қасосға алоқадор иш күтариб келинса, доим кечиришга буюрадилар» (кечиришни маслаҳат берардилар). Шуларнинг ҳаммаси кечиришнинг жоизлигига да哩ллардир. Модомиқи бу ишларда Оллоҳнинг ҳаққи йўқ экан, ҳақдорнинг кечириши билан ҳоким ҳам батамом кечиришга мажбур. Бу жиноятларда фуқаролар оммасининг ҳам хавфсизлик деган ҳақлари бор, дейилмайди. Бундай дейиш учун ҳужжат керак. Ҳужжат эса йўқ. Саҳобалар ﷺ даврида ҳақдор жиноятчини кечирса, жазо бекор қилинган. Табаронийдан:

«أَنَّ عَلَيَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أُتْيَ بِرَحْلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَتَلَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الدُّمَّةِ فَقَامَتْ عَلَيْهِ الْبَيْنَةُ فَأَمْرَ بِقَتْلِهِ، فَجَاءَ أَخْوَهُ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ عَفَوتُ، قَالَ: فَلَعْلَهُمْ هَدَوْكَ وَفَرَقْوْكَ وَقَرَعْوْكَ؟ قَالَ: لَا وَلَكِنَّ قَتْلَهُ لَا يَرُدُّ عَلَيَّ أَخْيَ وَعَرَضُوا لِي وَرَضِيَتُ، قَالَ: أَنْتَ أَعْلَمُ، مَنْ كَانَ لَهُ ذِئْتَنَا فَدَمُهُ كَدَمَنَا وَدِيَتُهُ كَدِيَتَنَا»

«Алий ﷺнинг олдига бир ақли зиммани ўлдирган бир мусулмон олиб келинди. Қымшиши исботланғач, уни ўлимга буюрди. Майитнинг акаси келиб, мен кечирдім, деді. Алий ﷺ: «Сени құрқитишмадими, сенға таҳдид солишишмадими, дағдага қилишшмадими?» деб сүради. У:

«Йўқ, лекин бунинг ўлими менга укамни қайтариб бермайди-ку, мендан илтимос қилишган эди, мен рози бўлдим», деб жавоб берди. Шунда Алий ﷺ: «Ўзинг биласан, ким бизнинг зиммамиизда бўлса, унинг қони бизнинг қонимиз, унинг товони бизнинг товонимиздир», деди». Бу воқеа ҳақдорнинг жиноятчини кечириши жазони бекор қилишига далолат қиласди.

Ҳад ҳам, каффорат ҳам бўлмаган гуноҳга жазо тайинлаш таъзир, дейилади. Қилинган гуноҳга қаралади. Агар Оллоҳ унга муайян жазо - ҳад ёки каффорат тайинлаган бўлса, ўша жазо қўлланади. Ундан бўлмаса, таъзир жазоси берилади. Масалан, баданга тажовуз қилинганда таъзир жазоси қўлланмайди. Чунки унинг жазоларини Шореъ (Қонун Чиқарувчи, яъни Оллоҳ Таоло) баён қилган.

Таъзир ҳадлар ва жиноятлардан фарқ қиласди. Ҳад ва жиноят Қонун Чиқарувчи тарафидан белгиланган, тайинланган жазодир. Уни ўзгартирмасдан, оширмасдан, камайтирмасдан, худди ўзидек ижро этиш лозим. Таъзир эса аниқ белгиланмаган жазодир. Уни ўзидек ижро этиш лозим эмас. Бундан ташқари, ҳад ва жиноятда ҳокимнинг кечиришга, жазони бекор қилишга ҳаққи йўқ. Жиноятда фақат ҳақдор кечириши мумкин. Таъзирда эса кечириш ҳам, жазони бекор қилиш ҳам жоиз. Пайғамбар ﷺ бу тақсимот Оллоҳнинг юзи учун бўлмади, деган одамга таъзир бермадилар, уни кечирдилар. Ҳолбуки, у жазога лойиқ бўлган гуноҳни содир этганди. Яна бир фарқ шундаки, ҳад ва жиноят одамларга қараб фарқланмайди. Улар ҳамма учун баробар. Таъзир эса одамларга қараб фарқланиши мумкин. Унда муқаддам гуноҳ қилмаганлик, ўзини яхши тутиб юрган бўлишлик каби сифатлар инобатга олинади. Оиша ﷺ ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«أَقِلُوا ذَوِي الْهَيَّاتِ عَنْ أَرْبَعِهِمْ إِلَّا الْحُدُودَ»

«Ўзини яхши тутиб юрганларнинг тойилишларини кечиринглар, лекин ҳадларни эмас», деганлар. Тойилишлардан мурод Оллоҳнинг буйруқлари ва тақиқларига риоя этмаслик. Чунки унинг давомида

«إِلَّا الْحُدُودَ»

«Лекин ҳадларни эмас», дейиляпти. Анас ибн Молик ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«الْأَنْصَارُ كَرِشِي وَعَيْتَنِي وَالنَّاسُ سَيَكْثُرُونَ وَيَقُلُونَ فَاقْبُلُوا مِنْ مُخْسِنِهِمْ
وَتَحَوَّزُوا عَنْ مُسِيقِهِمْ»

«Ансорлар менинг жамоатим ва васийларимдир. Одамлар (гоҳида) кўп, (гоҳида эса) оз (риоя) қиласидилар. Уларнинг яхшиларини қабул қилиб, ёмонларидан кўз юминглар». Кўз юмишдан мақсад афв этишдир. Ёмон гуноҳкор деганидир. Шу далиллар таъзирнинг одамларнинг ҳолатлари ва шароитларига қараб ҳар хил бўлиши мумкинлигини кўрсатиб туриди. Демак, бир шахс бир гуноҳ туфайли қамалиши, иккинчи бир шахс эса худди шу гуноҳ туфайли огоҳлантирилиши, танбех ёки ҳайфсан олиши мумкин экан.

Қонунбузарлик ҳокимият қонунларига риоя қилмаган кишига ҳокимнинг берадиган жазосидир. Бунда халифанинг ўзи бўладими, муовинлари бўладими, волийлар бўладими ёки ҳокимият ишида ишлайдиган, буйруқ бериш ваколатига эга бўлган амалдор шахслар бўладими, фарқи йўқ. Бу жазо қонунбузарликнинг жазосидир. Бу сўз қилинган жиноятнинг ўзига ҳам қўлланади. Демак, қонунбузарлик сўзи қонунбузарлик қилиш маъносида ҳам, унга бериладиган жазо маъносида ҳам ишлатилаверади. Бу ишнинг Қонун Чиқарувчи буюрган жазолардан бири бўлишига сабаб шуки, бошлиққа итоат этмаслик гуноҳдир. Оллоҳ бошлиқларга итоат этишни буюрган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿أطِيعُوا اللَّهُ وَأطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَئِنَّ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾

- .... Оллоҳга итоат қилингиз ва пайғамбарга ҳамда ўзларингиздан бўлган (яъни мусулмон) ҳокимларга бўйсунингиз!“ [4:59]

Ҳадисларда ҳам шунга буюрилган. Умму Ҳасин Ахмасийя ривоятида Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«اسْمَعُوا وَأطِيعُوا وَإِنْ أَمْرٌ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشٌ مَا أَفَّاقَ فِيْكُمْ كِتَابَ اللَّهِ»

«Модомики Оллоҳнинг Китоби билан иш юритар экан, сизларга бир ҳабаш қўул амир бўлса ҳам унга қулоқ солиб, итоат этинглар». Анас ﷺ ривоятида Пайғамбар ﷺ:

«اسْمَعُوا وَأطِيعُوا وَإِنْ اسْتَعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشٌ كَانَ رَأْسَهُ زَيْبِيَّةً»

«Боши худди қора майиздек кўринадиган бир ҳабаш қўул сизларга бошлиқ бўлса ҳам унга қулоқ солиб, итоат

этинглар», деганлар. Бу оят ва ҳадислар хоҳ волий бўлсин, хоҳ ҳоким бўлсин, бошлиққа итоат этиш вожиблигига далилдир. Абу Салама ибн Абдурраҳмоннинг Абу Ҳурайрадан эшитишича, Пайғамбар ﷺ шундай деган эканлар:

«مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي»

«Ким менга итоат қилса, Оллоҳга итоат қилибди. Ким менга осийлик қилса, Оллоҳга осийлик қилибди. Ким менинг амиримга итоат қилса, менга итоат қилибди. Ким менинг амиримга осийлик қилса, менга осийлик қилибди». Яна бир ривоятда:

«وَمَنْ يُطِعِ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ يَغْسِلِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي»

«Ким амирга итоат этса, менга итоат этибди, ким амирга осийлик қилса, менга осийлик қилибди», деганлар. Бу ҳадис ҳокимга итоат этмасликнинг гуноҳлигига яққол далилдир. Шунинг учун ҳам унга жазо берилади. Қонун Чиқарувчи унга муайян бир жазо белгиламагани боис, жазо тайинлаш ҳоким ва қозининг ҳаққидир. Шунга кўра, айрим фиқҳ олимлари қонунбузарлик ҳам Қонун Чиқарувчи тарафидан жазоси аниқ белгиланмаган гуноҳ бўлгани туфайли уни таъзир бобига киритадилар. Аслида эса у таъзир бобидан эмас. Чунки таъзир бевосита Оллоҳнинг буйруқлари ва тақиқларига итоат этмасликка хосдир, бошқачароқ айтганда, у Оллоҳнинг ҳокимга итоат этиш борасидаги буйруғига итоат этмаслиkdir. Шунга кўра, унинг жазосини жиноятига қараб ҳокимнинг ўзи белгилайди. Демак, қонунбузарлик ҳоким чиқарган буйруқларга итоат этмасликка хосдир. Зоро ҳоким Қонун Чиқарувчи тарафидан берилган ваколатларга эгадир.

Шуни ҳам айтиш лозимки, ҳоким чиқарадиган қонунлар хоҳ буйруқ, хоҳ тақиқ бўлсин, байтулмолни идора қилиш, шаҳарлар қуриш ва лашкарни ташкиллаштириш каби - у ўз фикри ва ижтиҳоди билан юритадиган ишлар чегарасидан нарига ўтмаслиги керак. Зоро, унинг шу доирадагина ўз фикри ва ижтиҳоди билан буйруқ ва тақиқлар чиқаришга ҳаққи бор. Айнан шуларга итоат этмаслик қонунбузарлик ҳисобланади. Ҳадисдаги:

«وَمَنْ يَغْصِرُ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي»

«Ким амирга осийлик қилса, менга осийлик қилибди», деган гап мана шунга қаратылғандир. Бошқа ишлар эса мүмінлар амири буюрган тақдирда ҳам қонунбузарликка кирмайди. Негаки Халифанинг ҳалолни ҳаром, ҳаромни ҳалол қилишга, мандуб ёки мубоҳни вожибга, макрухни эса ҳаромга айлантиришга ҳаққи йўқ. Агар шундай қилса, унга итоат этиш вожиб ҳам бўлмайди, итоат этмаслик қонунбузарлик ҳам ҳисобланмайди. Агар у одамларни мубоҳга ёки мандубга мажбурламоқчи бўлса, уларни вожибга айлантирган бўлади. Макруҳдан қайтарса, уни ҳаром қилган бўлади. Шунингдек, ҳаромга рухсат бериб, мубоҳни тақиқлашга ҳам унинг ҳаққи йўқ. Шундай қилса, ҳалолни ҳаром, ҳаромни ҳалол қилган бўлади. Қуръон бундай ишдан аниқ қайтарган. Ундаги маъно умумий бўлиб, халифани ҳам ўз ичига олади. Халифанинг ўз фикри ва ижтиҳоди билан юритадиган ишлари доирасидагина буюриб, тақиқлашга ҳаққи бўлади. Демак, қонунбузарлик ҳам шу доирадан нарига ўтолмайди.

Жазо турлари мана шулардир. Улардан бошқаси жазо турига кирмайди. Инсон содир этган жазога лойиқ жиноят шу тўрт турдан бирига алоқадордир. Чунки у ё шариат жазосини тайин қилган гуноҳни, ё шариат тарафидан жазоси белгиланмаган гуноҳни содир этган ёки баданга тажовуз қилган бўлади. Уч тур мана шулар. Тўртинчиси - ҳокимга осийлик қилишдир. Уларнинг тафсилоти билан тўрт бобда танишасиз.

БИРИНЧИ БОБ

ҲАДЛАР

Ҳад сўзи, аслида, икки нарсани аралашиб кетишдан қайтариб, ўртасини тўсиб турадиган чегара маъносини англатади. Ҳовлиниг ҳади - уни атрофдан ажратиб турган жойи. Зино ва бошқа жиноятларнинг жазоси ҳад деб номланишига сабаб шариат тарафидан шундай белгиланганлигидир. Ҳад сўзидан гоҳида гуноҳнинг ўзи ҳам тушунилади. Масалан, Оллоҳ Таоло:

﴿تَلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرِبُوهَا﴾

- „Булар (юқорида мазкур бўлган ҳукмлар) Оллоҳнинг чегараларидир. Бас, уларга яқинлашманглар“, [2:187] дейди. Гоҳида Оллоҳнинг бўйруқлари ва тақиқлари маъносида ҳам келади. Масалан, Оллоҳ Таоло:

﴿وَتَلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

- „Бу Оллоҳнинг қонун-чегараларидир. Кимки Оллоҳ чегараларидан тажовуз қилиб ўтса, аниқки у ўзига зулм қилиби“, [65:1] дейди. Оллоҳнинг ҳадлари Унинг тақиқларидир. Истилоҳда ҳад сўзи бир гуноҳ учун шариат тарафидан белгиланган жазо маъносидадир. Мақсад - кишини шу каби яна бир гуноҳдан тийиш. Жазоси ҳад бўлиши вожиблигига иттифоқ қилинган гуноҳлар олтитадир. Улар: зино ва баччавозлик, тухмат, ўғирлик, ароқ ичиш, диндан қайтиш, босқинчилик. Бу ҳадлардан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар ворид бўлган. Зинодан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّنِي إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾

- „Зинога яқинлашманглар! Чунки (бу) бузуқликдир - энг ёмон йўлдир“. [17:32] Абу Ҳурайра ؏ ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«لَا يَزِنِي الزَّانِي حِينَ يَزِنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَسْرِقُ الْخَمْرَ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَتَهَبُ ثُبَّةً يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ فِيهَا أَبْصَارَهُمْ حِينَ يَتَهَبُهُمَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

«Зино қилаётган киши мўмин ҳолида қилмайди, ароқ ичаётган киши мўмин ҳолида ичмайди, ўғирлик қилаётган киши мўмин ҳолида қилмайди, одамларнинг кўз ўнгидага талон-торож қилаётган киши мўмин ҳолида қилмайди». Баччавозлиқдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло баччавозликни бузуқчилик, деб номлади:

﴿وَلُطَّا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴾
﴿إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَتَتْمُ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ﴾

— „Лут (пайғамбар) ўз қавмига: «Шундай бузуқлик қиласизларми? Ахир сизлардан илгари бутун оламлардан бирон кимса бундай қилмаган эди-ку?! (Наҳотки) сизлар хотинларингизни қўйиб, нафсингизни қондириш учун эркакларга борсангиз?!. Йўқ, сизлар ҳаддан ошуви қавмдирсиз», деганини эсланг!“. [7:80,81]

Лут қавмини ерга тиқиш билан жазолаганини айтади:

﴿فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالَيْهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّنْ سِجِيلٍ مَّنْصُودٍ﴾

— „Энди қачонки Бизнинг фармонимиз (яъни азобимиз) келганида, у жойларни остин-устун қилиб юбордик ва уларнинг (коғирларнинг) устига Парвардигорингиз даргоҳида белгилаб қўйилган сопол тошларни пайдар-пай ёғдирдик“. [11:82]

Ундан насиҳатланишимиз учун Оллоҳ уни бизга ҳикоя қилиб берган. Мухаммад ибн Исҳоқ Амр ибн Амрдан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَاعُونُ مَنْ عَمَلَ قَوْمٌ لُوطٌ»

«Лут қавмининг ишини қилган одам малъундир». Ибн Аббос ﷺдан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ وَجَدَثُمُوا بِعَمَلٍ قَوْمٌ لُوطٌ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ»

«Лут қавмининг ишини қилаётганларни кўрсангизлар, қилганни ҳам, қилинганни ҳам ўлдиринглар», деганлар. Туҳматдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло айтади:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لَعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَلَهُمْ﴾

«عَذَابٌ عَظِيمٌ»

– „Албатта (бузук ниятлардан) бехабар, покиза, мўмина аёлларни бадном қиладиган кимсалар дунёда ҳам, охиратда ҳам лаънатга дучор бўлдилар. Улар учун улуғ азоб бордир“. [24:23] Абу Ҳурайра ривоят қиласи, Пайгамбар:

«اجتَبَيْوَا السَّبَعَ الْمُؤْبِقَاتِ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: الشَّرُكُ بِاللَّهِ، وَالسَّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَّا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتَامَى، وَالْتَّوْلَى يَوْمَ الرَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمَنَاتِ الْغَافِلَاتِ»

«Халок этувчи етти ишдан нари юринглар», дедилар. «Улар қайсилар, эй Оллоҳнинг Пайгамбари?» дейилди. Айтдиларки: «Оллоҳга ширк келтириш, сеҳр, Оллоҳ ҳаром қилган жонни ноҳақ ўлдириш, судхўрлик қилиш, етимнинг молини ейиш, бостириб бораётган пайтда орқага чекиниш, сақланган, (лекин) бепарво мўминаларга тужмат қилиш». Ароқдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло айтади:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَبَيْوُهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَعْضَاءُ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْثُمْ مُّتَهْوِنُونَ﴾

– „Эй мўминлар, ароқ (масъ қиладиган ичимлик ичиш), қимор (ўйнаш), бутлар (яъни уларга сизиниш) ва чўплар (яъни чўплар билан фолбинлик қилиш) шайтон амалидан бўлган ҳаром ишдир. Бас, нажот топишингиз учун уларнинг ҳар биридан узоқ бўлингиз! Ичкилик, қимор сабабли шайтон ўрталарингизга буғузадоват солишини ҳамда сизларни Оллоҳни зикр қилишдан ва намоз ўқишидан тўсишни истайди, холос! Энди тўхтарсизлар!“. [5:90,91]

Қуръон бу оятда ароқ ва қиморнинг ҳаромлигини бир неча тарзда таъкидлаб келяпти: Жумланинг бошида «албатта» сўзини келтиряпти; уларни санамларга ибодат қилиш билан ёнма-ён кўйяпти; уларни нажас, деб баҳолаяпти:

﴿فَاجْتَبَيْوَا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْتَانِ﴾

– .... бутлардан иборат нажосатдан йироқ бўлингиз“; [22:30]

уларни фақат ёмонлик келтирадиган шайтон амалидан ҳисоблаяпти; улардан нари юришга буюрятпи ва нари бўлишни нажот, деб атаялти (бу нарса нари юришга буюриш қатъий талаблигига далолат қиласи); улардан келиб чиқадиган фалокатни - ўзаро адоват, хусумат туғилишини эслатяпти, Оллоҳнинг зикридан ва намоз вақтларига риоя этишдан тўсилишга олиб бориб қўйишларини уқтиряпти; буларнинг ҳаммасини инкор этувчи сўроқ гап орқали, яъни,

﴿فَهُلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾

– „Энди тўхтарсизлар“, [4:91]
дейиш орқали қатъий тақиқ билан якунлаяпти. Бу тақиқнинг энг балофатли шаклидир. Гўёки ароқ ва қиморнинг ўзида мавжуд бўлган улардан нафратлантирувчи иллатларни қатор тизиб келтиряпти-да, ортидан ҳеч бўлмаса энди қайтарсизлар, дейиляпти. Ибн Аббос ривоят қиласи:

«كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدِيقٌ مِّنْ تَقْبِيفِ وَدُونِ، فَلَقِيَهُ يَوْمَ الْفَتحِ
بِرَاحَةً أَوْ رَأْوِيَةً مِّنْ حَجَرٍ يَهْدِيهَا إِلَيْهِ، فَقَالَ: يَا فُلَانُ أَمَا عِلِّمْتَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا؟
فَأَقْبَلَ الرَّجُلُ عَلَى غُلَامِهِ فَقَالَ اذْهَبْ فَبِعْهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
إِنَّ الذِّي حَرَّمَ شُرُبَّهَا حَرَّمَ بَيْعَهَا، فَأَمَرَ بِهَا فَافْرَغَتْ فِي الْبَطْحَاءِ»

«Пайгамбар ﷺнинг Сақиғ ва давслик бир дўстлари бор эди. Фатҳ куни уни учратиб қолдилар. У тошдан ясалган идишдаги ароқни Пайгамбар ﷺга совға қилмоқчи бўлиб турганди, у киши: «Оллоҳ уни ҳаром қилганини билмадингми?» дедилар. Ҳалиги одам гуломига юзланиб: Буни олиб бориб, сотиб юбор», деди. Шунда Расул ﷺ: «Унинг ичилишини ҳаром қилган зот сотилишини ҳам ҳаром қилган», дедилар. (Бу гапни эшитган дўстлари гуломига) буюриб, уни ерга тўқдириб юборди». Ўғирликдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло айтади:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا حَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ مُبَارِّعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا
يَسْرِقْنَ﴾

– „Эй пайғамбар, қачон сизнинг олдингизга мўминалар келишиб, сизга ўзларининг Оллоҳга бирон нарсани шерик қилмасликларига, ўғирлик қилмасликларига...“ [60:12]

Пайғамбар ﷺ га ўғирлик қилмасликка байъат бериш ўғирлиknинг ҳаромлигига очиқ далилдир. Абу Ҳурайра ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«لَعْنَ اللَّهِ السَّارِقِ يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ فَتَقْطَعُ يَدَهُ وَيَسْرِقُ الْحَبَلَ فَتَقْطَعُ يَدَهُ»

«Дубулға ўғирлаб құли кесилган, арқон ўғирлаб құли кесилган ўгрини Оллох лаънатласин», дедилар. Бу ерда дубулғадан мурод темир қалпоқдир. Муртадлиқдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллох Таоло айтади:

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنِ دِينِهِ فَيَمْتَنَعْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبَطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

– „Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундағы кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажаклар“. [2:217]

Муознинг ҳадисида келади, Пайғамбар ﷺ уни Яманга юбораётіб: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرْسَلَهُ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ لَهُ: أَيُّمَا رَحْمَلٍ ارْتَدَّ مِنَ الْإِسْلَامِ فَادْعُهُ، فَإِنْ عَادَ وَإِلَّا فَاضْرِبْ عَنْقَهُ، وَأَيُّمَا امْرَأَةٍ ارْتَدَّتْ مِنَ الْإِسْلَامِ فَادْعُهَا، فَإِنْ عَادَتْ وَإِلَّا فَاضْرِبْ عَنْقَهَا»

«Қайси бир киши Исломдан қайтса, уни даъват эт, қайтса қайтди, қайтмаса ўлдир. Қайси бир хотин Исломдан қайтса, уни даъват эт, қайтса қайтди, қайтмаса ўлдир», дедилар. Йўлтўсарликдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллох Таоло айтади:

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ﴾

– „Албатта, Оллох ва пайғамбариға қарши урушадиган ва ерда бузгунчилик қилиш ҳаракатида юрадиган кимсаларнинг жазоси - ўлдирилиш ё дорга осилиш, ёки оёқ-қўллари тескарисига (яъни ўнг қўл ва чап оёқ ёки чап қўл ёки ўнг оёқ) кесилиши, ёхуд ўз ерларидан сургун қилинишларидир“. [5:33] Анас ﷺ айтади:

«أَنَّ نَاسًا مِنْ عِكْلٍ وَعُرَيْنَةَ قَدِمُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَكَلَّمُوا بِالإِسْلَامِ فَاسْتَوْخَمُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَ رَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنُودُدٍ وَرَاعِيٍّ وَأَمْرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فَلَيَشْرُبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَالْبَانِهَا، فَأَطْلَقُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا بِنَاحِيَةِ الْحَرَّةِ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ، وَقَاتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَأْفُوا النُّودَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعْثَ الْطَّلَبَ فِي أَثْرِهِمْ، فَأَمَرَ بِمَسَامِيرَ فَأَخْبَيْتَ فَكَحْلَمِهِمْ، وَقَطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلَهُمْ وَمَاحْسِمَهُمْ، ثُمَّ أَلْقَوْا فِي الْحَرَّةِ، يَسْتَسْقِونَ وَمَا سَوَا حَتَّى مَاتُوا»

«Икл ва Урайнадан бир неча киши Пайгамбар ғанинг олдилари га келишиб, мусулмон бўлганликларини айтишди. Мадинани соглиқлари учун заарли эканини билдиришган эди, Пайгамбар ғанинг уларга тую подаси ва подачи тайин қилиб, шаҳардан чиқиб, туяларнинг сийдиги ва сутларидан ичишни буюрдилар. Улар кетишли. Ҳарра ноҳиясига етишгач, Исломдан қайтиб, кофир булиши. Пайгамбар ғанинг чўпонларини ўлдириб, подани ҳайдаб кетишли. Бу хабар Расул ғана етиб келгач, орқаларидан одам юбордилар. Михларни қиздиртириб, уларнинг кўзларига бостиридилар. Қул ва оёқларини кестириб, қонни тўхтатиш учун кесилган жойларни куйдиртириб ҳам қўймадилар. Кейин улар ҳаррага улоқтирилди. Сув сўрашган эди, берилмади. Шу алфозда ўлиб кетишли». Бофийлик ва халифага қарши қилич яланғочлашдан огоҳлантирувчи оят ва ҳадислар: Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَإِنْ طَائِفَاتٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ افْتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَعْتُ إِخْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَبْغِي إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾

– „(Эй мўминлар), агар мўминлардан бўлган икки тоифа (бир-бирлари билан) урушиб қолсалар дарҳол уларнинг ўртасини ўнглаб қўйинглар! Энди агар улардан бирори иккинчисининг устига тажовуз қилса, бас, то (тажовузкор тоифа) Оллоҳнинг амрига қайтунича сизлар тажовуз қилган тоифа билан урушинглар“.

[49:9]

Мұмынлар амири Алий ибн Абу Толиб ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«سَيَخْرُجُ قَوْمٌ فِي آخِرِ الزَّمَانِ حَدَّا ثُالْسَنَانِ، سُفَهَاءُ الْأَخْلَامِ، يَقُولُونَ مِنْ قَوْلٍ
خَيْرٍ الْبَرِّيَّةِ، لَا يُحَاوِرُ إِيمَانُهُمْ حَاجَرَهُمْ، فَأَيْتَمَا لَقِيَتُهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ فَإِنَّ قَتْلَهُمْ
أَجْرٌ لِمَنْ قَتَلَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Охирзамонда ақмоқона донолик қиласынан үсмирлардан ташкил топган бир тоифа чиқади. Энг яхши одамларнинг гапларидан (олиб) гапирадилар. Иймонлари бўгизларидан нарига ўтмайди. Улар диндан худди ўқ камондан отилганидек отилиб чиқадилар. Уларни қаерда учратсанглар, ўлдиринглар. Уларни ўлдирганнинг савоби қиёматгача туради». Пайғамбар ﷺ яна бир ҳадисларида:

«مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا السَّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا»

«Ким бизга қарши қурол кўтарса, у биздан эмас», деганлар. Китоб ва суннатдан олинган бу далиллар барча ҳадлардан огоҳлантириш ворид бўлганлигини кўрсатиб турибди. Демак, уларни қилиш - гуноҳ. Модомики, Қонун Чиқарувчининг ёзи бу гуноҳларга ҳадлар белгилаб қўйган экан, уларга амал қилиш - вожиб.

Ҳад балоғатга етган, ақлли, мусулмон ёки зиммий бўлишидан қатъий назар, Ислом ҳукмларига риоя этувчи одамга қўлланади. Эркак кишига тик ҳолида янги ҳам, эски ҳам бўлмаган ўртача дарра билан урилади. Жазоланувчи ялангоч қилиб ечинтирилмайди, ёғқизиб қўйилмайди ҳам. Ибн Масъуд ﷺ:

«لَيْسَ فِي دِينِنَا مُدْ، وَ لَا قَيْدٌ وَ لَا تَحْرِيدٌ»

«Бизнинг динимизда ётқизиб қўйиш ҳам, боғлаб қўйиш ҳам, ялангоч қилиш ҳам йўқдир», деган. Терини ёриб юборадиган даражада қаттиқ урилмайди. Чунки мақсад уни ўлдириш эмас, жиноятдан тиийш. Урувчи қўлини қўлтифи кўринадиган даражада кўтармайди. Баданнинг ҳар хил жойларига уриш суннат. Бош, юз, жинс аъзоси ҳамда юрак ва маяк каби ўлим жойларидан албатта эҳтиёт бўлинади. Чунки бу аъзолардан бирига уриш уни ўлдириб қўйиши ёки уришдан кўзланган мақсадни чиппакка чиқариши мумкин. Аёл киши ҳам худди шундай урилади. Фақат у ўтиргизиб қўйилади. Алий ﷺ:

«يُضْرِبُ الْمَرْأَةُ جَالِسَةً وَ الرَّجُلُ قَائِمًا»

«Аёл кишига ўтиргани ҳолда, эркақ кишига эса тик тургани ҳолида урилади», деган. Дарралашнинг энг оғири зино учун, кейин тухмат, кейин ароқ ичиш, кейин таъэир учундир. Чунки Оллоҳ Таоло зинони алоҳида таъкидлаб:

﴿وَلَا تَأْخُذْنُكُم بِهِمَا رَفَعْتُ فِي دِينِ اللَّهِ﴾

— .... Оллоҳнинг (бу) ҳукмида (яъни зинокорларни дарралашда) сизларни уларга нисбатан раҳм-шафқат (туйғулари) тутмасин!”, [24:2]

деган. Бошқалари ундан сонда оз бўлади, сифатда кўпайтириш жоиз эмас.

ЗИНОНИНГ ҲАДИ

Айримлар, зинокор аёл ва зинокор эркакнинг ҳади - турмуш қурган ёки бўйдоқ бўлишидан қатъий назар, юз даррадир, дейишади. Бу гапларига Оллоҳ Таолонинг:

﴿الْزَانِيْهُ وَالْزَانِي فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ حَلْدَهٖ وَلَا تَأْخُذْنُكُمْ بِهِمَا رَأْفَهٖ فِي دِينِ اللَّهِ﴾

– „Зинокор аёл ва зинокор эркак - улардан ҳар бирини юз даррадан уринглар. Агар сизлар Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирувчи бўлсангизлар Оллоҳнинг (бу) хукмида (яни зинокорларни дарралашда) сизларни уларга нисбатан раҳм-шафқат (туйғулари) тутмасин!“, [24:2]

деган оятини далил қилиб, қатъий ва ишончли йўл билан келган оятни ёлғонлигининг эҳтимоли бўлган оҳод йўли билан келган хабар учун тарк қилиш жоиз эмас, чунки бу иш Қуръонни суннат билан насх қилишга олиб боради, ҳолбуки бундай қилиш мумкин эмас, дейишади. Саҳобалар, тобеинлар ва улардан кейинги барча асрлардаги уламолардан ташкил топган илм аҳлининг оммаси эса бўйдоқ зинокорга юз дарра урилади, сақланган (турмуш қурган) зинокор эса то ўлгунига қадар тошбўрон қилинади, дейдилар. Бунга Пайғамбар ﷺ

«رَجَمَ مَاعِزًا»

«Моизни тошбўрон қилдирдилар», деган хабарни ва Жобир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинган:

﴿أَنْ رَجُلًا زَئِيْ بِإِمْرَأٍ فَأَمَرَ بِهِ التَّبِيْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَلَدَ ثُمَّ أَخْبَرَ أَنَّهُ مُحْسِنٌ فَأَمَرَ بِهِ فَرُجِمَ﴾

«Бир киши бир аёл билан зино қилди. Пайғамбар ﷺ унга дарра уришни буюрдилар. Кейин унинг турмуш қурганлиги хабари келган эди, уни тошбўрон қилишга буюрдилар», деган хабарни далил қиласидилар.

Далилларга назар ташлаган одам кўрадики, Оллоҳ Таолонинг:

﴿الْزَانِيْهُ وَالْزَانِي فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ حَلْدَهٖ﴾

– „Зинокор аёл ва зинокор эркак - улардан ҳар бирини юз даррадан уринглар“, [24:2]

деган ояти умумий маънода келяпти. Чунки зинокор аёл ва зинокор эркак сўзлари умумийликни ифодаловчи сўзлар бўлиб, турмуш қурганга ҳам, бўйдоққа ҳам тааллуқлидир. Пайғамбар Ҳининг:

«وَيَا أَنِيْسُ اغْدُ عَلَى امْرَأَةٍ هَذَا فَسَلَهَا، فَإِنْ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا، فَاعْتَرَفَتْ
فَرَجَمَهَا»

«Эй Унайс, анавини аёлининг олдига бор, агар эътироф этса, уни тошбўрон қил», деган ҳадислари, Моизнинг уйланган одамлигини сўраб билгандаридан кейин уни тошбўрон қилдирганлари, Фомидияни тошбўрон қилдирганлари ва бошқа саҳих ҳадислар мазкур оятни хослаб келяпти. Яъни, ундан сақланганни истисно қиляпти. Демак, ҳадислар Куръонни насх қилиб эмас, хослаб келяпти. Куръонни суннат билан хослаш эса жоиз. Кўпгина умумий маънода келган оятларни ҳадислар хослаб келган.

Шаръий далиллар, яъни Китоб ва суннат далолат қилаётган шаръий ҳукм бўйдоқ зинокорни Оллоҳнинг Китобига амал қилиб юз дарра уриш, Пайғамбар Ҳининг суннатларига амал қилиб, бир йилга сургун қилишдир. Лекин сургун қилиш вожиб эмас, жоиздир. Уни қилиш ёки қилмаслик бошлиққа ҳавола. Хоҳласа - ҳам дарралайди, ҳам сургун қиласди. Хоҳласа - сургун қилмасдан фақат дарралайди, холос. Аммо дарраламасдан фақат сургун қилиши мумкин эмас. Чунки унинг жазоси дарраланишдир. Турмуш қурганнинг жазоси эса Оллоҳнинг Китобини хослаб келган Пайғамбар Ҳининг суннатларига биноан то ўлгунига қадар тошбўрон қилишдир. Турмуш қурганни ҳам дарралаш ва ҳам тошбўрон қилиш ҳам жоиз. Аввал дарраланади, кейин тошбўрон қилинади. Дарраламасдан фақат тошбўрон қилиниши ҳам мумкин. Лекин тошбўрон қилинмасдан, фақат дарраланиши дуруст эмас. Чунки унга вожиб бўлган жазо тошбўрон қилинишидир.

Бўйдоқ зинокорнинг жазоси дарраланиш эканига Оллоҳ Таолонинг:

﴿الرَّانِيْهُ وَالرَّانِيْ فَاجْلِدُوا كُلًّا وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ حَلْدَهِ﴾

- „Зинокор аёл ва зинокор эркак - улардан ҳар бирини юз даррадан уринглар“, [24:2]

деган ояти далилдир. Сургун қилишнинг далиллари эса кўпгина ҳадислардир. Улардан айримларини айтиб ўтамиз. Абу Хурайрадан ривоят қилинади:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيمَنْ رَأَى وَلَمْ يُخْصَنْ بِنَفْسِي عَامٍ، يَلِيقَةً
الْحَدَّ عَلَيْهِ»

«Пайғамбар ﷺ бўйдоқ зинокорни бир йил сургунга ва ҳад урилишига ҳукм қилдилар». Убода ибн Сомитдан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«خُذُوا عَنِّي، خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا، الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ حَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيٍ
سنة»

«Мендан олинглар, мендан олинглар, Оллоҳ улар учун бир йўлни тайинлаб қўйган. Бокира бокира билан бўлса, юз дарра ва бир йил сургундир». Саҳобалар ҳам шу йўлдан бориб, бўйдоқ зинокорга дарра урганлар ва уни бир йилга сургун қилганлар. Лекин Пайғамбар ﷺнинг фақат дарра уриб, сургун қилмаган пайтлари ҳам бўлган. Абу Довуд Саҳл ибн Саъдан ривоят қиласиди:

«أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَكْرِ بْنِ لَيْثٍ أَفَرَّ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ رَأَى بِأَمْرَأَةٍ وَكَانَ
بِكْرًا فَجَلَدَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِائَةً، وَ سَأَلَهُ الْبَيْتَنَةَ عَلَى الْمَرْأَةِ إِذْ كَدَبَتْهُ
وَلَمْ يَأْتِ بِشَيْءٍ، فَجَلَدَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّ الْفِرِيْةِ ثَمَانِينَ حَلْدَةً»

«Бакр ибн Лайсдан бўлган бир киши Пайғамбар ﷺга ўзининг бир аёл билан зино қилганига иқрор бўлди. Ўзи уйланмаган эди. Пайғамбар ﷺ унга юз дарра урдирдилар. Аёл уни ёлгон гапиряпти, дегач, ундан аёлга қарши ҳужжат сўрадилар. Ҳеч нарса келтиролмагач, Пайғамбар ﷺ унга бўхтон ҳадини ҳам қўлладилар, яъни саксон дарра урдирдилар». Бу ҳадисда Пайғамбар ﷺ зинокорни дарралаяптилар, аммо сургун қилмаяптилар. Яна бир ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«إِذَا زَئَتْ أَمَةً أَحَدُكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا»

«Бирортангизнинг чўриси зино қилса, уни дарраласин», деганлар. Шулардан кўриниб турибдики, сургун қилиш вожиб эмас, жоиздир. Демак, ҳам дарралаш, ҳам сургун қилиш ёки

сургун қилмасдан фақат дарралаш имом (халифа)га ҳавола. Чунки Пайғамбар ғанинг ҳам дарралаб, ҳам сургун қилган пайтлари ҳам, сургун қилмасдан фақат дарралаган пайтлари ҳам бўлган.

Бўйдоқ зинокорга дарралаш билан бирга бир йил сургун ҳади белгиланди. Ҳадислар эса турличадир. Пайғамбар ғанинг дарралаш билан бирга сургун қилган пайтлари ҳам, сургун қилмасдан фақат дарралаган пайтлари ҳам бўлган.

«إِذَا زَتَنَّ أُمَّةً أَحَدَكُمْ»

«Биронтангизнинг чўриси зино қилса» ҳадиси билан Саҳл ибн Убоданинг ҳадисини сургун қилиш қонунлаштирилишидан аввал бўлган, дейилмайди. Чунки сургун қилиш ҳадислари сургун қилмаслик ҳадисларидан аввал бўлгани исботланмаган. Тарих номаълумлигича қолаверади. Қайси ҳадисни аввал бўлгани исботланмагач, демак, насх йўқ. Бирини иккинчисидан оғирлаштирадиган қарина ҳам йўқ. Шундай бўлгач, иккаласига ҳам амал қилинаверади. Лекин Пайғамбар ғанинг сургун қилиш ҳадини бир марта қўллаб, яна бир марта қўлламаганликлари унинг вожиб эмас, жоизлигига далолат қиласди. Қўшимча билан келган ҳадиснинг ўша қўшимчаси вожиб эмас, жоиз бўлади. Ҳамма ҳадисларда бир хил келгани эса вожиб бўлади. Демак, қўшимчали ва қўшимчасиз - ҳамма ҳадисда келган дарралаш вожибдир. Фақат қўшимчали ҳадисларда қўшимча бўлиб келгани сургун қилиш жоиздир. Шариатнинг мақсадларини энг кўп биладиган саҳобалар ҳам дарралаш билан бирга сургун ҳам қилганлар. Масалан, Умар Мадинадан Шомга, Усмон Мисрга, ибн Умар чўрисини Фадакка сургун қилишган. Ҳадисларда кўзда тутилган сургун зинокорни яшаш жойидан мусофири саналадиган даражадаги узоқ жойга кетказиб юборишдир. Саҳобалар сургунни шундай таърифлаганлар.

Турмуш қурганинг жазосини баён қилувчи ҳадислар, далиллар кўп. Абу Ҳурайра ва Зайд ибн Холиддан ривоят қилинади:

«إِنْ رَجُلًا مِنَ الْأَعْرَابِ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْشَدْتُكَ اللَّهَ إِلَّا قَضَيْتَ لِي بِكِتَابِ اللَّهِ، فَقَالَ: الْخَصْمُ الْآخِرُ وَهُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، تَعَمَّ، فَاقْضِ بِيَتَنَا بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَذْنَ لِي، فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ، قَالَ: إِنَّ ابْنِي كَانَ عَسِيفًا عَلَى هَذَا فَزَّتِي بِامْرَأِهِ، وَإِنِّي أُخْبِرُتُ أَنَّ عَلَى ابْنِي

الرَّجْمُ، فَاقْتَدَيْتُ مِنْهُ بِمِائَةٍ شَاءَ وَوَلِيَّدَةً، فَسَأَلْتُ أَهْلَ الْعِلْمَ فَأَخْبَرُونِي أَنَّمَا عَلَى
ابْنِي جَلْدٌ مِائَةٌ وَتَغْرِيبٌ عَامٌ، وَأَنَّ عَلَى امْرَأَةٍ هَذَا الرَّجْمُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَقْضِيَنَّ يَمْكُمَا بِكِتَابِ اللَّهِ، الْوَلِيَّدَةُ وَالْغُنْمُ
رَدُّ وَعَلَى ابْنَكَ جَلْدٌ مِائَةٌ وَتَغْرِيبٌ عَامٌ، وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ إِلَى امْرَأَةٍ هَذَا فَإِنْ اعْتَرَفْتَ
فَارْجُحْهَا، قَالَ: فَعَدَا عَلَيْهَا فَاعْتَرَفْتَ فَأَمَرَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَرُجِمَتْ».

«Бир аъробий Пайгамбар ғанинг олдилариға келиб: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, сиздан Оллоҳнинг номига қасам ичиб сўрайман, менга Оллоҳнинг Китоби билан ҳукм қилинг», деди. Ундан кўра билимдонроқ бўлган нариги рақиб ҳам: «Ҳа, бизнинг ўртамизда Оллоҳнинг Китоби билан ҳукм чиқариб беринг ва менга (гапиришга) ружсат беринг», деди. Пайгамбар ﷺ: «Гапир», дедилар. У: «Ўглим мана бунинг ижарачиси эди, хотини билан зино қилибди, ўглимни тошбўрон қилишармиш деб эшитиб, унга юзта қўй ва бир чўри товон тўладим, кейин аҳли илмдан сўрасам, ўглимга юз дарра урилиб, бир йилга сургун қилинар экан, мана бунинг хотини эса тошбўрон қилинар экан», деди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Жоним Унинг қўлида бўлган зотга қасамки, сизларнинг ўртангизда Оллоҳнинг Китоби билан ҳукм чиқараман - чўри ва қўйлар қайтарилур, ўглингга юз дарра ва бир йил сургун белгиланади», дедилар. Кейин асламлик бир кишига: «Эй Унайс, бунинг аёлининг олдига бор, эътироф этса, уни тошбўрон қил», дедилар. Унайс аёлнинг олдига борганди, у эътироф этди. Пайгамбар ﷺ уни тошбўрон қилишга буюрдилар». Ҳадисда Пайгамбар ﷺ турмуш қурганни дарра урмасдан тошбўрон қилишга буюрдилар. Шаъбийдан ривоят қилинади:

«أَنَّ عَلَيَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ رَجَمَ الْمَرْأَةَ ضَرَبَهَا يَوْمَ الْخَمِيسِ، وَرَجَمَهَا يَوْمَ
الْجُمُعَةِ، وَقَالَ: جَلَدْتُهَا بِكِتَابِ اللَّهِ وَرَجَمْتُهَا بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ».

«Алий ғир бир аёлни тошбўрон қилганида пайшанба куни дарралаб, жума куни тошбўрон қилди ва: «Оллоҳнинг Китоби билан дарраладим ҳамда Пайгамбар ғининг суннатлари билан тошбўрон қилдим», деди». Убода ибн Сомитдан ривоят қилинган ҳадисда Пайгамбар ғи:

«خُذُوا عَنِّي، خُذُوا عَنِّي، قَدْ حَلَّ اللَّهُ لَهُنَّ سِيِّلًا الْبَكْرُ بِالْبَكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ سَيِّنَةٍ، وَالشَّيْبُ بِالشَّيْبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ»

«Мендан олинглар, мендан олинглар, Оллоҳ улар учун бир йўл тайинлаган. Бўйдоқ бўйдоқ билан бўлса, юз дарра ва бир йил сургун, жувон уйланган билан бўлса, юз дарра ва тошбўрон», дедилар. Пайгамбар ғи турмуш қурганнинг жазоси дарралаш ва тошбўрон, дедилар. Алий ғи турмуш қурганни ҳам дарралади ва ҳам тошбўрон қилди. Жобир ибн Сумрадан қилинган ривоятда Пайгамбар ғининг Моиз ибн Моликни тошбўрон қилдирганлари айтилгану, дарралаганлари айтилмаган. Бухорийдаги Сулаймон ибн Бурайданинг ривоятида ҳам Паайғамбар ғининг Гомидияни тошбўрон қилдирганлари айтилгану, дарралаганлари айтилмаган. Муслимда келишича, Пайгамбар ғининг буйруқлари билан жуҳайналик бир аёл ўз кўйлагига боғланиб, кейин тошбўрон қилинган. Дарралангани хусусида ҳеч нарса айтилмаган. Бу далиллар турмуш қурганни тошбўрон қилганлари ва дарраламаганларини кўрсатиб турибди. Шунга кўра:

«وَالشَّيْبُ بِالشَّيْبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ»

«Жувон уйланган билан бўлса, юз дарра ва тошбўрон», ҳадиси тошбўрон қилишнинг вожиблиги, дарра уришнинг эса жоизлигига далолат қиласи. Дарралаш халифанинг раъйига ҳавола қилинади. Ҳадисларни бирлаштириб, турмуш қурганнинг ҳади дарралаш ва тошбўрон қилиб белгиланди. Пайгамбар ғи Моизни дарраламаганлари хусусидаги Сумранинг ҳадиси Убода ибн Сомит ривоят қилган:

«وَالشَّيْبُ بِالشَّيْبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ»

«Жувон уйланган билан бўлса, юз дарра ва тошбўрон» ҳадисини насх қиласи, дейилмайди. Чунки Сумранинг ҳадиси Убоданинг ҳадисидан кейин келгани исботланмаган. Шундай бўлгач, ундаги дарралашнинг айтилгани уни бекор этолмайди, ҳукмини насх қилолмайди. Қайси бир ҳадиснинг аввал ё

кейинлиги исботланмаса, насх бўлмайди. Уларнинг бирини иккинчисидан оғирлаштирувчи қарина ҳам йўқ. Қайси бир ҳадисда қўшимча келган бўлса, ўша қўшимча вожиб эмас, жоиз, деб эътибор қилинади. Демак, тошбўрон қилиш вожиб. Қўшимча, яъни дарралаш эса жоиз бўлиб, имомнинг ҳукмига ҳавола қилинади. Ҳақиқий никоҳланиб, жинсий алоқада бўлган киши ҳур, болиг ва оқил бўлса, турмуш қурган (сақланган) одам ҳисобланади. Зино бобида «сақланганнинг, турмуш қурган»нинг таърифи мана шу. Бошқалари турмуш қурган ҳисобланмайди. Дарра уриш ва тошбўрон қилишда шубҳага ўрин қолмаслиги шарт қилинади. Ишнинг гирт ҳаром бўлиши, уни содир этган шахс ўз ихтиёри билан қилган бўлиши, қаттиқ мажбур қилинмаган бўлиши, болиг ва оқил бўлиши шарт. Гўдакка, жиннига ва ўз ихтиёрисиз маст бўлган одамга ҳад белгиланмайди. Зино шаръий далилларда келтирилган зино ҳужжати билан исботланган бўлиши ҳам шарт. Абу Ҳурайра ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«اَدْرِءُوا الْحُدُودَ مَا وَجَدْتُمْ لَهُ مَدْفَعًا»

«Ҳадни бекор қиласидан бир омилни топсангизлар, уни бекор қилинглар», деганлар. Оиша ﷺ ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«اَدْرِءُوا الْحُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنْ كَانَ لَهُ مَخْرَجٌ فَخَلُوا سَبِيلَهُ فَإِنَّ الْإِمَامَ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعَفْوِ خَيْرٌ مِّنْ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعُقُوبَةِ»

«Қўлинглардан келганича мусулмонлардан ҳадларни олиб ташланглар. Агар унинг чиқадиган жойи бўлса, тек қўйинглар. Чунки имомнинг нотўгри кечириб қўйгани нотўгри жазолаб қўйганидан кўра яхшироқдир». Алийдан ривоят қилинган марфуъ ҳадисда:

«اَدْرِءُوا الْحُدُودَ بِالشَّهَابَاتِ»

«Шубҳалар (туғилиши) билан ҳадларни олиб ташланглар», дейилган. Қаттиқ мажбур қилинган одам қилмиши учун жазоланмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«رُفِعَ عَنْ أَمَّتِي النَّحَطُ وَالنَّسِيَانُ وَمَا اسْتَكْرِهُوا عَلَيْهِ»

«Умматимдан билмасдан қилинган, унугиб қўйилган ва мажбур этилган иш (масъулияти) олиб ташлангандир»,

деганлар. Пайғамбар ﷺ зино тўла ўз исботини топганидан кейингина зинокорни жазолаганлар.

Зино исботлангач, ҳадни тезлаштириш вожиб, бекор қилиш ёки кафилликка олиш мумкин эмас. Абу Ҳурайра رضдан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«حَدَّ يُعْمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا»

«Ер юзида бир ҳаднинг ижро этилиши ер аҳли учун қирқ кунги тонг ёмғиридан яхшироқдир», деганлар. Ибн Умар ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ حَالَتْ شَفَاعَةً دُونَ حَدًّا مِنْ حُدُودِ اللَّهِ فَهُوَ مُضَادُ اللَّهِ فِي أَمْرِهِ»

«Кимнинг кафиллиги Оллоҳнинг ҳадларидан бирини тўсиб қўйса, демак, у Оллоҳнинг ишига қарши чиқибди». Лекин жиноятчи касал бўлса, соғайгунига қадар ҳад кечиктирилади. Касалнинг тузалишидан умид бўлса, у кўтара оладиган даражада енгил урилади. Абу Умома инб Саҳл Саъид ибн Саъд ибн Убодадан ривоят қилади:

«كَانَ بَيْنَ أَيْيَاتِنَا رُوَيْجِلْ ضَعِيفٌ مُخْدَجٌ فَلَمْ يُرَعِ الْحَيٌ إِلَّا وَهُوَ عَلَى أَمَّةٍ مِنْ إِمَامِهِمْ يَخْبِثُ بِهَا، فَذَكَرَ ذَلِكَ سَعْدُ ابْنِ عَبَادَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مُسْلِمًا، فَقَالَ: أَضْرِبُوهُ حَدًّا، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ أَضَعَفُ مِمَّا تَحْسَبُ، لَوْ ضَرَبْنَاهُ مِائَةً قَتَلَنَاهُ، فَقَالَ: حُذُوا لَهُ عِنْكَالًا فِيهِ مِائَةُ شِمْرَاخٍ، ثُمَّ أَضْرِبُوهُ بِهِ ضَرْبَةً وَاحِدَةً، قَالَ: فَفَعَلُو»

«Маҳалламиизда бир нимжон, ногирон одамча бўларди. Маҳалла эътибор қилмай қолибди, у чўрилардан бири билан ўйнашиб, бузуқлик қилиб қўйибди. Буни Саъд ибн Убода Пайғамбар ﷺга келиб айтди. У одам мусулмон эди. Расул ﷺ унга ҳад уринглар, дедилар. «Эй Оллоҳнинг Пайғамбари, у сиз ўйлагандан кўра анча нимжон, юз дарра урадиган бўлсак, ўлдириб қўямиз», дейишди. Пайғамбар ﷺ: «Юзта новдали хипчин (хивич)ни олинглар-да, у билан бир марта уринглар, дедилар. Улар шундай қилишди». Бу ҳадис ҳадни кўтара олмайдиган тузалмас касалга ёки нимжонга енгил урилишига далилдир. Шу ҳадиснинг яна бир ривоятида:

«وَ لَوْ حَمَنَاهُ إِلَيْكَ لَتَفْسَحَتْ عِظَامَهُ مَا هُوَ إِلَّا جُلْدٌ عَلَى عِظَمٍ»

«Агар уни сизга күтариб келадиган бўлсак, суяклари бурдаланиб кетади, у суюкка ёпишган теридан бошқа нарса эмас», дейилган. Демак, мутлақ нимжонлик ҳадни енгил уришга асос бўлади. Касаллик ҳам бир нимжонлик. Ҳадиснинг мафҳуми эса нимжонликтан кейин кучга кирадиган бўлса ёки касалликдан кейин тузаладиган бўлса, ўшангача кутилиб, кейин ҳад урилишидир.

Шунингдек, ҳомиладор аёл туққунига қадар, эмизикли аёл гўдакни сутдан чиқаргунига қадар кутилади. Абдуллоҳ ибн Бурайда отасидан ривоят қиласди:

«فَحَاجَتِ الْغَامِدِيَّةُ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي قَدْ زَيَّتُ فَطَهْرَنِي، وَإِنَّهُ رَدَّهَا، فَلَمَّا كَانَ الْغَدْ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تَرْدُنِي، لَعَلَّكَ أَنْ تَرْدُنِي كَمَا رَدَدْتَ مَاعِزًا، فَوَاللَّهِ إِنِّي لَحَبْلَى، قَالَ، إِمَّا لَا فَادْهِمِي حَتَّىٰ تَلِدِي، فَلَمَّا وَلَدَتْ أَنْتُهُ بِالصَّبِّيِّ فِي خَرْقَةٍ، قَالَتْ: هَذَا قَدْ وَلَدْتُهُ، قَالَ: اذْهِبِي فَأَرْضِعِيهِ حَتَّىٰ تَفْطِيمِيهِ، فَلَمَّا فَطَمْتَهُ أَنْتُهُ بِالصَّبِّيِّ فِي يَدِهِ كِسْرَةُ خُبْزٍ، فَقَالَتْ: هَذَا يَا نِبِيَّ اللَّهِ قَدْ فَطَمْتُهُ، وَقَدْ أَكَلَ الطَّعَامَ، فَدَفَعَ الصَّبِّيَّ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، ثُمَّ أَمَرَ بِهَا فَخُفِرَ لَهَا إِلَى صَدَرِهَا، وَأَمَرَ النَّاسَ فَرَجَمُوهَا»

«Гомидия келиб: «Эй Оллоҳнинг Пайғамбари, мен зино қилдим, мени покланг, деди. Расулуллоҳ уни қайтардилар. Эртаси куни яна келиб: «Эй Расулуллоҳ, нега мени қайтарасиз, эҳтимол мени ҳам Моизни қайтарганингиздек қайтараётгандирсиз? Оллоҳга қасамки, мен ҳомиладорман», деди. Пайғамбар ﷺ: «Ёки... Йўқ, бор, туққунингга қадар (юравер)», дедилар. Туққанидан кейин латтага ўралган чақалоқни күтариб келиб: «Мана, тугдим», деди. Пайғамбар ﷺ: «Боравер, уни эмиз, сутдан чиқаргунингча (юравер)», дедилар. Сутдан чиқаргач, чақалоқнинг қўлида бир булак нони билан олиб келиб: «Мана, эй Оллоҳнинг Пайғамбари, сутдан чиқардим, овқат ейдиган бўлди», деди. Шундан кейин Пайғамбар ﷺ гўдакни бир мусулмон кишига бериб, (тошбўронга) буюрдилар. Уни одамлар кўкрагига қадар чуқурга кўмиб, тошбўрон қилдилар». Бу ҳадис ҳомиладорнинг туққунига қадар, эмизикли

аёлнинг гўдакни сутдан чиқаргунига қадар кутилишига очиқ далолат қилиб турибди.

Зинонинг исботи

Зино уч ишнинг бири билан ўз исботини топади:

Биринчиси: Иқрор. Зинокорнинг тўрт марта очиқ иқрор бўлиши ва то ҳад ижро этилгунига қадар иқороридан қайтмаслиги. Агар иқороридан қайтса ёки қочиб кетса, унга тегилмайди. Бунга далил Абу Ҳурайранинг мана бу ривояти:

«أَتَى رَجُلٌ مِنَ الْأَسْلَمِيِّينَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَنَادَاهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي زَيَّتُ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ، حَتَّى رَدَدَ عَلَيْهِ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ، فَلَمَّا شَهَدَ عَلَى نَفْسِهِ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ، دَعَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَبَكَ جُنُونٌ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَهَلْ أَخْصَنْتَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اذْهُبُوا بِهِ فَارْجُمُوهُ»

«Пайгамбар ﷺ масжидда эдилар. Асламийлардан бир киши келиб, у кишини чақириб: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, мен зино қилдим», деди. Расулуллоҳ ундан юз ўгирдилар. У гапини тўрт марта такрорлади. Ўзига қарши тўрт марта гувоҳлик бергач, Пайгамбар ﷺ уни чақириб: «Жиннимисан?», дедилар. У: «Йўқ», деди. «Уйланганмисан?», дедилар. У: «Ха», деди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Уни олиб бориб, тошбўрон қилинглар», дедилар». Абдуллоҳ ибн Бурайда отасидан ривоят қиласиди:

«يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي زَيَّتُ وَلَيْسَ أُرِيدُ أَنْ تُطَهِّرَنِي، فَرَدَهُ فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَرْأَةِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي قَدْ زَيَّتُ، فَرَدَهُ الثَّانِيَةَ، فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى قَوْمِهِ، فَقَالَ: أَتَعْلَمُونَ بِعَقْلِهِ بَأْسًا تُنْكِرُونَ مِنْهُ شَيْئًا؟ فَقَالُوا مَا تَعْلَمُ إِلَّا وَفِي الْعَقْلِ مِنْ صَالِحِينَا فِيمَا ثُرِيَ، فَأَتَاهُ الثَّالِثَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمْ أَيْضًا فَسَأَلَ عَنْهُ، فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ وَلَا بِعَقْلِهِ، فَلَمَّا كَانَ الرَّابِعَةُ حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَرُجِمَ»

«Моиз ибн Молик Асламий Пайгамбар ﷺнинг олдиларига келиб: «Эй Оллоҳнинг пайгамбари, мен зино қилиб қўйдим,

мени поклашингизни хоҳлайман», деди. Уни рад этдилар. Эртаси куни яна келиб: «Эй Расулуллоҳ ﷺ, мен зино қилдим», деди. Иккинчи марта яна қайтардилар. Кейин Пайгамбар ﷺ унинг қавмига одам юбориб, унинг ақлидан сизлар ёқтирийдиган бирон камчилик борлигини биласизларми, деб сўраттиридилар. Улар: «Бизнингча, у ақли расоларимиздан бири, бошқа нарсани билмаймиз», дейишди. У учинчи марта келди. Пайгамбар ﷺ яна одам юбориб, сұраб-сурштиридилар. Унинг ўзида ҳам, ақлида ҳам ҳеч қандай нуқсон йўқлиги маълум бўлди. Тўргинчи марта бўлгач, унга бир чуқур ковланиб, уни тошбўрон қилишга буюрдилар». Абдуллоҳ ибн Бурайда отасидан ривоят қиласди:

«فَحَاجَتِ الْعَامِدِيَّةُ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي قَدْ زَيَّتُ فَطَهْرِنِي، وَإِنَّهُ رَدَّهَا، فَلَمَّا كَانَ الْغُدُّ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تَرْدُنِي، لَعَلَّكَ أَنْ تَرْدُنِي كَمَا رَدَّتْ مَاعِزًا، فَوَاللَّهِ إِنِّي لَجُبْلَى، قَالَ إِنَّمَا لَا فَادْهِبِي حَتَّىٰ تَلِدِي، فَلَمَّا وَلَدَتْ أَنْتَهُ بِالصَّبِيِّ فِي خِرْقَةٍ، قَالَتْ: هَذَا قَدْ وَلَدْتُهُ، قَالَ: اذْهِبِي فَأَرْضِعِيهِ حَتَّىٰ تَفْطِمِيهِ، فَلَمَّا فَطَمَتْهُ أَنْتَهُ بِالصَّبِيِّ فِي يَدِهِ كِسْرَةُ خُبْزٍ، قَالَتْ: هَذَا يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَدْ فَطَمْتُهُ، وَقَدْ أَكَلَ الطَّعَامَ، فَدَفَعَ الصَّبِيَّ إِلَى رَجُلٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ، ثُمَّ أَمَرَ بِهَا فَحُفِيرَ لَهَا إِلَى صَدَرِهَا، وَأَمَرَ النَّاسَ فَرَجَمُوهَا».

«Гомидия келиб: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, мен зино қилдим, мени покланг», деди. Расулуллоҳ ﷺ уни қайтардилар. Эртаси куни яна келиб: «Эй Расулуллоҳ ﷺ, нега мени қайтарасиз, эҳтимол, мени ҳам Моизни қайтарганингиздек қайтараётгандирсиз? Оллоҳга қасамки, мен ҳомиладорман», деди. Пайгамбар ﷺ: «Ёки... йўқ, бор түкқунингга қадар (юравер)», дедилар. Туққанидан кейин латтага уралган чақалоқни кўтариб келиб: «Мана тугдим», деди. Пайгамбар ﷺ: «Боравер, уни эмиз, сутдан чиқаргунингча (юравер)», дедилар. Сутдан чиқаргач, чақалоқнинг қўлида бир бўлак нон билан олиб келиб: «Мана, эй Оллоҳнинг Пайгамбари, сутдан чиқардим, овқат ейдиган бўлди», деди. Шундан кейин Пайгамбар ﷺ гўдакни бир мусулмон кишига бериб, (топшўронга) буюрдилар. Уни

одамлар кўкрагига қадар чуқурга қўмиб, тошбўрон қилдилар». Бу ҳадисдаги:

«إِمَّا لَا فَادْهَى»

«**Ёки... йўқ, боравер**» сўзининг маъноси ўзингни қутқаришдан, гапингдан қайтишдан бош тортсанг, боравер туққанингдан кейин келарсан, ўшанда тошбўрон қилинарсан, деганидир. Мана шу тошбўроннинг тўрт марта иқрор билан ўз исботини топишига далилдир. Лекин иқрор бўлган одам иқоридан қайтиб, тошбўрон пайтида қочса, унга тегилмайди. Абу Ҳурайра رض ривоят қилишича, Моиз тошнинг зарбасини егач, қаттиқ қочиб, туюнинг терисини кўтариб кетаётган одамнинг ёнидан ўтаётганда ҳалиги одам қўлидаги тери билан уни урди, одамлар ҳам уришиди ва у ўлди. Бу воқеа Пайғамбар ﷺ айтилиб, тошнинг зарбасини еб, ўлимини билгач, қочди, дейишганида:

«هَلَّا تَرْكُثُمُوهُ»

«**Уни қўйиб юбормабсизлар-да**», дедилар. Шунингдек, дарра уриш ҳам иқрор билан ўз исботини топади. Саҳл ибн Саъд ривоят қилишича, бир киши Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келиб:

«إِنَّهُ قَدْ زَنَى بِإِمْرَأٍ سَمَاهَا، فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَرْأَةِ فَسَأَلَهَا عَمَّا قَالَ: فَأَنْكَرَتْ، فَحَدَّهُ وَتَرَكَهَا»

«Бир аёл билан зино қилганини гапирди ва аёлнинг номини ҳам айтди. Пайғамбар ﷺ аёлга одам юбориб, чақиритириб келдилар ва шу ҳақда сўрадилар. Аёл инкор қилган эди, уни тек қўйиб, ҳалиги одамга ҳад урдилар». Бу ҳадис дарра уришнинг иқрор билан ўз исботини топишига далолат қиласи.

Зинога бир марта иқрор бўлиш ҳам кифоя қиласи. Тўрт марта бўлишининг ҳожати йўқ. Бунга далил ўша Абдуллоҳ ибн Бурайданинг ҳадиси. Унда Пайғамбар ﷺ аёлни тўрт марта иқрор бўлмай туриб тошбўрон қилдиргандар. Жобирнинг ҳадисида келади:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَرَّ عِنْدَهُ رَجُلٌ أَنَّهُ زَنَى بِإِمْرَأٍ، فَأَمْرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَهُ الْحَدًّا، ثُمَّ أَخْبَرَ أَنَّهُ مُحْسَنٌ فَأَمْرَ بِهِ فَرِحَمَهُ»

«Пайғамбар ﷺнинг олдиларида бир киши бир аёл билан зино қилганига иқрор бўлди. Пайғамбар ﷺ уни дарралашни

буюрдилар. Кейин унинг уйланганлиги билингач, тошбўрон қилинди. Саҳл ибн Саъднинг ҳадисида ҳам бир киши бир марта иқрор бўлган эди, Пайғамбар ﷺ унга ҳад белгиладилар. Бу ҳадислар зинонинг исботланиши учун бир марта иқрор бўлиш кифоялигига далиллар. Пайғамбар ﷺнинг:

«شَهِدْتَ عَلَى نَفْسِكَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ»

«Ўзингга қарши тўрт марта гувоҳлик бердинг», дейишлари ва бошқа шу маънодаги ҳадислар иқрорнинг тўрт марта бўлиши шартлигига эмас, иқрорнинг ҳақиқийлигини яхшилаб текшириб кўришга, иқрордан кейин ҳам ҳадни кечикитириш мумкинлигига далолат қиласи. Чунки Пайғамбар ﷺ бир марта иқрор бўлиш билан ҳам ҳадни тайинлаганлар. Гомидия ҳадисидаги:

«لَمْ تَرُدْنِي لَعْلَكَ أَنْ تَرُدْنِي كَمَا رَدَدْتَ مَاعِزًا»

«Эй Расулуллоҳ, нега мени қайтарасиз, мени ҳам Моизни қайтарганга ўхшаб қайтаряпсиз, шекилли», деган гапни Пайғамбар ﷺ инкор этмадилар. Агар иқрор тўрт марта бўлиши керак бўлганида, уни тўрт марта иқрор бўлмагани учун қайтарганман, дейишлари керак эди. Мана шулар иқрорнинг тўрт марта бўлиши шарт эмаслигига, бир мартаси ҳам кифоя қилишига далиллар.

Иккинчиси: Бир ўтиришда битта зинога тўртта ҳур, ростгўй, мусулмон кишиларнинг зинони аниқ-тиниқ тавсифлаб, гувоҳлик беришларидир. Гувоҳлар тўртта бўлишининг шартлигига ихтилоф йўқ. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ﴾

– „Хотинларингиздан қайси бир аёл фоҳишалик қиласа, ундан аёлларнинг устида ўзларингиздан бўлган тўрт кишини гувоҳ қилинг“ [4:15]

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾

– „Покиза аёлларни (зинокор) деб бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсалар(ни) уларни саксон дарра уринглар...“ [24:4]

﴿لَوْلَا حَاعُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءِ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾

— „Улар (яъни Оишани бадном қилмоқчи бўлганлар ўз даъволарига) тўртта гувоҳ келтирасалар бўлмасмиди?! Энди агар гувоҳ келтира олмасалар, у ҳолда Оллоҳ наздида улар ёлғончидирлар“. [24:13]

Саъд ибн Убода Пайғамбар ﷺга:

«أَرَأَيْتَ لَوْ وَجَدْتُ مَعَ امْرَأٍ تِي رَحْلًا أَمْهَلُهُ حَتَّىٰ آتَيْ بِأَرْبَعَةِ شَهَدَاءِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ»

«Хотинимни бир эркак билан ушлаб олсам ҳам тўртта гувоҳ топгунимга қадар ўтирамани?» деганида, у киши: «Ҳа», деб жавоб берганлар. Мана бу далиллар зинони исботлаш учун гувоҳлар тўрт киши бўлиб, зинони аниқ-тиник тавсифлаб, очиқ-ойдин гувоҳлик беришлари шартлигига қатъий далолат қилиб туриди. Агар гувоҳлар тўрттага етмаса ёки улардан бири аниқ-тиник тавсифлай олмаса, зино исботланмайди. Чунки унинг далили аниқ насс билан келяпти. Унга амал қилиш шарт.

Учинчиси: Ҳомиладорлик, яъни ҳомиланинг кўриниб, билиниб қолиши. Агар эри йўқ аёл ҳомиладор бўлса, унга ҳад белгиланади. Үмар ﷺ:

«وَالرَّجُمُ وَاحِبُّ عَلَىٰ كُلِّ مَنْ زَئَىٰ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ إِذَا كَانَ مُحْصَنًا، إِذَا قَامَتْ بَيْنَةً أَوْ كَانَ الْحَمْلُ أَوِ الْاعْتِرَافُ»

«Ҳар бир зино қилган эркак ва аёлни, агар у турмуш қурган бўлса, (уч ҳолатда) - далиллар етарли бўлганида ёки ҳомиласи билиниб қолганида ё ўзи эътироф этганида тошбўрон қилиш вожиб», деган. Алий ﷺ шундай деган:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الزَّنَانِ: زِنَا سَرٌ، وَ زِنَا عَلَانِيَّةٌ، فَزِنَا السُّرُّ أَنْ يَشْهَدَ الشُّهُودُ، فَيَكُونُ الشُّهُودُ أَوَّلَ مَنْ يَرْمِيُ، وَ زِنَا الْعَلَانِيَّةٌ أَنْ يَظْهَرَ الْحَمْلُ، أَوِ الْاعْتِرَافُ، فَيَكُونُ إِلِامُ أَوَّلَ مَنْ يَرْمِيُ»

«Эй одамлар, зино икки хил бўлади: яширин зино, ошкора зино. Гувоҳларнинг гувоҳлиги билан исботланган зино яширин зино ҳисобланиб, унда тош отишни гувоҳлар бошлаб берадилар. Ошкора зино эса ҳомиладорлик ёки иқрор бўлиш бўлиб, унда тош отишни имом бошлаб беради». Етакчи саҳобаларнинг гаплари - мана шу. Ўша пайтда

ҳеч ким эътиroz билдириш мумкин бўла туриб жим турганлари унинг ижмоълигини кўрсатади.

Лекин агар аёл ҳомиладорлигига сабаб кўрсатса, ҳад бекор қилинади. Чунки у пайтда шубҳа туғилади. Шубҳа туғилганда эса ҳад белгиланмайди. Агар аёл зино қилмасдан, эркаклик сувини қўйганман деса, хоҳ ўзи қилган бўлсин, хоҳ бошқаси ёки мен зинога қаттиқ мажбурланганман деса, ё шуларга ўхшаш бир сабаб кўрсатса, ундан ҳад олиб ташланади. Саъид Халаф ибн Халифадан, у эса Ҳошимдан ривоят қиласди:

«أَنَّ امْرَأَةً رُفِعَتْ إِلَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ لَيْسَ لَهَا زَوْجٌ وَقَدْ حَمَلَتْ، فَسَأَلَهَا عُمَرُ فَقَالَتْ: إِنِّي امْرَأَةٌ ثَقِيلَةُ الرَّأْسِ، وَقَعَ عَلَيَّ رَجُلٌ وَأَنَا نَائِمَةٌ، فَمَا اسْتَيْقَظْتُ حَتَّى فَرَغَ، فَدَرَأَ عَلَيْهَا الْحَدَّ»

«Умар ибн Хаттобнинг олдига эри йўқ бўла туриб, ҳомиладор бўлиб қолган хотин олиб келинди. Умар (сабабини) сўраган эди, у: «Мен бир боши оғир хотинман, ухлаб ётганимда бир киши устимга ётди, уйғонгунимча, ишини қилиб булди», деб жавоб берди. Шунда Умар ундан ҳадни олиб ташлади». Барро ибн Собра Умардан ривоят қиласди:

«أَنَّهُ أُتْبَى يَأْمُرُأَةً حَامِلٍ، فَادَعَتْ أَنَّهَا أُكْرِهَتْ، فَقَالَ: خَلُّ سَبِيلَهَا، وَكَتَبَ إِلَى امْرَاءِ الْأَجْنَادِ (أَنْ لَا يُقْتَلَ أَحَدٌ إِلَّا يَأْذِنَهُ)»

«Унинг олдига бир ҳомиладор аёл келтирилди ва у мажбур қилинганман, деб даъво қилди. Шунда Умар: «Қўйиб юборинглар», деди ва лашкарбошиларга ҳеч бир одам унинг рухсатисиз ўлдирилмаслигини буюриб, нома юборди». Умарнинг иши шаръий далил бўлмаса ҳам шаръий хукмдир. Унга тақлид қилиш жоиз, яъни хукмнинг сабаблари тўла бўлганидан кейин ҳам менинг рухсатимсиз ўлимга хукм этманглар дейишга Халифанинг ҳаққи бор.

Зинонинг исботи - мана шулар. Уларсиз зино мутлақо исботланмайди. Зино гувоҳликлар хужжатлари жумласига ҳам, кўрсатмалар хужжатлари жумласига ҳам кирмайди. Зино алоҳида исбот талаб қиласдиган алоҳида бир ишдир. У зинокорга белгиланган ҳад хукмларининг ажралмас қисмидир. Бу бир хужжатдир, унга амал қилиш вожиб. Шунга кўра, у бир қизнинг жувонга айланганига ёки зино қилганига ё жинсий алоқада

бўлганига бир табибнинг гувоҳлиги билан исботланмайди. Қабул қилинган гувоҳлик билан ҳам ўз исботини топмайди. Ҳатто қози зинони аниқ билган тақдирда ҳам, шу уч ишдан бири бўлмагунча, зино ҳисобланмайди. Чунки қозига зино бўлганини исботловчи ишлар ва белгиларни кўрсатиб бериш - зино бўлганига қозида қаноат ҳосил қилдириш, бир сўз билан айтганда, зинони исботлашдан эмас, балки уни шариат белгилаб берганидек, маҳсус тарзда ўз исботини топдиришдан иборатдир. Шунинг учун Пайғамбаримиз ﷺ зинокорликда машҳур бўлган аёлнинг зино қилганига қаноат ҳосил қилган бўлсалар ҳам иш ўз исботини топмагани учун унга ҳад белгиламадилар. Ибн Аббос ривоят қилишича, ўшандаги Пайғамбаримиз ﷺ:

«لَوْ كُنْتُ رَاجِحًا أَحَدًا بِغَيْرِ بَيْنَهُ لَرَجِمْتُ فُلَانَةً فَقَدْ ظَاهَرَ مِنْهَا الرِّبَيْةُ فِي مَنْطِقَهَا وَهَيَّئَهَا وَمَنْ يَدْخُلُ عَلَيْهَا»

«Агар бирорни исботсиз тошбурон қиласиган бўлганимда фалончини қиласидарим. Гапининг ҳам, туришининг ҳам, унинг кирган одамнинг ҳам шубҳалилиги очиқ кўриниб туради», дегандилар. Ибн Аббосдан ривоят қилинади:

«إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا عَنِّيْ بَيْنَ الْعَجْلَانِيْ وَأَمْرَأَيْهِ، فَقَالَ شَدَادٌ بْنُ الْهَادِ هِيَ الْمَرْأَةُ الَّتِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ كُنْتُ رَاجِحًا بِغَيْرِ بَيْنَهَا لَرَجِمْتُهَا؟ قَالَ: لَا تِلْكَ امْرَأَةٌ فَدْ أَعْلَمْتُ فِي الإِسْلَامِ»

«Пайғамбаримиз ﷺ Ажалоний билан хотинини мулоана (бир-бирини лаънатлаш) қиласидилар. Шаддод ибн Ҳодий, Пайғамбар бу аёл ҳақида ﷺ: «Агар бирорни исботсиз тошбурон қиласиганда фалончини қиласидарим», деганларми?, деб сураганида ровий: «Йўқ, у Исломда ошкора қиласиган бир аёл эди», деб жавоб берди». Бухорийнинг ривоятида

«كَانَتْ نَظَهِرٌ فِي الْإِسْلَامِ السُّوءِ»

«Исломда ёмонликни ошкора қиласиган» тарзида келган. Яъни унинг бузуқлигини ҳамма билар эди-ю, лекин зино исботи билан ҳам, эътироф билан ҳам ўз исботини топмаганди. Яна Ибн Аббоснинг ҳадисида келишича, Ҳилол ибн Умайя ўзининг хотинини Шурайк ибн Самҳо билан бўлган деб «туҳмат» қиласи ва мулоана ояти нозил бўлади. Пайғамбар ﷺ уларга одам юборадилар. У кишининг:

«إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ، فَهُلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ»

«Иккалангдан биринг ёлгончи эканингни Оллоҳ билади. Тавба қиласиганинг борми?», деганларига одамлар гувоҳ бўлишади. Аёл туриб гувоҳлик берди. Бешинчисига келганда уни тўхтатишди ва у тан олади дейиши. У дудуқланди ва тисарилди. Энди қайтса керак деб ўйладик. Кейин қавмимни минбаъд шарманда қилмайман, деб қайтиб кетди. Пайғамбар ﷺ:

«أَنْظُرُوهَا، فَإِنْ حَانَتْ بِهِ أَكْحَلُ الْعَيْنَيْنِ سَابِغُ الْإِلَيْتَيْنِ، خَدْلَخَ السَّاقَيْنِ، فَهُوَ لِشَرِيكٍ بْنِ سَمْحَاءَ»

«Унга қараб туринглар, агар у қорақўз, думбаси тўла, сонлари йуғон бола тугса, у Шарийк ибн Самҳоники булади», дедилар. Худди шундай бола туғди ҳам. Шунда Пайғамбар ﷺ:

«لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأنٌ»

«Оллоҳнинг Китобидан (бу иш хусусидаги оят) келиб булмаганида у билан бошқача гаплашган бўлардим». Бухорийнинг ривоятида

«مِنْ حُكْمِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг ҳукмидан», дейилган. Мана бу ҳодисада аёлнинг зино қилгани белгилари аниқ кўриниб турарди. Пайғамбар ﷺ ҳам унинг зино қилганига қаноат ҳосил қилгандилар. Шундай бўлса ҳам унга ҳад тайинламадилар. Чунки иш Куръонда келган шаръий исбот билан ўз исботини топмаган эди. Бу нарса шуни таъкидлайдики, зино зинога хос исбот билан, яъни иқрор ёки тўрт гувоҳ ё ҳомиладорлик билан исботланмагунча, кишига ҳад белгиланмайди.

БАЧЧАВОЗЛИК ҲАДИ

Баччавозлик жазоси зино жазосидан бошқачароқ бўлади. Чунки зино ва баччавозлик бошқа-бошқа нарсалардир. Бирбиридан тубдан фарқ қиласди. Баччавозлик зинонинг бир тури эмаски, зино борасидаги ворид бўлган далиллар унга ҳам тўғри келса. Зино - эркакнинг аёл билан жинсий муносабатда бўлиши. Баччавозлик эса эркакнинг эркак билан жинсий муносабатда бўлишидир. Баччавозликни зинога қиёслаб ҳам бўлмайди. Чунки зино ҳақида ворид бўлган ҳужжатда иллати (сабаби) айтилмаган. Бирлаштирувчи иллат (сабаб) бўлмаганидан кейин қиёслаш дуруст эмас. Бундан ташқари, аёлнинг орқасига жинсий муносабат қилиш ҳам баччавозлик ҳисобланмайди. Чунки баччавозлик орқага жинсий муносабат қилиш эмас, эркакнинг эркак билан жинсий муносабатда бўлишидир. Шунга кўра, баччавозлик зинодан бошқа нарсадир. Уни зинога қиёслаб ҳам бўлмайди.

«إِذَا أَتَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ فَهُمَا زَانِيَانِ, وَ إِذَا أَتَتِ الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ فَهُمَا زَانِيَاتِانِ»

«Эркак эркак билан жинсий муносабатда бўлса, иккиси ҳам зинокорлардир. Аёл аёл билан жинсий муносабатда бўлса, иккиси ҳам зинокорлардир», деган ҳадиснинг иснодида Муҳаммад ибн Абдураҳмон бўлиб, уни Абу Ҳотам ёлғончи деган, Байҳақий эса танимайман, деган. Ҳадиснинг ўзи мункар ҳадисдир. Уни саҳих, деб эътибор қилган тақдирда ҳам ундан мақсад ўхшатиш, холос. Яъни зинокорларга ўхшайдилар, деганидир. Пайғамбар ﷺ нинг баччавозлик учун тошбўрон қилмаганлари бунинг далилидир. У киши бор-йўғи:

«أَقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ»

«қилиувчини ҳам, қилинувчини ҳам ўлдириинглар», деганлар, холос. Агар ҳақиқатдан ҳам **«зинокор»**, деб эътибор қилинганида, баччавознинг ҳади зинокорникига ўхшаш бўларди. Ҳатто баччавозни тошбўрон қилиш хусусида ривоят қилинган ҳадисда ҳам бўйдоқни тошбўрон қилиш, яъни бўйдоқ ҳам, турмуш қурган ҳам фарқ қилмаслиги айтилган. Бу ҳам баччавозликнинг ҳукми зинокорнинг ҳукмидан бошқача эканлигини кўрсатиб турибди. Шулардан келиб чиқиб, баччавозликнинг жазоси зинонинг жазосидан бошқачадир, дея оламиз.

Баччавозликни жазолаш борасидаги шаръий ҳукм хоҳ бўйдоқ бўлсин, хоҳ турмуш қурган бўлсин, ўлдиришdir. Кимнинг баччавозлик қилгани ўз исботини топса, хоҳ қилувчи, хоҳ қилинувчи бўлсин, ўлдирилади. Ҳад шудир. Бунинг далили суннат ва саҳобалар ижмоъсидир. Икрима ибн Аббосдан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ وَجَدَتْهُ مُهْرَةً يَعْمَلُ قَوْمٍ لُوطِ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ»

«Кимнинг Лут қавмининг ишини қилаётганини кўрсангизлар, қилувчини ҳам, қилинувчини ҳам ўлдиринглар». Бу ҳадисни Нисоидан бошқа беш муҳаддис ривоят қилган. Ҳофиз, унинг кишилари ишончли кишилардир, деган. Бу ҳадис борасида ихтилоф бор. Ибн Тилоъ ўзининг «Аҳком»ида «Пайғамбар ﷺнинг баччавозни тошбўрон қилдирганлари ва шундай ҳукм чиқарганлари собит бўлган эмас. У кишининг фақат:

«اقتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ»

«Қилувчини ҳам, қилинувчини ҳам ўлдиринглар», деганлари собит бўлган, холос. Буни ибн Аббос ва Абу Ҳурайра ﷺ ривоят қилган», дейди. Баччавозликнинг ҳукми ўлдириш эканлигига суннатдан далил - мана шу. Сайд ибн Жубайр ва Мужоҳиднинг ибн Аббосдан қилган ривоятидаги

«فِي الْبَكْرِ يُوجَدُ عَلَى الْأُرْطِيَّةِ يُرْجَمُ»

«Баччавозлик қилгани аниқланган бўйдоқ тошбўрон қилинади», деган ҳадисдан мурод, унинг ҳади тошбўрон эканлиги эмас, тошбўрон билан ўлдиришdir. Қилувчини ҳам, қилинувчини ҳам ўлдириш хусусида ворид бўлган далиллар бўйдоқ билан бўйдоқмасни ажратмасдан, шунга далолат қиласди. Тошбўрон қилиниш фақат жувоннинг ҳадидир. Ҳадиснинг тошбўронни бўйдоқка ҳам боғлаши унинг ҳади тошбўрон эмаслигини кўрсатади. Шунга кўра, ибн Аббоснинг Сайд ибн Жубайр ва Мужоҳид йўлидан келган ҳадиси унинг Икрима йўлидан келган ҳадиси билан қарама-қарши эмас. Чунки ҳар икки ҳадис ҳам ўлдиришга далолат қиласди. Тошбўрон қилиш хусусидаги ҳадис муайян услугуб билан ўлдиришга далолат қилаётган бўлса, ўлдириш хусусидаги ҳадис умуман ўлдиришга далолат қиласди. Демак, ҳукм ўлдиришdir. Тошбўрон қилибми, осибми, отибми, бошқа бир восита биланми, фарқи йўқ. Хуллас,

услуб ва восита қандай бўлишидан қатъий назар, ҳукм ўлдиришdir.

Энди саҳобаларнинг ижмоъси хусусида. Улар баччавозни ўлдиришга ижмоъ қилган бўлсалар-да, ўлдириш услуби хусусида ихтилоф қилганлар. Байҳақий келтиришича, Алий ﷺ баччавозни тошбўрон қилдирган. Яна Байҳақийнинг келтиришича, Абу Бакр саҳобаларни йиғиб, худди аёллар каби никоҳланадиган эркак хусусида фикрларини сўраган. Ўшанда энг кескин гапирган Алий ибн Абу Толиб бўлганди. У киши шундай деган эди:

«هَذَا ذَنْبٌ لَمْ تَعْصِ بِهِ أُمَّةٌ إِلَّا أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ صَنَعَ اللَّهُ بِهَا مَا قَدْ عَلِمْتُمْ،
نَرِى أَنْ نَحْرُقَهُ بِالنَّارِ»

«Бу шундай гуноҳдирки, уни фақат биргина уммат содир этган. Уларни Оллоҳ нима қилганини ўзларингиз яхши биласизлар. Биз уларни ўтда ёқиш керак, деб ўйлаймиз». Бошқа бир қиссада Жаъфар ибн Мухаммад отасидан ривоят қилишича, Алий ﷺ:

«يُرْجُمُ وَ يُحْرَقُ بِالنَّارِ»

«Тошбўрон қилинади ва ўтда ёқилади», деган. Байҳақийнинг ибн Аббосдан ривоят қилишича, ундан баччавозликнинг ҳади хусусида сўрашганида шундай жавоб берган:

«يُنَظِّرُ أَعْلَى بِنَاءً فِي الْقَرْيَةِ فَيُرْمَى بِهِ مُنْكَسًا، ثُمَّ يَتَبَعُ الْحَجَّارَةَ»

«Қишлоқдаги энг баланд бинодан юзтубан отиб юборилади. Кейин топп отилади». Ривоят қилинишича, Алий ﷺ

«أَنَّهُ يَقْتَلُ بِالسَّيْفِ، ثُمَّ يَحْرَقُ بِالنَّارِ لِعَظِيمِ الْمَعْصِيَةِ»

«Қилич билан ўлдириб, гуноҳи оғир бўлганлиги учун ёқиб ҳам юборар экан». Умар билан Усмоннинг мазҳабида:

«Деворнинг остига бостирилган». Бу фикрларнинг ҳаммаси услубда ихтилофли бўлса-да, ўлдиришга далолат қиласи. «Шифо» китобининг муаллифи:

«إِجْمَاعُ الصَّحَابَةِ عَلَى الْفَتْلِ»

«Саҳобалар ижмоъси ўлдиришгadir», дейди. Шунга кўра, саҳобалар ижмоъсида баччавознинг ҳукми қилувчи ёки қилинувчи, бўйдоқ ёки турмуш қурган бўлишидан қатъий назар ўлдирилишdir. Саҳобалар ижмоъсининг ўзи шаръий далил бўла олади. Шундай бўлгач, агар у суннат билан ҳам қувватланса,

нима бўлиши ўзингизга маълум. Шунга асосан, шаръян баччавозга белгиланган ҳад зино ҳади эмас, қандай восита билан бўлишидан қатъий назар ўлдиришдир.

Баччавозликнинг исботи зино исботи каби эмас. У зинодан бошқа ҳадларнинг исботи кабидир. Зеро, модомики баччавозликка зинокорлик тўғри келмас экан, унга зинони исботловчи далил ҳам тўғри келмайди. Шунга кўра, у бошқа ҳадларнинг далиллари жумласига киради. Шунга биноан, баччавозлик ўғирлик ва бошқа ҳадларнинг исботи каби иқрор бўлиш билан ҳам, икки эркакнинг ёки бир эркак, икки аёлнинг гувоҳлиги билан ҳам ўз исботини топади. Баччавозлик ҳадида баччавознинг қилувчи ёки қилинувчи бўлишидан қатъий назар болиғ, оқил ва ўз ихтиёри билан қилган бўлиши ҳамда жиноят шаръий ҳужжат билан, яъни икки эркакнинг ёки бир эркак, икки аёлнинг гувоҳлиги билан исботланган бўлиши шарт. Агар гўдак ёки ақли ноқис ё қаттиқ мажбурланган бўлса, унга ҳад белгиланмайди.

АЁЛНИНГ ОРҚАСИГА ЖИНСИЙ МУНОСАБАТ ҚИЛИШНИНГ ҲУКМИ

Аёлнинг орқасига жинсий алоқа қилиш ҳаром. Демак, эркак киши бундай алоқадан қайтарилигандир. Айрим олимлар уни зинодан, деб эътибор қилишган. У баччавозлик деб аталмаса ҳам, баччавозликка ўхшаш ишдир. Аёл билан баччавозлик қилиш ҳам дейилади. Лекин баччавозликнинг эркакнинг эркак билан жинсий алоқада бўлишидан бошқа маъноси йўқ. Аёл кишининг орқасига жинсий алоқа қилиш баччавозлик дейилмайди. Шунга кўра, бу ишнинг ҳаромлиги зинолиги ёки баччавозлилиги жиҳатидан эмас, шунга далолат қилувчи шаръий далиллар жиҳатидандир. Чунки у зино ҳам, баччавозлик ҳам эмас. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿فَإِذَا نَطَهَنَ فَأُتُوهُنَ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

— „Пок бўлганларидан кейин уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз“. [2:222]

Бу оятда аёл киши билан Оллоҳ буюрган тарафдан, яъни олди томонидан жинсий алоқада бўлиш таъкидланяпти. Ундан Оллоҳ буюргандан бошқа томонга жинсий алоқа қилмаслик тушунилади. Оллоҳ Таоло никоҳга буориб, шундай дейди:

﴿فَانِكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ﴾

— „... сизлар учун никоҳ ҳалол бўлган аёлларга... уйланаверинглар“. [4:3]

﴿وَأَنِكِحُوْا الْأَيَامَى مِنْكُمْ﴾

— „Ўз ораларингиздаги тул-беваларни... уйлантиринглар“. [24:32]

﴿فَانِكِحُوْهُنَ يَإِذْنِ أَهْلِهِنَ﴾

— „... хожаларининг изни билан уйланаверинглар...“. [4:25]

Бу оятларда турмуш қуриш назарда тутиляпти. Юқоридаги оят шулар билан боғлиқдир. Демак, эркакларга аёллар билан Оллоҳ буюрган тарафдан жинсий алоқада бўлиш буориляпти. Алий ибн Абу Талҳа Ибн Аббосдан ривоят қиласи: «Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَأُتُوهُنَ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

— „... уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз“. [2:222]

оятида олд томон назарда тутиляпти. Ундан бошқасига ўтилмайди. Ким шундай қилса, тажовуз қилган бўлади». Мужоҳид ҳам «Оллоҳ Таолонинг:

﴿مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

– „...Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз“. [2:222]
ояти олд томон маъносидадир», деган. Уни Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾

– „Бас, ҳайз пайтида аёлларингиздан четланингиз“. [2:222]
оятига боғлаб бўлмайди. Чунки

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأُتْوُهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

– „Сиздан ҳайз ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «у кўнгилсиз нопок нарсадир. Бас, ҳайз пайтида аёлларингиздан четланингиз ва то покланмагунларича уларга яқинлашмангиз! Пок бўлганларидан кейин уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз...»“. [2:222]

оятидаги ҳайз кўриш маконни эмас, замонни англатаетир. Агар макон назарда тутилаётган бўлганида, ҳайздан бошқа вақтда жимоъ қилинглар, дейилган бўларди. Юқоридаги оят эса маконга далолат қилувчи ибора билан келяпти. Демак, уни ҳайзга буриш мумкин эмас. Чунки ҳайз замонни англатаетган бўлса, мазкур оят маконни англатяпти. Бу гапни оятнинг давомидаги аёл насл қолдириш ўрни эканини баён қилувчи маъно ҳам қувватлайди. Шунга кўра,

﴿فَأُتْوُهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَابِينَ وَيَحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأُتْوَا حَرْثَكُمْ أَتَيْ شِئْمُ﴾

– „.... уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз! АлбаттА Оллоҳ тавба қилгувчиларни ва ўзларини мудом пок туттувчиларни севади. Хотинларингиз зироатгоҳингиздир. Бас, зироатгоҳингизга хоҳлаган ҳолатигизда яқинлашаверинг...“. [2:222,223]

оятини шарҳлайдиган бўлсак, ундаги

﴿نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ﴾

– „Хотинларингиз зироатгоҳингиздир“ [2:223]
ояти ўзидан аввалги

﴿فَأُولُوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

— „.... уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз“. [2:222]
оатининг баёнидир. Демак, у Оллоҳ буюрган маконни, яъни олди томонини англатяпти.

﴿حَرَثَكُم﴾

— „....зироатгоҳингиздир...“ [2:223]
сўзи «экиладиган ер»дан киноядир.

﴿أَلَيْ شِتْمُ﴾

— „....хоҳлаган ҳолатгизда...“ [2:223]
сўзи эса «қандай хоҳласанглар» маъносидадир. Чунки

﴿أَلَى﴾

— „хоҳлаган“. [2:223]
нинг маъноси «қайси томондан» эмас, «қандай» маъносидадир. Негаки, бу сўз асосан «қандай» маъносида ишлатилиб, камдан-кам ҳоллардагина «қаерда» маъносида ишлатилади. Ҳатто уни ҳар иккала маънода ҳам ишлатилади деб фараз қилган тақдирда ҳам оятдаги:

﴿حَرَثَكُم﴾

— „....зироатгоҳингиздир...“ [2:223]
сўзи унинг «қаердан» эмас, „қандай“ маъносида ишлатилаётганини кўрсатиб турибди. Яна бу ҳужжат бир эмас, икки ўринда таъкидланиб келяпти.

﴿نَسَاوْكُمْ حَرْثَ لَكُم﴾

— „Хотинларингиз зироатгоҳингиздир“. [2:223]
жумласининг ўзи аёлларнинг экинзор маъносидалигини, демак, уларга экиладиган тарафдан яқинлик қилиш кераклигини етарли даражада англатяпти. Лекин бу сўз

﴿فَأُنَوْا حَرَثَكُمْ أَلَى شِتْمُ﴾

— „Бас, зироатгоҳингизга хоҳлаган ҳолатгизда яқинлашаверинг“. [2:223]
жумласида яна тақороран таъкидланяпти. Шу билан ҳар қандай бошқача эҳтимоллар барбод бўляпти. Гўё Оллоҳ Таоло аёлларга қандай яқинлашсангизлар ҳам асосий экинзор тарафидан келсангизлар бўлди, деяётгандек. Демак,

﴿فَأُتُوا حَرَثَكُمْ﴾

— „.... зироатгоҳингизга яқинлашаверинг...“ [2:223]

жумласи жинсий муносабат олд томондан бўлишига ҳужжатdir. Оятнинг сабаби нузули ҳам жинсий муносабатнинг ўрни эмас, кайфияти хусусидаги савол бўлиб, фикримизни янада қувватлайди. Суфён ибн Саид Саврий ривоят қилишича, Муҳаммад ибн Мункадир уларга Жобир ибн Абдуллоҳни шундай деганини айтиб берган экан:

«أَنَّ الْيَهُودَ قَالُوا لِلْمُسْلِمِينَ مَنْ أَنِ امْرَأَةٌ وَ هِيَ مُذِبَّرَةٌ حَاءَ الْوَلَدُ أَخْوَلَ»

«Яҳудийлар мусулмонларга ким аёлига орқа томонидан яқинлик қилса, боласи гилай тугилади, дейишганида, Оллоҳ Таоло:

﴿نِسَاءُكُمْ حَرْثُكُمْ فَأُتُوا حَرَثَكُمْ أَنِّي شَتَّمْ﴾

— „Хотинларингиз зироатгоҳингиздир. Бас, зироатгоҳингизга хоҳлаган ҳолатгизда яқинлашаверинг...“ [2:223]

оятини нозил қилди. Ибн Жарих шу ҳадисда айтишича, Пайғамбар ﷺ:

«مُقْبِلَةٌ وَ مُذِبَّرَةٌ إِذَا كَانَ فِي الْفَرْجِ»

«Орқа тарафдан бўлсин, олд тарафдан бўлсин, асосийси фаржга яқинлик қилинса бўлди», деганлар. Шунга кўра Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَأُتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ﴾

— „.... уларга Оллоҳ буюрган тарафдан келингиз!“ [2:222] ояти аёл кишига Оллоҳ буюрганидан бошқа томонга яқинлик қилишнинг ҳаромлигига далолат қилади.

﴿نِسَاءُكُمْ حَرْثُكُمْ﴾

— „Хотинларингиз зироатгоҳингиздир“ [2:223] ояти никоҳ, уйланиш оятларига илова тарзида яқинлик қилиш жойи фарж эканлигини кўрсатади. Аёлнинг орқасига яқинлик қилиш ҳаром эканлигига далил - мана шу. Унинг ҳаромлигини аниқ қилиб айтувчи ҳадислар ҳам ворид бўлган. Ҳузайма ибн Сомитнинг ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ эркакни аёлининг орқасига яқинлик қилишдан қайтаргандар. Ибн Аббос ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى رَجُلٍ أَنِّي رَجُلًا أَوْ امْرَأَةً فِي الدُّبْرِ»

«Эркак билан ёки аёлнинг орқасига яқинлик қилган кишига Оллоҳ назар қилмайди», деганлар. Амр ибн Шуайб ўз отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«الَّذِي يَأْتِي امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا هِيَ الْوُطِيْنَةُ الصُّغْرَى»

«Аёлининг орқасига яқинлик қилган киши кичик баччавоздир», деганлар. Алий ибн Талҳа айтади:

«نَهِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُؤْتِي النِّسَاءَ فِي أَدْبَارِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَخْيِي مِنَ الْحَقِّ»

«Пайғамбар ﷺ аёлларнинг орқасига яқинлик қилишдан қайтарғанлар. Чунки Оллоҳ ҳақиқатдан уялмайди». Буни ҳам Аҳмад Абу Муовиядан ривоят қилган. Имом Аҳмад Абдурраззоқдан, у Муаммардан, у Суҳайл ибн Абу Солиҳдан, у Ҳорисдан, у Мухолиддан, у Абу Ҳурайрадан ривоят қилишларича, Пайғамбар ﷺ:

«إِنَّ الَّذِي يَأْتِي امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

«Аёлининг орқасига яқинлик қилган кишига Оллоҳ назар қилмайди», деганлар. Яна Аҳмад Аффондан, у Вуҳайдан, у Суҳайлдан, у Ҳорис ибн Мухолиддан, у Абу Ҳурайрадан мана бу марфуъ ҳадисни ривоят қилган:

«لَا يَنْظُرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى رَجُلٍ جَامِعٍ امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا»

«Аёлининг орқасига жимоъ қилган кишига Оллоҳ назар қилмайди». Мана бу ҳадислар аёл кишининг орқасига яқинлик қилишнинг ҳаромлигига далолат қиласи. Демак, эр аёлнинг орқасига яқинлик қилишдан қайтарилган. Лекин шариат унга муайян жазо чораси, ҳад белгиламаган. Шунга кўра, у ҳадлар жумласига эмас, таъзир бобига киради. Имом ёки қози унга нисбатан одамни шу ишдан қайтарадиган даражада оғриқли жазо чораси қўллаши лозим бўлади. Чунки жазо оғриқли бўлмаса, жиноятдан қайтара олмайди. Бу ишни қозига қўйиб бериш маъқулроқ.

ТУХМАТ ҲАДИ

Унинг маъноси бирорни зино қилди, деб тухмат қилишдир. Иффатли, бепарво мўминаларга тухмат қилиш ҳаромдир. Зинокорнинг зинокорлигига гувоҳ келтириш бундан мустасно. Унинг ҳаромлигига Қуръонда ҳам, суннатда ҳам хужжатлар ворид бўлган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْسَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ حَلْدَةً
وَلَا تَقْبِلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾

– „Покиза аёлларни (зинокор) деб бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсалар(ни) уларни саксон дарра уринглар ва ҳеч қачон уларнинг гувоҳликларини қабул қилманглар! Улар фосиқ-итоатсиз кимсалардир“. [24:4]

Яна айтади:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْسَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لَعْنُوا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَلَا هُنْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

– „Албатта (бузуқ ниятлардан) бехабар, покиза, мўмина аёлларни бадном қиладиган кимсалар дунёда ҳам, охиратда ҳам лаънатга дучор бўлдилар. Улар учун улуғ азоб бордир“. [24:23] Абу Ҳурайрадан ривоят қилинади:

«اجْتَنِبُوا السَّبَعَ الْمُوبَقَاتِ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: الشَّرُكُ بِاللَّهِ،
وَالسَّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَّا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتَمِّ،
وَالْتَّوْلِي يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْسَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ»

«Пайғамбар ﷺ: «Еттида ҳалок қилувчи нарсалардан эҳтиёт бўлинглар», дедилар. «Эй Оллоҳнинг Пайғамбари, улар қайсилар?», деб сўрашди. Дедиларки: «Оллоҳга ширк келтириш, сеҳр, Оллоҳ ҳаром қилган жонни ноҳақ ўлдириш, судхўрлик қилиш, етим молини ейиш, душман билан тўқнаш келганда орқага қочиш ва иффатли, бепарво аёлларга тухмат қилиш». Бу икки оят ва бир ҳадисдаги «муҳсанот» сўзи «иффатли» маъносида келяпти. Аслида бу сўз Қуръонда тўрт маънода келган. Биринчиси - шу икки оятдаги «иффатли» маъносида. Иккимчиси - «турмуш қурган» маъносида. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾

– „Яна эрлик аёллар (хам ҳаром қилинди). Magar (уруш-жангларда) эга бўлган чўриларингиз ҳалолдир“. [4:24]
Яна айтади:

﴿مُحْسَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ﴾

– „.... улардан ўзларини сақлаган, фоҳишишалик қилмаган...“. [4:25]

Учинчиси - чўри эмас, «ҳур» маъносида. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَكُحَّ الْمُحْسَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ﴾

– „Сизлардан кимда-ким озод мўмина аёлларга уйланиш имкониятига эга бўлмаса...“. [4:25]

Яна айтади:

﴿وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُتْهَا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

– „.... Сизлар учун мўминалар орасидан ўзларини ҳаромдан сақлаган аёллар... ва сизлардан илгари Китоб берилган кимсалардан бўлган ўзларини ҳаромдан сақлаган аёллар ҳам ҳалолдир“. [5:5]

Тўртинчиси - «мусулмон» маъносида. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿فَعَلَيْهِنَّ نَصْفُ مَا عَلَى الْمُحْسَنَاتِ مِنَ الْعَدَابِ﴾

– „Энди эрга теккач, агар бузуқлик қилсалар, уларга озод аёлларга бериладиган азобнинг ярми берилур“. [4:25]

﴿فَإِذَا أَخْصَنَ﴾

– „Бас, улардан ўзларини сақлаган...“. [4:25]

Ибн Масъуд бу сўзни, унинг мусулмон бўлиши, деб тафсир қилган. Демак, бу сўз омоним сўз бўлиб, бир неча маъноларни англатади. Мазкур икки оятда «иффатли» маъносида келяпти.

Бир иффатли муслимага тухмат қилган одамга саксон дарра ҳад урилади. Бунинг учун тухматчи мукаллаф ва ўз эркида бўлиши, иффатли аёлда эса иффатлилик шартлари тўла бўлиши лозим. Бу шартлар бештадир: оқиласилик, хурлик, мусулмонлик, зинодан иффатлилик, жимоъга ярайдиган даражада катта ёшлилики.

Шу беш шарт орқали тухмат аниқлангач, ҳадни ижро этиш учун яна бир асосий шарт қолади. У ҳам бўлса, тухматчининг айтган гапига ҳужжат келтирмаслиги. Чунки Оллоҳ Таоло:

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ﴾

– „Покиза аёлларни (зинокор) деб бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсалар(ни) уларни саксон дарра уринглар...“ [24:4]

деган. Демак, дарра уришнинг шарти ҳужжатнинг йўқлигидир. Шунингдек, туҳмат қилинаётган одамдан иқорор бўлмаслик ҳам шарт қилинади. Чунки ҳужжат маъносининг ичидаги шу мазмун ҳам бор. Агар туҳматчи эр бўлса, ўзини лаънатлашдан бош тортиши шарт қилинади. Лекин агар аёл ўзини лаънатлашдан бош тортса, тошбўрон қилинади.

АРОҚХҮРНИНГ ҲАДИ

«Моида» сурасидаги бир оят билан ароқ ҳаром қилинган. Унда Оллоҳ Таоло шундай дейди:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَرْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَبَيْهُ لَكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْثَمْ مُتَهَوْنَ﴾

— „Эй мүмінлар, ароқ (маст қиладиган ичкилик ичиш), қимор (үйнаш), бутлар (яъни уларга сифиниш) ва чўплар (яъни чўплар билан фолбинлик қилишлик) шайтон амалидан бўлган ҳаром ишдир. Бас, нажот топишингиз учун уларнинг ҳар биридан узоқ бўлингиз! Ичкилик, қимор сабабли шайтон ўрталарингизга буғзу адоват солишини ҳамда сизларни Оллоҳни зикр қилишдан ва намоз ўқишдан тўсишни истайди, холос! Энди тўхтарсизлар!“.

[5:91]

Шу оят нозил бўлгач, Пайғамбар ﷺ:

«حُرّمَتِ الْخَمْرُ»

«Ароқ ҳаром қилинди», деганлар. Абу Саиднинг ҳадисида Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَمَ الْخَمْرَ، فَمَنْ أَرْكَنَهُ هَذِهِ الْآيَةُ وَعِنْهُ مِنْهَا شَيْءٌ فَلَا يَشَرَّبْ وَلَا يَبْغِيْ، قَالَ: فَاسْتَقْبِلْ النَّاسُ بِمَا كَانَ عِنْهُ مِنْهَا فِي طَرِيقِ الْمَدِينَةِ فَسَكَوْهَا»

«Оллоҳ ароқни ҳаром қилди. Ароги бор одамга бу оят етиб борса, ичмасин ҳам, сотмасин ҳам». Ровийнинг айтишича, одамлар ароқларини олиб чиқишиб, Мадинанинг йўлларига тўкиб юборишган.

Оятда ворид бўлган ароқдан мурод узумдан қилинган хамрнинг ўзигина эмас, қайси маҳсулотдан тайёрланганлигидан қатъий назар, ҳар бир маст қилувчи ичимлиқдир. Ибн Умар ﷺнинг ривоят қилишича, Умар ﷺ Пайғамбар ﷺнинг минбарларида туриб шундай хутба қилганлар:

«إِنَّهُ قَدْ نَزَّلَ تَحْرِيمَ الْخَمْرِ، وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ أَشْيَاءٍ: الْعِنْبِ وَالْتَّسْرِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعْبَرِ وَالْعَسْلِ وَالْخَمْرُ مَا حَامَرَ الْعُقْلَ»

«Ароқни ҳаром қилувчи оят нозил бўлган. У беш нарсадир: узум, хурмо, бугдой, арпа ва асал. Ақлни үраб олган нарса ароқдир». Умар ﷺ бу гапи билан «Моида» сурасидаги оятда келган ароқдан мақсад узумдан олинган хамрнинг ўзигина бўлмай, бошқа нарсалардан олингандарига ҳам тааллуқлидир, деб огоҳлантирияптилар. Анас ؓнинг ҳадиси ҳам шунга тўғри келади. Бухорий Мусаддаддан, у Муътамардан, у отасидан, у Анас ؓдан ривоят қиласиди:

«قَالَ كُنْتُ قَائِمًا عَلَى الْحَيٌّ أَسْقِيْهِمْ عُمُوْمَتِي - وَأَنَا أَصْرَهُمْ - الْفَضِيْخَ فَقِيلَ حُرْمَتِ الْخَمْرُ، فَقَالُوا أَكْفِهَا فَكَفَاهَا قُلْتُ لِأَنْسِي مَا شَرَابُهُمْ؟ قَالَ: رُطْبٌ وَبُسْرٌ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَنْسٍ، وَكَانَتْ خَمْرَهُمْ فَلَمْ يُنْكِرْ أَنْسُ»

«Маҳаллада туриб ўзим кичиги бўлганим учун амакиларимга хурмо шарбатидан қутиб бераётган эдим. Ароқ ҳаром қилинган, деган гап бўлиб қолди. Менга, шаробни ағдариб ташла, дейишган эди, мен уни ағдариб ташладим». Ровий Анас ؓдан, у қандай шароб эди, деб сўраганида, ҳўл ва қуруқ хурмо шароби эди, деб жавоб берди. Абу Бакр ибн Анас, ўша уларнинг ароги бўлган, шунинг учун ҳам Анас инкор қилмаган, дейди. Шундан кўриниб турибдики, саҳобалар ҳар бир маст қиласидаги ичимликни ароқ деб тушунгандар. Абу Салама ибн Абдураҳмоннинг хабар беришича, Оиша ؓ айтадиларки, Пайғамбар ﷺ асалдан тайёрланган шароб хусусида сўраганларида, (у Яман аҳлининг ичимлиги эди) у киши:

«كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ»

«Ҳар бир маст қилувчи ичимлик ҳаромдир», деб жавоб берганлар. Нўймон ибн Баширдан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«إِنَّ مِنَ الْحِنْطَةِ خَمْرًا وَمِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا وَمِنَ التَّمِّرِ خَمْرًا وَمِنَ الزَّيْبِ خَمْرًا وَمِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا»

«Бугдойдан тайёрлангани ҳам ароқ дейилади, арпадан тайёрлангани ҳам ароқ дейилади, кишишидан тайёрлангани ҳам ароқ дейилади, хурмодан тайёрлангани ҳам ароқ дейилади, асалдан тайёрлангани ҳам ароқ дейилади». Ибн Умардан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ:

«كُلُّ مُسْنِكِرٍ حَمْرٌ وَكُلُّ مُسْنِكِرٍ حَرَامٌ»

«Ҳар бир маст қилувчи ароқдир ва ҳар бир маст қилувчи ҳаромдир», деганлар. Демак, узумданми, буғдоиданми, арпаданми, хурмоданми, қаҳваданми - нимадан тайёрланганлигидан қатъий назар, ҳар бир маст қилувчи ичимлик ароқ дейилади. Масалан, Ҳабашистонда қаҳвадан ароқ тайёрлайдилар. У Ҳабашистон императорларига хос ароқдир. Шунга кўра спирт ҳам, одеколон ҳам, вино ҳам ҳаромдир. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«كُلُّ مُسْنِكِرٍ حَمْرٌ»

«Ҳар бир маст қилувчи ароқдир», деганлар. Демак, ароқнинг луғавий маъносидан ташқари шаръий маъноси ҳам бор. У Пайғамбар ﷺнинг ароқ хусусида айтган гапларидир. Шунга биноан, оятда ворид бўлган ароқ узум ёки бошқа нарсадан тайёрланганлигидан қатъий назар, ҳар бир маст қилувчи ичимлиkdir.

Ароқнинг ҳаром қилиниши маълум бир сабабга боғланмайди. Чунки худди ўлимтик каби бевосита унинг ўзи ҳаром қилинган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿حُرَمَتٌ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾

- „Сизларга ўлимтик ҳаром қилинди“.

[5:3]

Бу оятда ўлимтик маълум бир сабабга кўра эмас, бевосита ўлимтик бўлгани учун ҳаром қилингапти. Худди шу сингари Оллоҳ Таолонинг:

﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ﴾

- .... ароқ (маст қиладиган ичкилик ичиш), қимор (ўйнаш), бутлар (яъни уларга сифиниш) ва чўплар (яъни чўплар билан фолбинлик қилишлик)... ҳаром ишдир“.

[5:91]

﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾

- „Энди тўхтарсизлар!“.

[5:91]

оятида ҳам ароқнинг ҳаром қилинишига сабаб кўрсатилмаяпти. Шунга кўра, у маълум бир сабаб туфайли эмас, бевосита ароқ бўлгани учун ҳаром бўляпти. Айниқса, унинг ароқ бўлганлиги учун ҳам ҳаром қилинганлигига далолат қилувчи ҳадис ворид бўлган. Ибн Аббоснинг ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«حُرِّمَتِ الْخَمْرُ لِعِينِهَا وَالْمُسْكِرُ مِنْ كُلِّ شَرَابٍ»

«Ароқ ароқ бўлгани учун ҳаром қилинди ва ҳар бир масти қилувчи ичимлик ҳам», деганлар. Яъни ҳеч бир сабаби кўрсатилмай, ароқ ароқ бўлгани учун, масти қилувчи ичимлик масти қилувчи бўлгани учун ҳаром қилинган.

Ароқхўр жазосининг миқдори

Ароқхўрнинг жазоси ҳадлар жумласига киради. Ароқ ичган одамга ҳад уриш вожиб. Негаки Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَأَجْلَدُوهُ»

«Кимки ароқ ичса, унга дарра уринглар», деганлар. Ҳар бир масти қилувчининг ароқ эканлиги исбот қилинганидан кейин бу ҳадис унинг озига ҳам, кўпига ҳам алоқадор бўлаверади. Саҳобалар ароқхўрнинг жазоси ҳад-дарра уриш эканига ва унинг қирқтадан кам бўлмаслигига ижмоъ қилганлар.

Пайғамбар ﷺдан ворид бўлган ароқхўрга дарра уриш хусусидаги ҳадисларга назар ташлаган одам уриладиган дарранинг миқдори қирқта эканини, ундан кўпроқ бўлиши ҳам мумкинлигини англайди. Энди Пайғамбар ﷺнинг қирқ дарра урганликлари хусусидаги ҳадисларни айтиб ўтамиз. Муслим Ҳузойн ибн Мунзирнинг Валидга дарра уриш борасидаги ҳадисида Алий ибн Абу Толиб ﷺнинг:

«جَلَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ، وَجَلَدَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ، وَعُمَرُ ثَمَانِينَ، وَكُلُّ سُنَّةً»

«Пайғамбар ﷺ қирқ дарра, Абу Бакр ﷺ қирқ дарра, Умар ﷺ саксон дарра урган, ҳаммаси ҳам суннатdir», деганларини ривоят қилган. Термизий Абу Саиддан ривоят қиласи:

«جَلَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخَمْرِ بِنَعْلَيْنِ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар ﷺ ароқ учун икки оёқ кийим билан қирқ дарра урганлар». Абу Саид айтади:

«جُلَدَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخَمْرِ بِنَعْلَيْنِ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар ﷺнинг замонларида ароқ учун икки оёқ кийим билан қирқ дарра урилган».

Абу Саид яна шундай дейди:

«جَلَدَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخَمْرِ بِنَعْلَيْنِ أَرْبَعِينَ فَلَمَّا كَانَ زَمْنُ عَمَرٍ جَلَدَ بَدَلَ كُلًّا نَعْلَ سَوْطًا»

«Пайгамбар ғининг замонларида ароқ учун икки пойабзал билан қирқ дарра урилган. Умар ғининг даврига келиб, ҳар бир пойабзал бир қамчига алмаштирилган». Бу ҳадислар ароқхўрга қирқ дарра урилишини очиқ айтиб турибди. Бу фикрни

«جَلَدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ»

«Пайгамбар қирқ дарра урганлар» ҳадиси ҳам қувватлайди. Пайгамбар ғининг қирқ дарра атрофида урганларига далолат қилувчи ҳадислар ҳам шу фикрни янада ойдинлаштиради. Муслим Анас ғиздан шундай ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُتِيَ بِرَجُلٍ قَدْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَجَلَدَ بِحَرِيدَيْنِ تَحْوَ أَرْبَعِينَ»

«Пайгамбар ғининг олдиларига бир ароқ ичган киши олиб келинди. Унга хурмонинг икки шохи билан қирқ дарра атрофида урилди». Насоий ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَهُ (أَيْ شَارِبَ الْخَمْرِ) بِالنَّعَالِ تَحْوَا مِنْ أَرْبَعِينَ»

«Пайгамбар ғиз уни (яъни ароқхўрни) оёқ кийимлар билан қирқ дарра атрофида урдилар». Аҳмад ва Байҳақий ривоят қиласди:

«فَأَمَرَ تَحْوَا مِنْ عِشْرِينَ رَجُلًا فَجَلَدَهُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ جَلَدَتِينِ بِالْحَرِيدِ وَالنَّعَالِ»

«Пайгамбар ғиз йигирматача кишига ароқ ичган одамни уришга буюрдилар, уларнинг ҳар бири хурмо шохи ва оёқ кийимлари билан икки мартадан уришди». Бу ҳадисларда аниқ қирқта дейилмасдан, қирқта атрофида дейиляпти. Шунга кўра, у қирқтадан кўпроқ ёки озроқ бўлиши ҳам мумкин. Лекин қирқталигини аниқ белгиловчи ҳадислар унинг қирқтадан кам бўлишини ман этади. Қирқтадан кам бўлишига эса ҳужжат бўлувчи ҳадислар ворид бўлмаган. Шунга асосан қирқтадан кўп бўлиши эҳтимоли қолиб, кам бўлиш эҳтимоли йўқ бўлади. Алалхусус, бу ҳадислар ҳаднинг қирқ дарралигини қувватлаш

билан бир қаторда унинг қирқтадан зиёда бўлиши жоизлигини ҳам англатиб турибди. Ҳадга муайян бир миқдорни белгиламаган ҳадислар ҳам бор. Масалан, Анас қадим ривоят қиласиди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَدَ فِي الْحَمْرِ بِالْجَرِيدِ وَالْتَّعَالِ، وَ حَلَدَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар қадим ароқ учун хурмо шохи ва оёқ кийимлар билан дарра урганлар, Абу Бакр қадим эса қирқ дарра урганлар». Уқба ибн Хорис ривоят қиласиди:

«جِيءَ بِالنَّعِيمَانَ أَوْ أَبْنِ النَّعِيمَانِ شَارِبًا فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ فِي الْبَيْتِ أَنْ يَضْرِبُوا قَالَ فَكُنْتُ أَنَا فِيمَنْ ضَرَبَهُ، فَضَرَبَنَا بِالنَّعِيمِ وَالْجَرِيدِ»

«Ароқ ичиб олган Нўъмон ёки Нўъмоннинг ўғли олиб келинди. Пайғамбар қадим уйдагиларга уни уришни буюрдилар. Урадиганлар орасида мен ҳам бор эдим. Уни оёқ кийим ва хурмо шохи билан урдик». Соиб ибн Язид ривоят қиласиди:

«كُنَّا نُؤْتَى بِالشَّارِبِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي إِمْرَةِ أَبِي بَكْرٍ وَصَدْرًا مِنْ إِمْرَةِ عُمَرَ فَتَقُومُ إِلَيْهِ فَنَضِرُّهُ بِأَيْدِيهِنَا وَنَعَالِنَا وَأَرْدِتَنَا، حَتَّىٰ كَانَ صَدْرًا مِنْ إِمْرَةِ عُمَرَ فَجَلَدَ فِيهَا أَرْبَعِينَ، حَتَّىٰ إِذَا عَتَوْا فِيهَا وَفَسَقُوا حَلَدَ ثَمَانِينَ»

«Пайғамбар қадим замонларида, Абу Бакр қадим амирлик даврларида, Умар қадим амирлигининг дастлабки пайтларида ароқхўрни олиб келиб, уни қўлимиз билан ҳам, оёқ кийимлар билан ҳам, ридоларимиз билан ҳам урар эдик. Умар қадим амирлигининг дастлабки даврига келиб қирқ дарра уриладиган бўлди. Ҳадларидан ошиб, фисқу фужур қилишгач, саксон дарра урилди». Зуҳрий ривоят қиласиди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَفْرُضْ فِي الْحَمْرِ حَدًّا، وَ إِنَّمَا كَانَ يَأْمُرُ مَنْ حَضَرَهُ أَنْ يَضْرِبُوهُ بِأَيْدِيهِنْ وَ نِعَالِهِمْ حَتَّىٰ يَقُولَ ارْفَعُوا»

«Пайғамбар қадим ароқ учун ҳад белгиламаганлар. Ёнида турганларга қўллари ва оёқ кийимлари билан уришни

буюрадилар-да, яна ўзлари: «Бас қилинглар», дердилар».
Абу Довуд кучли санад билан ибн Аббосдан ривоят қиласи:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُوقَتْ فِي الْخَمْرِ حَدًّا»

«Пайғамбар ﷺ ароқ учун ҳад белгиламаганлар». Нисоий ибн Аббосдан ривоят қиласи:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقْتَنِ فِي الْخَمْرِ حَدًّا»

«Пайғамбар ﷺ ароқ учун ҳад белгиламаганлар». Бу ҳадисларда ароқхўрга муайян ҳад айтилмаяпти. Улардан бирида Пайғамбар ﷺнинг ароқ учун умуман ҳад белгиламаганлари айтиляпти. Бундан Пайғамбар ﷺнинг замонларида дарра уриш муайян сон билан, яъни қирқта билан белгиланмаган, деган маъно чиқади. Ўз-ўзидан бу гап қирқта билан белгиланган, деган ҳадисга қарама-қарши эмасми, деган савол туғилади. Бунга жавоб шуки, муайян миқдор айтилмаган ҳадислар мутлақ ҳадисдир. Анас ﷺнинг:

«جُلْدَ فِي الْخَمْرِ بِالْجَرِيدِ وَ النَّعَالِ»

«Ароқ учун хурмо шохи ва оёқ кийим билан урилган», ҳадиси ҳам, Уқба ﷺнинг:

«فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ فِي الْبَيْتِ أَنْ يَضْرِبُوهُ»

«Пайғамбар ﷺ уйдагиларга уни урушни буюрдилар», ҳадиси ҳам мутлақ ҳадислар қабилидандир. Агар ҳеч қандай сон ёки сифат билан қайдланмаган мутлақ ҳужжат ва айни пайтда сон ёки сифат билан қайдланган (муқаййад) ҳужжат ворид бўлса, мутлақ муқаййадга ҳамл қилинади. Шу билан қайд ҳаммасига алоқадор бўлиб кетаверади. Бу ерда ҳам худди шундай бўлади. Сон айтилмаган сон айтилган ҳадисларга ҳамл қилинади. Соибнинг муайян миқдор билан қайдланмаган ҳолда урганлари хусусидаги ҳадисда мутлақ эмас, ароқ ҳади учун муайян миқдор йўқдир, деб хабар бериши жумласидандир. У ҳам Зухрий ва ибн Аббоснинг ҳадиси кабидир. Пайғамбар ﷺнинг ароқ учун муайян ҳад белгиламаганларини кўрсатувчи бу ҳадислар исбот (яъни ҳад белгилаган деган маънода) эмас, нафий (ҳад белгиламаган деган маънода) дир. Шунга биноан бу ҳадисларнинг ровийлари муайян ҳад белгиланганлигини баён қилювчи ҳадислардан бехабар бўлганлар, деб эътибор қилинади. Бунга далил шуки, бошқа ровийлар Пайғамбар ﷺнинг муайян ҳад белгилаганларини ривоят қилганлар. Масалан, Абу Саиднинг ҳадисида:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَ فِي الْخَمْرِ بِنَعْلَيْنِ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар ﷺ ароқ учун икки поябзал билан қирқ дарра урганлар», дейилган бўлса, Абу Довуд ривоят қилган Абдураҳмон ибн Азҳарнинг ҳадисида:

«أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِجَلْدِ الشَّارِبِ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар ﷺ ароқжўрга қирқ дарра уришни буюрганлар», дейилган. Шунга кўра, ровий ўз билгани бўйича ҳад белгиланганлигини нафий этса, миқдорни исботловчи саҳиҳ ҳадисларга зид бўлолмайди. Чунки бу ҳадислар нафий ҳадислар бўлиб, қирқталик ҳадислар исбот ҳадислардир. Нафий билан исбот қарама-қарши келиб қолса, исбот нафийидан олдинга қўйилади, деган усулий қоида бор. Шунга асосланиб, муайян ҳадни исботловчи ҳадислар уни нафий этувчи ҳадислардан олдинга қўйилади. Ҳар икки далилга амал қилиш яна ҳам яхшироқ.

Шулардан кўриниб турибдики, дарранинг қирқталигини англатувчи ҳадисларга амал қилинганда ҳам, қирқта атрофида, дейилган ҳадисларга амал қилинганида ҳам ароқжўрнинг жазоси қирқ дарра бўлади. Унинг қирқтадан кам эмас, қирқтадан кўп бўлишига далил қирқта атрофида дейилган ҳадисдир. Анас ғонинг:

«فَجَلَدَ بِحَرِيدَتَيْنِ نَحْوَ أَرْبَعِينَ»

«Хурмонинг икки шохи билан қирқта атрофида дарра урилди», деган ҳадиси, Нисоийнинг:

«ضَرَبَهُ بِالنَّعَالِ نَحْوًا مِنْ أَرْبَعِينَ»

«Уни оёқ кийимлар билан қирқта атрофида урдилар», деган ҳадиси, Байҳақийнинг:

«فَأَمَرَ نَحْوًا مِنْ عَشْرِينَ رَجُلًا فَجَلَدَهُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ جَلَدَتَيْنِ»

«Йигирмата одамга ароқ ичган одамни уришга буюрдилар, уларнинг ҳар бири икки даррадан уришди» ҳадиси қирқтадан озроқ ёки қирқтадан кўпроқликка далолат қиласи. Лекин унинг қирқталигини исботловчи бир неча ҳадислар ворид бўлгани туфайли қирқтадан камроқ эҳтимоли ўўқ бўлиб, қирқта ёки қирқтадан кўпроқ эҳтимоли қолади. Бу нарса қирқтадан кўпроқ бўлиши ҳам мумкинлигига ишорадир. Бу фикри Зухрийнинг ҳадисидаги:

«وَإِنَّمَا كَانَ يَأْمُرُ مَنْ حَضَرَهُ أَنْ يَضْرِبُوهُ بِأَيْدِيهِمْ وَنِعَالِهِمْ حَتَّىٰ يَقُولَ ارْفُوا»

«Олдида турғанларга (ароқхүрни) құллари ва оёқ кийимлари билан то үзлари, бас қилинглар, дегунларича уришни буюарадилар», деган гап ҳам қувватлайди. Бу ҳадисни дарранинг қирқталигига далолат қилувчи ҳадисларга солиширганда Пайғамбар ғынинг қирқтадан аввал эмас, қирқтадан кейин бас қилинглар деган бўлишлари мумкинлиги аён бўлади. Шунга кўра, қирқтадан кўпроқ уриш жоиз. Эҳтимолки, саҳобалар ҳам қирқтадан кўпроқ миқдор устида ихтилоф қилгандирлар. Масалан, Умар ғын ароқхўрнинг ҳади хусусида маслаҳатлашганлар. Анас ғын ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَيَ بِرَجُلٍ قَدْ شَرَبَ الْخَمْرَ فَجَلَدَ بِحَرَيدَتِينِ نَحْوَ الْأَرْبَعِينَ، قَالَ: وَفَعْلَةُ أَبُو بَكْرٍ، فَلَمَّا كَانَ عَهْدُ عُمَرَ اسْتَشَارَ النَّاسَ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَانَ أَخْفَفُ الْحُدُودِ ثَمَانِينَ فَأَمَرَ بِهِ عُمَرَ»

«Пайғамбар ғынинг олдиларига ароқ ичган бир одам келтирилганида, унга хурмонинг икки шохи билан қирқ дарра атрофида урганлар. Абу Бакр ҳам шундай қилгандирлар. Умарнинг даврлари келгач, у киши одамлар билан маслаҳатлашганлар. Абдураҳмон ҳадларнинг энг енгили саксонта деган. Умар шунга буюрганлар». Ибн Аби Шайба Абу Абдураҳмон Саламийдан, у Алийдан ривоят қиласди:

«شَرِبَ نَفَرُ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ الْخَمْرَ وَ تَأَوَّلُوا الْآيَةُ الْكَرِيمَةُ، فَاسْتَشَارَ فِيهِمْ (يَعْنِي عُمَرَ) فَقُلْتُ: أَرَى أَنْ تَسْتَشِيهُمْ، فَإِنْ تَأْبُوا ضَرَبَتْهُمْ ثَمَانِينَ، وَ إِلَّا ضَرَبْتَ أَعْنَاقَهُمْ لِأَنَّهُمْ اسْتَحْلَلُوا مَا حُرِمُ، فَاسْتَبَاهُمْ قَاتِلُوا، فَصَرَّبَهُمْ ثَمَانِينَ ثَمَانِينَ»

«Шомлик бир неча киши ароқ ичиб олиб, ояти каримани таъвил қилишибди. Улар хусусида Умар маслаҳат сўраган әдилар, мен: «Уларни тавба қилишларини сўранг. Тавба қилишса, саксон дарра уринг, тавба қилишмаса каллаларини олинг. Чунки улар ҳаром қилинган нарсани ҳалолга айлантиридилар», дедим. Умар уларни тавба қилишларини сўрадилар. Тавба қилишгач, ҳар-бирини саксон даррадан урдилар». Бу икки ҳадис Умарнинг саҳобалар билан ароқ ҳадининг миқдори тўғрисида маслаҳатлашганларига далолат қиласди. Агар Умар шомлик ароқ ичганларга ароқ ҳади

уриш хусусида эмас, уларнинг ароқ ичиб олиб, ояти каримани тафсир қилгандари хусусида маслаҳатлашганлар, шунинг учун ҳам Алий ҳаромни ҳалол қилиб олганлари туфайли уларни тавба қилдиртиришни, тавба қилмасалар ўлдиришни, тавба қилсалар, ҳар бирини саксонтадан уришни маслаҳат бердилар, дейиладиган бўлса, бунга жавобан, шундай бўлган тақдирда ҳам, юқоридаги Анаснинг ҳадисида маслаҳат сўраш ароқ ҳадининг миқдори ҳақидалиги очиқ айтилган, бунга Абдураҳмоннинг:

«أَخْفُ الْحُدُودِ ثَمَانِينَ»

«Ҳадларнинг энг енгили саксонтадир», деган гапи далилдир, дея оламиз. Ароқхўрнинг жазоси қирқта ёки қирқта атрофида дарралигини англатувчи ҳадисларнинг ворид бўлгани ва улардан Умар ғонинг ҳам хабардорлигини эътиборга оладиган бўлсак, бу ердаги маслаҳат сўраш, умуман ароқ ҳади миқдори хусусида эмас, қирқтадан ортиқ миқдори хусусида кетаётгани аниқ бўлади. Шу билан икки иш ойдинлашади. Бири - саҳобаларнинг ҳаднинг қирқтадан ортиқ ҳам бўлиши жоиз, деб тушунишлари, иккинчиси - саҳобалардаги ихтилоф қирқта эмас, қирқтадан юқори миқдор хусусида бўлгани.

Амирул мўминин Алий ибн Абу Толиб ғаровоят қиласидилар:

«مَا كُنْتُ لِأُقِيمَ حَدًّا عَلَىٰ أَحَدٍ فِيمُوتَ، فَأَجَدَ فِي نَفْسِي إِلَّا صَاحِبُ الْخَمْرِ، فَإِنَّهُ لَوْ مَاتَ وَدَيْتُهُ، وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَسْتَئِنْ»

«Ҳад тайинлаганим боис ўлиб қолган бирор кимсага ачинмасдим. Фақатгина ароқхўрга ачинардим. Агар у ўлиб қолса, товонини тўлаган бўлардим. Чунки Пайгамбар ғаровоятни қонунийлаштирумagan эдилар». Абу Довуд билан ибн Можа уни қонунийлаштирумaganлар, деган сўзни биз айтганмиз, дейишади. Унинг маъноси ўз оғизлари билан унинг миқдорини белгиламаган эдилар, деганидир. Бу ҳадисда Алий ғаровоят Пайгамбар ғаровоятни қонунийлаштирумaganлар, дейётган бўлсалар, худди шу Алий ғаровоятни:

«حَلَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ، وَحَلَدَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ، وَعُمَرُ ثَمَانِينَ، وَكُلُّ سُنَّةً»

«Пайгамбар ғаровоятни қирқ дарра урдилар, Абу Бакр ғаровоятни қирқ дарра урдилар, Умар ғаровоятни 8 саксон дарра. Ҳаммаси ҳам суннатдир», деган гапнлари ҳам айтганлар. Шунга биноан Алий

«وَذِلْكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَسْتَئِنْ»

«уни қонунийлаштирулган әдилар», деган гапи билан қирқтадан юқори миқдордаги ҳадни назарда тутаётган бўлсалар керак, дейиш мумкин. Гўё баҳс қирқтадан юқорилик устида боряпти. Чунки қирқталик масаласи очиқ ҳужжат бўлиб келган ҳадислар билан узил-кесил ўз исботини топиб бўлган.

Саҳобаларнинг қирқталик борасида эмас, қирқтадан юқори миқдор борасида ихтилоф қилишганлиги мана шундан кўриниб турибди. Алий ғанинг:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَرْفُضْ فِي الْخَمْرِ حَدًّا،»

«Пайғамбар ﷺ ароқ хусусида муайян ҳад белгиламаганлар», деган сўzlари ҳамда Пайғамбар ﷺ ароқ ҳақида ҳад белгиламаганлар, деган ҳадис қирқтадан юқори миқдор тўғрисида айтилган гаплардир. Бунга далил шуки, худди шу Алий ғанинг ўзлари Пайғамбар ﷺ қирқ дарра урганларини ҳам айтганлар. Қирқталикка далолат қилувчи ҳадислар яна бир далилдир. Қирқталик борасидаги ҳужжат Пайғамбар ﷺнинг ҳад белгиламаганлари ҳамда қирқта атрофида деганлари хусусидағи ҳадисларга қўшилганда қирқтадан ортиқ ҳам уриш жоизлиги аён бўлади. Лекин мана шу ортиқлик хусусида Пайғамбар ﷺдан аниқ бир миқдор айтилмаган. Унинг саксонтами, ундан оз ёки кўп экани ноаниқ қолган. Умумий қилиб, қирқтадан ортиқлик айтилган, холос.

Саҳобаларнинг ﷺ ижтиҳодлари шаръий далил, деб эътибор қилинмаса-да, ҳар қалай саҳиҳ ижтиҳод билан эришилган шаръий ҳукмдир. У мужтаҳид чиқарган шаръий ҳукм сифатида олиннишидан ташқари, саҳобаларнинг гаплари ва фикрларини олиш одат тусига кириб қолган. Шунга кўра, қирқтадан юқори миқдор саксон дарра, деб белгиланади. Демак, ҳаднинг миқдори қирқтадир, саксонта бўлиши ҳам мумкин. Чунки Пайғамбар ﷺ қирқ дарра урганлар, саҳобалар эса қирқ дарра ҳам, саксон дарра ҳам урганлар. Шунга кўра, ҳад қирқта ва саксонта бўлади. Саҳобаларнинг қирқта урганларига ҳам, саксонта урганларига ҳам далолат қилувчи ҳадислар кўп. Аҳмад ва Муслим Анас ғandan ривоят қиласидилар:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُتَيَ بِرَجُلٍ قَدْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَجَلَدَ بِحَرِيدَتَيْنِ تَحْوَ الْأَرْبَعِينَ، قَالَ: وَفَعْلَةُ أَبْوَ بَكْرٍ، فَلَمَّا كَانَ عَهْدُ عُمَرَ اسْتِشَارَ النَّاسَ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَانِ أَحَدُ الْحُدُودِ ثَمَانِينَ فَأَمْرَ بِهِ عُمَرَ»

«Пайгамбар ғанинг олдилариға ароқ ичган бир киши олиб келинди. Үнга иккита хурмо шохи билан қирқ дарра атрофида урилди. (Ровий сүзида давом этади) Абу Бакр ҳам шундай қилдилар. Умар ғанинг замонлари келгач, у киши одамлар билан маслаҳатлашылар. Шунда Абдурраҳмон ҳадларнинг энг енгили саксонта деган эди, Умар үшанга буюрдилар». Ибн Абу Шайба Абу Абдурраҳмон Саламийдан, у эса Алий ғдан ривоят қиласы:

«شَرِبَ نَفَرَ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ الْخَمْرَ وَ تَأَوَّلُوا إِلَيْهِ الْكَرِيمَةَ، فَاسْتَشَارَ فِيهِمْ (يَعْنِي عُمَرُ) فَقُلْتُ: أَرَى أَنْ تَسْتَشِيهُمْ، فَإِنْ تَأْبُوا ضَرَبْتَهُمْ ثَمَانِينَ، وَ إِلَّا ضَرَبْتَهُمْ أَعْنَافَهُمْ لِأَنَّهُمْ اسْتَحْلَلُوا مَا حُرُمٌ، فَاسْتَبَاهُمْ فَتَأْبُوا، فَضَرَبَهُمْ ثَمَانِينَ ثَمَانِينَ»

«Шомлик бир неча киши ароқ ичиб олиб, ояты каримани тафсир қилишибди. Улар ҳақида Умар ғасырында мен: «Уларни тавба қилдиртилинг, тавба қилишса саксон дарра уринг, тавба қилишмаса, каллаларини олинг, чунки улар ҳаром қилинган нарсаны ҳалол қилиб олдилар», деб маслаҳат бердим». Умар ғударни тавба қилдиртирдилар. Тавба қилишгач, ҳар бирига саксонта-саксонтадан дарра урдилар. Ҳузайн ибн Мунзир ривоят қиласы:

«قَالَ شَهَدْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَانَ وَأَتَيَ بِالْوَلِيدِ قَدْ صَلَّى الصُّبْحَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: أَزِيدُكُمْ، فَشَهَدَ عَلَيْهِ رَجُلَانِ: أَحَدُهُمَا حُمَرَانُ أَنَّهُ شَرِبَ الْخَمْرَ، وَشَهَدَ آخَرُ أَنَّهُ رَأَهُ يَتَقَبَّلُ، فَقَالَ عُثْمَانُ: إِنَّهُ لَمْ يَتَقَبَّلْ حَتَّى شَرِبَهَا، فَقَالَ: يَا عَلِيُّ قُمْ فَاجْلِدْهُ، فَقَالَ: عَلِيُّ قُمْ يَا حَسَنُ فَاجْلِدْهُ، فَقَالَ الْحَسَنُ: وَلَ حَارَّهَا مَنْ تَوَلَّ فَارَّهَا، فَكَانَهُ وَجَدَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَعْفَرٍ قُمْ فَاجْلِدْهُ، فَجَلَدَهُ وَعَلِيُّ يَعْدُ

حَتَّىٰ بَلَغَ أَرْبَعِينَ، فَقَالَ: أَمْسِكْ، ثُمَّ قَالَ: حَلَّدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ، وَحَلَّدَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ، وَعُمَرُ شَمَائِينَ، وَكُلُّ سَنَةٍ، وَهَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ»

«Бомдоднинг эндиғина икки ракаатини ўқиб турган Усмон нинг олдилариға Валид олиб келинди. Үнга қарши икки киши гувоҳлик берди. Улардан бири қизариб кетган бўлиб, унинг ароқ ичганига, бошқа бир киши эса ароқ қусганига гувоҳ бўлишди. Шунда Усмон ﷺ: «Ичмаганида қусмаган бўлар эди», деб: «Тур, эй Алий, уни даррала», дедилар. Алий ﷺ эса: «Тур, эй Ҳасан, сен уни даррала», дедилар. Шунда Ҳасан ижирғангандек бўлиб: «Совуғини татиган одам иссигини ҳам тотисин», деди. (Кейин Усмон ﷺ): «Эй Абдуллоҳ ибн Жаъфар, тур, сен даррала», дедилар. У дара урди, Алий ﷺ эса санаб турдилар. Қирқтага етганида «Тухта», дедилар. Кейин: «Пайғамбар ﷺ қирқ дарра урганлар, Абу Бакр ﷺ ҳам қирқ дарра урганлар, Умар ﷺ эса саксон дарра. Ҳаммаси ҳам суннат. Менга шуниси маъқулроқ», деб қўшиб қўйдилар». Амирул мўминин Алий ﷺ ароқ ичиш хусусида яна шундай деганлар:

«فَإِنَّهُ إِذَا شَرِبَ سَكَرَ، وَإِذَا هَذَى افْتَرَى، وَعَلَى الْمُفْتَرِي شَمَائِينَ حَلْدَةً»

«Ичган маст бўлади, маст бўлган валдирайди, валдираган тухмат қиласди, тухматчининг жазоси саксон даррадир». Саҳобаларнинг ароқхўрни қирқ дарра урганлари ҳам, саксон дарра урганлари ҳам мана шу ҳадислар ва асарлардан очиқ кўриниб турибди. Қирқ даррани:

«حَلَّدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ»

«Пайғамбар ﷺ қирқ дарра урганлар», деган ҳадисга биноан урган бўлсалар, саксон даррани қирқтадан ортиқ ҳам уриш мумкин, деб тушунгандари, ҳадларнинг енгилини саксонта, деб билганлари ёки ичган одам маст бўлганда валдираб, тухмат қилиши, тухматчининг жазоси эса саксон дарралиги каби ўз ижтиҳодлари билан урганлар. Пайғамбар ﷺдан содир бўлгани ва саҳобаларнинг тутган йўллари мана шу. Ароқхўрнинг ҳади қирқта ва саксонта даррадир.

Ароқхўр учун шу икки ҳаддан бошқа ҳад йўқ, бўлиши мумкин ҳам эмас. Чунки Пайғамбар ﷺдан ҳам, саҳобалардан ҳам қирқта

ва саксонта дарра уришдан бошқа ҳужжат ворид бўлган эмас. Элликта, тўйсонта ва яна қанчадир бўлиши нодуруст. Чунки у таъзир эмас, ҳаддир. Лекин улардан бирини танлашга Халифанинг ҳаққи бор. Яъни улардан бирига буюриб, уни вожибга айлантириш ҳуқуқига эга. Агар саксонтани вожибга айлантирса, суннатда собит бўлган қирқтани ҳам, саҳобалар иттифоқ қилган ундан ортиқликни ҳам, яъни саксонталикни ҳам олган бўлади. Қирқталикни вожибга айлантирса, унинг ҳукми суннат билан собитдир. Ундан ортиқчаси имомга вожиб эмас, жоиздир. Шунга кўра қирқта билан кифояланилса ҳам ҳечқиси йўқ.

Одам кўпроқ ичса маст бўлишини билгани ҳолда ароқ иссагина унга ҳад урилади. Ҳаромлигини билмасдан ичиб қўйган одамга ҳад йўқ. Икки ишдан бири, яъни иқрор ёки далил шаръян исботланмагунига қадар ҳад урилмайди. Гувоҳлардан бири ароқнинг ичилганига, иккинчиси эса қусганига гувоҳлик беришлари ҳам мумкин. Чунки Ҳузайннинг ҳадисида:

«فَشَهِدَ عَلَيْهِ رَحْلَانُ: أَحَدُهُمَا حُمْرَانُ أَنَّهُ شَرِبَ الْخَمْرَ وَشَهِدَ آخَرُ أَنَّهُ رَأَهُ
يَتَقْيَأُ»

«Икки киши гувоҳлик берди, улардан бири қизариб кетган бўлиб, уларнинг бири унинг ароқ ичганига, иккинчиси эса унинг қусганини кўрдим, деб гувоҳлик берди», дейилган.

ҮГИРЛИК ҲАДИ

Үғирлик ҳади қўлни кесишидир. Чунки Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقةُ فَاقْطَعُوهُ أَيْدِيهِمَا﴾

– „Ўғри эркакни ҳам, ўғри аёлни ҳам... қўлларини кесинглар“.
[5:38]

Бухорий Оиша онамиз дан ривоят қилишича, Пайғамбаримиз :

«تَقْطَعُ الْيَدُ فِي رُبْعِ دِيْنَارٍ فَصَاعِدًا»

«Чорак динор ва ундан юқориси учун қўл кесилади», деганлар. Пайғамбар яна шундай деганлар:

«إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِأَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرْكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الْمُضْعِفُ قَطَعُوهُ»

«Сизлардан аввалгилар шунинг учун ҳам ҳалок бўлганларки, улуғлари ўғирлик қилса, тек қўйганлар, заифлари ўғирлик қилса қўлини кесганлар». Оиша онамиз ривоят қиласидар:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَطَعَ يَدَ امْرَأَةٍ، قَالَتْ عَائِشَةُ وَكَانَتْ ثَانِيَّةً بَعْدَ ذَلِكَ فَأَرْفَعَ حَاجَتَهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَابَتْ وَحَسِنَتْ تَوْبَتَهَا»

«Пайғамбар бир аёлнинг қўлини кесдилар. Ўша аёл ундан кейин ҳам келиб турарди. Мен унинг ҳожатини Пайғамбар га етказар әдим. У тавба қилди. Тавба қилганда ҳам гўзал қилди».

Ўғирлик дегани молни эгасидан ёки эгасининг ноибидан яширинча олиб қўйишдир. Шарти шуки, мол қўл кесилишига асос бўладиган миқдорда бўлсин, қўриқланаётган жойдан олинсин, унда ҳеч қандай шубҳа бўлмасин. Кечаси ё кундузи олишнинг, ўғирлик жойига бузиб ё бузмай киришнинг, ўғирликни яшаш жойи ёки жамоат жойида қилишнинг, яшириниб ёки очиқчасига, қуролли ёки қуролсиз боришининг аҳамияти йўқ. Хуллас, молни яширинча олиб қўйиш ўғирлик ҳисобланади. Лекин саҳих хужжатлар билан исботланган шаръий шартлар тўла бўлмагунича қўл кесилмайди. Шартлар еттитадир. **Биринчиси:** Молни олиш ўғирлик таърифига тўғри келиши керак. Ўғирликнинг маъноси молни яширин тарзда

билдирилесдан олишдир. Босқинчилик қилган, тортиб олган, зўрлаб олган, ўзлаштириб олган, хиёнат йўли билан олган одам ўгри ҳисобланмайди, унинг қўли кесилмайди. Абу Довуд Жобирдан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«وَلَيْسَ عَلَىٰ خَائِنٍ وَلَا مُتَهَبٍ وَلَا مُخْتَلِسٍ قَطْعٌ»

«Хоиннинг, босқинчининг, ўзлаштириб олувчи(нинг қўли) кесилмайди», деганлар. Омонатга хиёнат қилганнинг ҳам қўли кесилмайди. Чунки у ўгри эмас, хоиндир. Пайғамбар ﷺ:

«لَيْسَ عَلَىٰ الْخَائِنِ وَلَا الْمُتَهَبِ وَلَا الْمُخْتَلِسِ قَطْعٌ»

«Хоиннинг ҳам, ўзлаштириб олувчининг ҳам (қўли) кесилмайди», деганлар. Ўзлаштириб олиш зўрлаб босиб олишнинг бир туридир. Бирорга қўйилган омонат омонат дейилади. Вақтинча ишлатиб туришга олинган нарса эса орият дейилади. Омонатга хиёнат қилган билан ориятга хиёнат қилган фарқланади. Ориятга хиёнат қилганнинг қўли кесилади. Чунки бу хусусида хужжат ворид бўлган. Киссавурлик учун ҳам қўл кесилади, чунки у ҳам ўғирлик таърифига тўғри келади.

Иккинчи шарт: Ўғирланган нарса белгиланган миқдорда, яъни нисобга етган бўлиши керак. Айримлар оз бўлса ҳам, кўп бўлса ҳам кесилаверади, дейишади. Бунга оятнинг умумийликни ифодалашини ҳамда Абу Ҳурайра ривоят қилган Пайғамбар ﷺнинг:

«لَعْنَ اللَّهِ السَّارِقَ، يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ، وَيَسْرِقُ الْحَبَلَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ»

«Оллоҳ ўрини лаънатласин. Арқон ўғирлайди - қўли кесилади, тухум ўғирлайди - қўли кесилади», деган ҳадисларини далил қиласидилар. Тухум чорак динорга тўғри келмайди. Бу ерда тухумнинг ўзига эмас, унинг озгина эканига, яъни ўғирлик ҳар қанча оз бўлса ҳам қўл кесилаверишига далолат қилинняпти, дейишади. Лекин нисоб шарт қилинган хужжатлар ҳам ворид бўлган. Масалан, Оиша ﷺ:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْطَعُ السَّارِقَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا»

«Пайғамбар ﷺ ўрининг қўлини чорак динор ва ундан юқориси учун кесардилар», деганлар. Яна бир ривоятда Пайғамбар ﷺ:

«لَا يَقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا»

«Ўгрининг қўли чорак динор ва ундан юқориси учунгина кесилади», деганлар. Пайғамбар ﷺнинг:

«اَقْطُعُوا فِي رُبِّ الدِّيَارِ، وَلَا تَنْقُطُوا فِيمَا هُوَ أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ»

«Чорак динор учун кесинглар, ундан қўйиси учун кесманглар», деган ҳадислари ҳам ривоят қилинган. Бу ривоятлар нисобга аниқ хужжатdir. Шунга кўра, улар оятнинг умумийлигини хослаб келади. Зино оятининг умумийлигини тошбўрон қилиш хусусидаги ҳадислар хослаб келгани каби. Энди Абу Ҳурайранинг ҳадисига келсак, тухумдан мурод қурол тухуми, яъни дубулфа назарда тутилгандир. Аъмаш тухум ҳадиси ривояти хусусида шундай дейди:

«كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّهُ بَيْضُ الْحَدِيدِ وَالْحَجَلُ كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْهَا مَا يَسْوَى دَرَاهِمًا»

«Тухумдан чўяндан ясалган темир назарда тутилган, арқоннинг эса бир неча дирҳамлар турадиганини эътибор қилишган». Амирул мўминин Алий ﷺ айтади: «Ўгрининг қўли баҳоси чорак динор бўлган темир тухум (дубулфа) учун кесилади». Қолаверса, бу сўз озликка эмас, белгиланган миқдорнинг озлигига далолат қиласди. Бу миқдор арқон ва тухум мисолида кўриняпти. Шунга кўра, кесишда нисоб бўлиши шарт, нисоб бўлмаса кесilmайди.

Кесишининг нисоби чорак динор олтин билан белгиланган. У 1,0625 грамм олtinga teng, чунки шаръий олтин динор 4,25 грамм олtinga teng.

Ўғирликнинг нисоби шу эканига далиллар: Оиша ﷺ ривоят қиласди:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْطَعُ السَّارِقَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا»

«Пайғамбар ﷺ ўгрининг қўлини чорак динор ва ундан юқориси учун кесардилар». Бухорий Ҳишомдан, у отасидан ривоят қиласди:

«أَخْبَرَنِي عَائِشَةُ أَنَّ يَدَ السَّارِقِ لَمْ تُقْطَعْ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا فِي ثَمَنٍ مِّنْ حَجَفَةٍ أَوْ ثُرْسٍ»

«Менга Оиша ﷺ хабар берипича, Пайғамбар ﷺнинг замонларида ўгрининг қўли қалқоннинг баҳосичалик нарса учун кесилар экан». Бухорий Нофеъдан ривоят қилишича, Абдуллоҳ ибн Умар шундай дейди:

«قَطَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مِحْنٍ ثَمَنَهُ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ»

«Пайғамбар ﷺ нархи уч дирҳам турадиган қалқон учун кессанлар».

Үғирликнинг нисоби фақат тилла билан ўлчанади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«لَا تُقْطِعْ يَدُ السَّارِقِ فِيمَا دُونَ ثَمَنِ الْمِحْنِ قِيلَ لِعَائِشَةَ مَا ثَمَنُ الْمِحْنِ قَالَتْ رُبُّعُ دِينَارٍ»

«Ўрининг қўли қалқон баҳосидан озроқ нарса учун кесилмайди, деганлар. Оиша ﷺдан: «Қалқоннинг баҳоси қанча?» - деб сўрашганида: «Чорак динор», деб жавоб берган. Бу ҳадисда нисоб олтин билан ўлчаняпти. Шу ҳужжатга амал қилиб, уни олтин билан ўлчаш вожиб бўлади. Уни кумуш билан ўлчанганд тақдирда ҳам олтин асос қилиб олинади. Бугунги кунда қоғоз пуллар олтин билан ўлчанганидек, Пайғамбар ﷺнинг даврларида ҳам у билан ўлчанганд. Чорак динорнинг уч дирҳамга тенглиги хусусида ҳадислар ворид бўлган. Чунки дирҳам ўша пайтда 2,975 грамм кумуш бўлиб, бир олтин динор тахминан 12 кумуш дирҳамга тўғри келган. Бугунги кунга келиб, бир олтин динор 60 кумуш дирҳамдан ҳам ортиқдир. Шунга кўра, ҳозирда чорак олтин динор тахминан ўн беш кумуш дирҳамга тенгдир. Бир ривоятда:

«وَ كَانَ رُبُّعُ الدِّينَارِ يَوْمَئِذٍ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ»

«Ўша пайтда чорак динор уч дирҳам бўлган», дейилган бўлса, Аҳмад ﷺнинг ривоятида ҳам:

«أَنَّهُ كَانَ رُبُّعُ الدِّينَارِ يَوْمَئِذٍ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ»

«Ўша пайтда чорак динор уч дирҳам бўлган», дейилган. Ибн Мунзир ривоят қиласди:

«أَنَّهُ أَتَيَ عُشْمَانُ بِسَارِقٍ سَرَقَ أُثْرُجَةً فَقُوِّمَتْ بِثَلَاثَةِ دَرَاهِمٍ مِنْ حِسَابِ الدِّينَارِ بِاَثْنَيْ عَشَرَ فَقَطَّعَ»

«Усмон ﷺнинг олдига ширин лимон ўғирлаган ўгри олиб келинди. У ўн икки дирҳамлик динор ҳисоби билан уч дирҳам, деб баҳоланди ва ўрининг қўли кесилди». Шулардан кўриниб турибдики, ўғирликнинг нисоби чорак

динордир. Кумуш ва қофоз пуллар билан ўлчангандың тақдирда ҳам олтин асос қилиб олинади.

Учинчи шарт: Ўғирланган нарса Қонун Чиқарувчи тарафидан эгалик қилишга рухсат этилган эътиборга молик мол бўлиши керак. Агар эътиборсиз молни ўғирласа, қўли кесилмайди. Масалан, қушнинг (каптар, бургут) жўжасини ўғирлаган одамнинг қўли кесилмайди. Чунки бу нарсалар мол деб эътибор қилинмайди. Мусулмон одамдан ароқ ва чўчқани ўғирлаган одамнинг ҳам қўли кесилмайди. Бу нарсалар мусулмонмас одамдан ўғирланса қўл кесилади. Чунки улар мусулмон учун эътиборсиз, бошқалар учун эса эътиборли моллардир. Негаки Қонун Чиқарувчи мусулмондан бошқаларга уларга эгалик қилишга рухсат берган. Ароқ идиши ўғирлаганинг қўли ҳам баҳоси нисобга етган бўлса кесилади. Қуръон ва илмий китоблар ўғрисининг ҳам баҳоси нисобга етган бўлса, қўли кесилади.

Тўртинчи шарт: Қўриқланаётган жойдан ўғирлаб олиб чиқиши керак. Очиқ эшик ёки қўриқланмаётган жой бўлса, қўл кесилмайди. Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қиласди:

«سَمِعْتُ وَرَجُلًا مِنْ مَرْيَةَ يَسَأَلُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحَرِيسَةِ الَّتِي تُوَجَّدُ فِي مَرَاتِعِهَا، قَالَ: فِيهَا ثَمَنَهَا مَرَيْنِ، وَضَرْبُ نَكَالٍ، وَمَا أَخِذَ مِنْ عِطَةٍ فَفِيهِ الْقَطْعُ إِذَا بَلَغَ مَا يُؤْخَذُ مِنْ ذَلِكَ ثَمَنَ الْمَحْنِ»

«Эшитишмча, музайналик бир киши Пайғамбар ﷺдан яйловлардаги қўриқчиси бор қўйлар(ни ўғирлаш) тўгрисида сўраганида, у киши баҳосини икки баробар қилиб тўлаб олинади ҳамда ибрат учун урилади, агар қўйхонадан олинса, олинган нарсанинг баҳоси қалқон нархига етса, (қўл) кесилади, деганлар». Амр ибн Шуайб отасидан, у бобосидан ривоят қилишича, музайналик бир киши Пайғамбар ﷺдан мевалар(нинг ўғирланиши) хусусида сўраганида, у киши шундай жавоб берганлар:

«مَا أَخِذَ فِي أَكْمَامِهِ فَاحْتَمِلَ فَشَمَّهُ وَمِثْلُهُ مَعَهُ، وَمَا كَانَ فِي الْخَزَائِنِ فَفِيهِ الْقَطْعُ إِذَا بَلَغَ ثَمَنَ الْمَحْنِ»

«Пишиб турган жойидан олиб, кўтариб кетса, олган миқдорича ва яна ўшанчалик тўлайди. Омборлардаги мевалардан ўғирласа, ўғирланган меванинг миқдори

қалқон баҳосига етса, (құл) кесилади. Нисоий Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ дарахтдаги муаллақ мева(нинг ўғирланиши) түғрисида сўрашганида, у киши шундай жавоб берганлар:

«سُلَيْمَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الشَّمْرِ الْمُعْلَقِ فَقَالَ: مَنْ أَصَابَ بِفِيْهِ مِنْ ذِي حَاجَةٍ، غَيْرَ مُتَّخِذٍ حُبْنَةً فَلَا شَيْءٌ عَلَيْهِ، وَمَنْ حَرَّجَ بِشَيْءٍ مِنْهُ فَعَلَيْهِ غَرَامَةٌ مِثْلُهُ وَالْعُقوَبَةُ، وَمَنْ سَرَقَ مِنْهُ شَيْئًا بَعْدَ أَنْ يُؤْوِيَ الْجَرِينُ فَلَعَنَ الْمِحْنَ فَعَلَيْهِ الْقَطْعُ»

«Ким ундан муҳтож бўлиб, оғзи билан еса, қўйнига солиб олмаса, ҳечқиси йўқ. Маълум миқдорда олиб чиқса, икки баробар тўлайди ва жазоланади. Омборга келтириб қўйилгандан кейин ўғирласа ва ўғирланган меванинг миқдори қалқон баҳосига етса, (құли) кесилади. Шулардан кўриниб турибдики, қўлнинг кесилиши учун нарса қўриқланаётган бўлиши шарт. Масалан, яйловда юрган ҳайвон олиб кетилса, (құл) кесилмайди. Чунки у қўриқланаётган жойдан олингани йўқ. Агар у қўра, қўйхона ёки шунга ўхшаш қўриқхоналардан олинса, қўл кесилади. Мева ҳам дарахтдан олинса, қўл кесилмайди. Қўриқланаётган жой, яъни омбордан олинса, қўл кесилади. Бошқа нарсаларда ҳам шундай. Агар қўриқланмаётган жойдан олинса, қўл кесилмайди. Қўриқланаётган жойдан олиниб, баҳоси қалқон нархига етса, қўл кесилади.

Қўриқланиш сўзи борасида луғат ёки шариат хужжатларига эмас, одамларнинг истилоҳига мурожаат қилинади. Чунки у воқеий сифат бўлиб, шу воқенинг номини билдирувчи истилоҳdir. Шундай бўлгач, бу сўз хусусида далилга эмас, одамларнинг истилоҳига қарапади. Қўриқхона одамларнинг истилоҳида моллар ва шаҳарларга қараб ҳар хил бўлади. Масалан, пулларнинг қўриқхонаси ҳайвонларнинг, кийимларнинг қўриқхонасидан бошқача бўлади ва ҳоказо. Қўл кесилиши учун ана шундай қўриқхоналардан биридан олиниши лозим. Қўриқхонадан олинмаса, қўл кесилмайди. Ишлатиб туришга (ориятга) олиниш бундан мустасно. Чунки ишлатиб туриш учун нарса олиб, кейин олмадим, деб тонган одамнинг қўли кесилади. Бунга далил Оиша ﷺ ривоят қилган мана бу ҳадисдир:

«كَاتَتْ امْرَأَةٌ مَخْرُومَيْةً سَتَعِيرُ الْمَتَاعَ وَتَجْهَدُهُ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَطْعِ يَدِهَا، فَأَتَى أَهْلُهَا أَسَامَةً بْنَ زَيْدٍ فَكَلَمَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَسَامَةً لَا أَرَاكَ تَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، ثُمَّ قَامَ خَطِيبًا فَقَالَ: إِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الْشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الْضَّعِيفُ قَطَعُوهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَاتَتْ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُ يَدَهَا، فَقَطَعَ يَدَهُ الْمَخْرُومَيْةَ»

«Махзумлик бир аёл нарсаларни ориятта олиб, кейин тонарди. Пайғамбар ﷺ унинг қўлини кесишга буюрдилар. Аёлнинг аҳли Усома ибн Зайднинг олдига келиб гаплашишди. У Пайғамбар ﷺ билан гаплашди. Шунда Пайғамбар ﷺ: «Эй Усома, сени Оллоҳ Азза ва Жалланинг бир ҳади борасида ўргага тушасан, деб ўйламаган эдим», дедилар-да, ўринларидан туриб шундай хитоб қилдилар: «Сизлардан аввалгилар шунинг учун ҳам ҳалокатга учраганларки, обрулилари ўғирлик қилса, тек қўйганлар, заифлари ўғирлик қилса, қўлини кесганлар. Жоним Унинг қўлида бўлган зотга қасамки, агар Муҳаммаднинг қизи Фотима ўғирлик қилганида ҳам албатта, унинг қўлини кесган бўлардим». Шундан сўнг махзумлик аёлнинг қўлини кесдилар».

Бешинчи шарт: Ўғирланган молда ўғрининг ҳаққи бордир, деган шубҳа бўлмаслиги керак. Шунга кўра, отасининг, ўғлининг, шеригининг молидан олган одамнинг қўли кесилмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَيْنِكَ»

«Ўзинг ҳам, молинг ҳам отангницидир», деганлар. Яна бир ҳадисларида:

«إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَلَدَ الرَّجُلِ مِنْ كَسْبِهِ»

«Кишининг энг ҳалол емиши касбидан топганицидир. Унинг ўғли ҳам касбидан топганига киради», деганлар. Шунингдек, байтулмоддан ўғирлаган одамнинг ҳам қўли кесилмайди. Ибн

Можа ибн Аббосдан ривоят қилишича, беш киши шерик бўлиб олинган қуллардан бири шу беш кишидан бирининг нарсасини ўғирлабди. Бу нарса Пайғамбар ﷺга кўтарилган экан, унинг қўлини кесмасдан:

«مَالُ اللَّهِ سَرَقَ بَعْضُهُ بَعْضًا»

«Оллоҳнинг моллари бири-бирини ўғирлабди», дебдилар. Ибн Масъуд Умар رضдан байтулмолдан ўғирлаган одам ҳақида сўраганида, у киши:

«أَرْسَلْنَا فَمَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ فِي هَذَا الْمَالِ حَقٌّ»

«Уни қўйиб юбор, чунки бу молда ҳамманинг ҳам ҳақи бор», деганлар. Шаъбий Алий رضдан ривоят қилишича, у киши шундай деганлар:

«لَيْسَ عَلَىٰ مَنْ سَرَقَ مِنْ يَتِيَّةِ الْمَالِ قَطْعٌ»

«Байтулмолдан ўғирлаган одамнинг қўли кесилмайди». Умумий мулкка алоқадор нарсалар байтулмол жумласидандир. Чунки унда ҳам ўгрининг ҳақи бўлиши мумкин. Хоҳ бу нефт каби молнинг ўзи умумий мулк бўлсин, хоҳ электр ва сув каби умумий мулкка айланган нарса бўлсин, шубҳа борлиги туфайли улардан ўғирлаганнинг қўли кесилмайди, лекин таъзири бериб қўйилади. Эр-хотин бир-биридан ўғирласа ҳам қўл кесилмайди. Чунки уларнинг бири йўқлигида иккинчиси ундан ишлатиши мумкин. Шу шубҳага биноан қўл кесилмайди. Ҳуллас, қайси бир молда олиниши мумкин, деган шубҳа бўлса, қўл кесилмайди. Чунки шубҳали ҳадлар бекор қилинади.

Олтинчи шарт: Ўғри балогатга етган ақлли, мусулмон ёки зиммий бўлишидан қатъий назар исломий ҳукмларга риоя қиласидиган бўлиши керак. Агар ёш бола ёки жинни бўлса, унинг қўли кесилмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«رُفِعَ الْقَلْمُ عَنْ ثَلَاثٍ: النَّائِمِ حَتَّىٰ يَسْتَيقِظَ وَعَنِ الصَّيِّيِّ حَتَّىٰ يَلْفَغَ، وَعَنِ الْمُبْتَلِيِّ حَتَّىٰ يَعْقِلُ»

«Уч кишидан қалам кўтарилгандир: уйқудаги одамдан - уйғонгунига қадар; гўдақдан - балогатга етгунига қадар; ақлини йўқотгандан - ақлини топгунига қадар». Қалам кўтарилди дегани, шаръян мукаллаф эмас, деган маънодадир.

Еттинчи шарт: Ўғирлик иқрор ёки ҳақиқий ҳужжат билан ўз исботини топиши керак. Иқрорда ўғри ўғирлаган нарсасини

сифатлаб бериши лозим. Чунки у қўл кесиладиган нарсани ўғирладим, деб ўйлаб, аслида қўл кесилмайдиган нарсани ўғирлаган бўлиши мумкин. Аҳмад Абу Умайя Махзумийдан ривоят қиласди:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُتِيَ بِلِصٍ فَاعْتَرَفَ اعْتِرَافًا، وَلَمْ يُوجَدْ مَعَهُ مَتَاعٌ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَخَالُكَ سَرَقَتْ؟ قَالَ: بَلَى، مَرْبَثَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْطَعُوهُ»

«Пайғамбар ғанинг олдиларига бир ўгрини олиб келишди. У тан олди, лекин унда ҳеч нарса йўқ эди. Шунда Пайғамбар ғанини сени ўғирлик қилгансан, деб ўйламайман», дедилар. У эса икки ё уч марта: «Қилганман», деди. Шундан сўнг Пайғамбар ғанини сенинглар, дедилар. Бу ҳадисда Пайғамбар ғанини ўғирланган молнинг кесиладиган ўғирлик жумласиданлигини аниқлаш учун шундай савол бердилар. У бир неча марта жавоб бергач, кесишга буюрдилар. Қозининг иқрор бўлаётган ўғрига ҳадни бекор қиладиган омилларни айтиб қўйиши ва ишни аниқлашда муболага қилиши мандуб. Иқрор эса ҳамма иқрорлар каби бир марта бўлса, кифоя қиласди. Ҳадисдаги иқрорнинг такрорланишидан мақсад унинг шартлиги эмас, аниқлик киритишдир, холос. Ҳужжат эса бошқа жазо чоралари каби икки ростгўй эркак ёки бир эркак ва икки аёл билан бўлади. Улар агар ўғирланган нарса йўқ бўлса, унинг белгиларини айтиб беришлари, бор бўлса, уни кўрсатиб беришлари шарт. Бераётган гувоҳликлари ҳар хил бўлиб қолмаслиги керак. Бири пайшанба куни ўғирлик содир бўлди деб, иккинчиси жума куни, деб турса ёки бири автомобил ўғирланди деб, иккинчиси мотоцикл, деб турса, гувоҳлик етарли бўлмагани учун қўл кесилмайди.

Ўғирликда қўл кесилишининг шартлари мана шулар. Улар тўла топилгандагина қўл кесилади. Қўл кесишнинг ўзи билангина кифояланилмайди, ўғирланган нарса эгасига қайтарилади ҳам. Абу Довуд Ҳасан ибн Сумрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ғанини шундай деганлар:

«مَنْ وَجَدَ عَيْنَ مَالِهِ عِنْدَ رَجُلٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ، وَيَتَبَعُ الْبَيْعُ مَنْ باعَهُ»

«Кимки айнан ўзининг молини бирорда кўриб қолса, унга ўзи ҳақлироқдир. Уни сотиб олган одамга пули қайтарилади». Бу ҳадис умумий бўлиб, ўгрини ҳам, босқинчини

ҳам, ўзлаштириб олувчини ҳам, хиёнаткорни ҳам ўз ичига олади. Аҳмад Ҳасандан, у эса Сумрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«إِذَا سُرِقَ مِنَ الرَّجُلِ مَتَاعٌ أَوْ ضَاعَ لَهُ مَتَاعٌ، فَوَجَدَهُ يَدَ رَجُلٍ بِعِينِهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ، وَيَرْجِعُ الْمُشْتَرِي عَلَى الْبَائِعِ بِالشَّمْنِ»

«Агар бир кишининг моли ўғирланса ёки йўқолса ва у айнан ўзининг молини бироннинг қўлида кўриб қолса, унга узи ҳақлироқдир. Харидор пулни олиб, молни сотувчига қайтаради». Бу ҳадис ўғирланган молнинг эгасига қайтарилишига ҳужжатdir. Агар молга бирон талафот етса ёки ишлатилса, эгасига ҳаққи берилади. Агар ишлатилмасдан шикаст етса (кийимни куя егани ва автомобил қисмларининг ишдан чиққани каби), товоң тўлатилади. Ишлатиб шикаст етса ҳам шундай қилинади. Агар мол самолёт ёки туя каби фойда келтирадиган нарса бўлса, ўғри ундан фойдалангани ёки фойдаланмаганидан қатъий назар, унинг қўлида қанча муддат турган бўлса, ўшанча муддатнинг фойдасини талаб қилишга эгасининг ҳаққи бор.

Қўл кесилмайдиган ўринлар

Айрим ҳолатларда ва айрим моллар ўғирланганда қўл кесилмайди. Бу хусусда ҳадислар ворид бўлган. Рофиъ ибн Худайж ﷺнинг ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«لَا قَطْعَ فِي ثَمَرٍ، وَ لَا كَثْرٍ»

«Мевада ҳам, новдада ҳам кесишп йўқ», деганлар. Мевадан мурод - дараҳтдаги хурмо, новда эса - хурмо кўчати. Хурмонинг энг устки шохи ва гулчанги ҳам новда дейилади. Ҳасан ﷺ ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«لَا قَطْعَ فِي الطَّعَامِ الْمُهِيَّا لِلْأَكْلِ»

«Ейиш учун тайёрланган овқатда кесишп йўқ», дедилар. Бунда уйдагиларнинг ўзлари ейиши учун тайёрланган овқат бўладими, ошхона эгасининг сотиши учун тайёрланган овқати бўладими, фарқи йўқ. Чунки ҳадис одамлар ейдиган ҳамма овқатга тўғри келаверади. Ҳали пиширилмаган буғдој каби хом овқат эса экинзордан олинса, ўриб олинган ё ўриб олинмаган бўлишидан қатъий назар қўл кесилмайди. Агар хирмондан олинса, қўл кесилади. Чунки Пайғамбар ﷺдан тоғдаги қўриқчиси бор ҳайвон ёки мева хусусида шундай деганлар:

«هِيَ وَ مِثْلُهَا حَمَعَهَا الْمُرَاخُ فَفِيهَا غُرْمٌ مِثْلُهُ وَ حَدْلَاتُ نَكَالٍ»

«У ва у́ кабилар омборга тўпланадиган бўлса, нарсанинг ўзичалик товон тўланади ва ибрат учун урилади». Амр ибн Шуайб ҳадисида шундай дейилади:

«يَا رَسُولَ اللَّهِ فَالشَّمَارُ وَمَا أَخِذَ مِنْهَا فِي أَكْمَامِهَا، قَالَ: مَنْ أَخِذَ بِفَمِهِ وَلَمْ يَتَّخِذْ خُبْنَةً فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ، وَمَنْ احْتَمَلَ فَعَلَيْهِ ثَمَنُهُ مَرْتَبَتِهِ، وَصَرَبًا وَنَكَالًا وَمَا أَخِذَ مِنْ أَجْرِنَا فَفِيهِ الْقَطْعُ إِذَا بَلَغَ مَا يُؤْخَذُ مِنْ ذَلِكَ ثَمَنَ الْمَحْنَ»

«Эй Расулуллоҳ, мевалар ва уларни пишиб турган жойидан олиш нима бўлади? дейишган эди, у киши: «Оғзи билан еб, қўйнига солмаганга ҳечқиси йўқ. Кутариб кетган икки баробар қилиб тўлайди ва ибрат учун урилади, агар хирмондан олса ва олинган нарсанинг баҳоси қалқон нархичалик бўлса, қўли кесилади», дедилар Булар боғлар, далалар, ҳайвонларнинг ўтлаб юрган жойлари каби қўл кесилмайдиган нарсалар хусусидаги ҳадислардир.

Очарчилик замонида ҳам қўл кесилмайди. Макҳул ғарб ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«لَا قَطْعَ فِي مَجَاعَةِ مُضَطَّرٍ»

«Очликдан ноилож бўлиб қолинганда қўл кесилмайди», деганлар. Ҳасан ғарб бир кишидан ривоят қилади:

«رَأَيْتُ رَجُلَيْنِ مَكْتُوْفَيْنِ وَ لَحْمًا فَذَهَبَتْ مَعَهُمْ إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ صَاحِبُ الْلَّحْمِ: كَانَتْ لَنَا نَاقَةٌ عَشْرَاءِ، نَتَظَرُّهَا كَمَا نَتَظَرُ الرِّبَيعَ، فَوَجَدْنَا هَذِينِ قَدْ اجْتَرَاهَا، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: هَلْ يُرْضِيُكَ مِنْ نَاقَاتِنَا نَاقَاتٌ عَشْرًا وَإِنْ مَرَّ بَعْتَانٌ، فَإِنَّا لَا نَقْطَعُ فِي الْعَذْقِ، وَ لَا فِي عَامِ السَّنَةِ»

«Икки боғланган киши билан бир гўштни кўриб, улар билан Умар ғарбнинг олдига бордим. Гўштнинг эгаси: «Бизнинг ашро туямиз бор эди, худди баҳорни кўтаётгандек уни кутаётгандик. Мана булар уни сўйиб юборишибди», деди. Шунда Умар ғарб: «Туянгнинг эвазига иккита баҳорда тугадиган ашро туяси берилса, рози бўласанми? Чунки биз шоҳдаги нарса учун ҳам, очарчилик йилида ҳам қўл кесмаймиз», деди». Ашро ҳомиладор

бўлганига ўн ой ўтиб, туғиши муддати яқинлашиб қолган түядир. У эгасининг энг азиз нарсасидир. Унинг сути орқали келадиган мўл-кўлликни, бойликни баҳорни кутгандек кутадилар. Очарчилик йилида қўл кесилмаганидек, егани нарсаси йўқ оч одамнинг ҳам ўғирлик қилганда қўли кесилмайди. Чунки у қорнини тўйғазиш учун ўғирлик қиласди. Унга Пайғамбар ﷺнинг:

«لَا قَطْعَ فِي مَحَايَةٍ مُضطَرٍ»

«Очликдан ноилож бўлиб қолганда қўл кесилмайди», деган ҳадислари тўғри келади.

Шунга қўра, бошқа ерга экиш учун олинган хурмонинг майдага новдалари, бошқа дараҳтларнинг шохлари, гулчанглари учун қўл кесилмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«لَا قَطْعَ فِي شَرِّ، وَ لَا كَثَرٌ»

«Мевада ҳам, новдада ҳам кесиш йўқ», деганлар. Новдани бирор нарса билан қайдлаб қўймаганлар. Шунга қўра, у хирмондан олинса ҳам, бошқа жойдан олинса ҳам қўл кесилмайди. Шунингдек, ейиш учун тайёрлаб қўйилган овқат ҳам ҳеч нарса билан қайдланмаган. У ошхонадан олинса ҳам, бошқа жойдан олинса ҳам қўл кесилмайди. Чунки:

«لَا قَطْعَ فِي الطَّعَامِ الْمُهِيَّا لِلنَّاكِلِ»

«Ейиш учун тайёрланган овқатда кесиш йўқ» ҳадиси умумий маънода келяпти. Мева, буғдои каби нарсалар хирмондан бошқа жойдан олинса, қўл кесилмайди, хирмондан олинса, кесилади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَ مَا أُحِدَّ مِنْ أَجْرَانِهِ فَفِيهِ الْقَطْعُ»

«Хирмондан олингани учун кесиш бор», деганлар.

Кесилиш миқдори

Оллоҳ Таолонинг:

«وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيهِمَا»

– „Ўғри эркакни ҳам, ўғри аёлни ҳам... қўлларини кесинглар“, [5:38]

ояти қўлни кесишга ҳужжатдир. Ундаги «қўл» сўзининг тафсирида «қўл» луғатда бармоқларнинг тугаш қисмигача, кафтгача, билаккача бўлган аъзодир. Бундан бошқа маънода ишлатиш учун қарина керак бўлади. Шунинг учун ҳам таҳорат оятида:

﴿وَأَنْدِيْكُمْ إِلَى الْمَرَاقِ﴾

— „... ҳамда қўлларингизни чиганоқларигача ювингиз“, [5:6] деб, чиганоққача ювишлик кўрсатилган. Чиганоққача дейилмаганди, билаккача ювилар эди. Чунки «қўл» лугатда билаккача бўлган қисмни англатади. Шунга кўра, ўғрининг қўли билакнинг панжага бирлашадиган жойидан, яъни билакдан кесилади. Ривоят қилинишича, Абу Бакр ва Умар رضлар: «Ўғри ўғирлик қилса, ўнг қўлининг билагидан кесинглар», дейишган. Саҳобалардан ҳеч ким уларга қарши чиқмаган. Оятдаги „қўлларини“ сўзи умумий маънода келяпти. Шунга кўра, уни ўнг қўлга ҳам, чап қўлга ҳам қўлласа бўлаверади. Лекин ибн Масъуднинг қироатида:

«فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا»

«Уларнинг ўнг қўлларини кесинглар», дейилган. Абу Бакр билан Умар رضлар ҳам:

«فَاقْطَعُوا يَمِينَهُ»

«Ўнг қўлини кесинглар», дейишган. Демак, ўнг қўл билакнинг панжага бирлашадиган жойи - билакдан, яъни кафт чеккасидаги бармоқларнинг охирдан кесилади. У билак билан кафт ўртасидаги суякдир. «Қўл» сўзи лугатда айнан мана шу жойни англатади.

Ўғрининг қўли кесилгач, қонни тўхтатиш учун қизиб турган ёққа ботирилади. Абу Хурайра رض ривоят қиласди:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِسَارِقَ قَدْ سَرَقَ شَمْلَةً، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا قَدْ سَرَقَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَخَالَهُ سَرَقَ؟ فَقَالَ السَّارِقُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: إِذْهَبُوا فَاقْطِعُوهُ ثُمَّ اخْسِمُوهُ»

«Пайгамбар رضнинг олдиларига чопон ўғирлаган ўғрини олиб келишиб: «Мана бу ўғирлик қилди, эй Расулуллоҳ», дейишди. Пайгамбар رض: «Уни ўғирлик қилган, деб ўйламайман», дедилар. Ўғри: «Ҳа, эй Расулуллоҳ, қилдим», деди. Шунда у киши: «Олиб бориб қўлини кесинглар, кейин ёққа ботиринглар», дедилар». Ёққа ботириш томирларнинг оғзини тўсиш учун, яъни кўп қон ўйқотиб, ўлиб қолмаслиги учун қилинади. Бунда айнан ёққа ботиришнинг ўзи эмас, ҳалокатнинг олдини олиб қолиш

вожибдир. Шунга кўра, қонни тўхтатиш учун бошқа тиббий воситаларни ишлатиш ҳам мумкин.

Ўгрининг қўли мумкин қадар осон қилиб кесилади. Чунки мақсад уни азоблаш ва ўлдириш эмас, унга жазо бериш, холос. Бирон-бир фалокат туфайли ёки бирор тажовузкорнинг тажовузидан қўли кесилган бўлса, ҳад бекор қилинади. Чунки Оллоҳ қўлни кесишга буюрган. Кесиладиган нарсанинг ўзи бўлмаганидан кейин ҳад бекор қилинади. Бошқа тарафга ўтилмайди, чунки бунга ҳужжат йўқ. Ҳомиладор аёл туғиб, нифоси тугагунига қадар ўзига ёки боласига зиён бўлмаслиги учун унинг қўли кесилмайди. Касал одамнинг ҳам қўли тузалгунига қадар ўлиб қолмаслиги учун кесилмайди. Қўли кесилмасидан аввал бир неча бор ўғирлик қилган бўлса, бир марта кесиш кифоя қиласди. Қўли кесилганидан кейин яна ўғирлик қилса, такрор кесилмайди, ҳибсга олиниади. Чунки кесиладиган жойи кесилиб бўлган, яна бошқа жойини кесишга ҳужжат йўқ. Ҳибсга олинишига сабаб унга ҳад белгиланмаганидан кейин таъзир бобига кириб қолади.

Ўғирлик ҳади Оллоҳнинг ҳаққидир

Ўғирлик ҳади - гарчи унда одамнинг ҳам ҳаққи бўлса-да, бошқа ҳадлар каби Оллоҳ Таолонинг ҳаққидир. Шунинг учун унда кўрганларнинг гувоҳлиги қабул қилинади. Молини ўғирлатган одамнинг арз қилиши шарт эмас. Айни пайтда унинг воз кечиши билан ҳад бекор қилинмайди. Бу хусусдаги оят зино ҳади ояти каби умумий маънода келган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا﴾

- „Ўғри эркакни ҳам, ўғри аёлни ҳам... кесинглар“. [5:38]

Худди зино каби арз қилинмаса ҳам, кесиш шартлари топилса, кесилаверади. Бунга маҳзумлик аёл ҳақидаги ҳадис далилларид. Ўшандада Пайғамбар ﷺ Усоманинг ўғирлик ҳади борасида ўртага тушганидан фазабланниб, шундай деган эдилар:

«إِنَّمَا هُلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الْشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الْأَسْعَفُ قَطَعُوهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُ يَدَهَا»

«Сизлардан аввалгилар шунинг учун ҳам ҳалокатга учраганки, обрулилари ўғирлик қилса, тек қўйганлар, заифлари ўғирлик қилса, қўлинни кесганлар. Жоним Унинг

қўлида бўлган зотга қасамки, агар Муҳаммаднинг қизи ўғирлик қилганида ҳам унинг қўлини албатта кесган бўлардим». Яъни аввалgilарнинг ҳалокати ҳадларни бекор қилиш туфайли бўлган. Абу Ҳурайра رض ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«حَدَّ يُعْمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا»

«Ер юзида ижро этилган биргина ҳад ер аҳолиси учун қирқ кунлик тонгти ёмғирдан яхшироқдир». Ибн Умар ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ حَالَتْ شَفَاعَةً دُونَ حَدًّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ فَهُوَ مُضَادُ اللَّهِ فِي أَمْرِهِ»

«Кимки ўртага тушиб, Оллоҳнинг ҳадларидан бирини тўсис қоладиган бўлса, у Оллоҳнинг ишига қарши чиқибди». Бу далиллар ҳад Оллоҳнинг ҳуқуқи эканини ва уни бекор қилиш мумкинмаслигини очиқ кўрсатиб турибди. Шунга кўра, бу ишда даъвогарнинг бўлиши шарт эмас. кўрганлар гувоҳлигининг ўзи кифоя қиласди.

Ҳақдорнинг ҳокимга даъво қилишдан олдин ҳаққидан воз кечиши ҳадни бекор қиласдими, йўқми, деган савол туғилади. Айримлар бундай пайтда ҳад бекор қилинади, дейдилар ва бу фикрларига Сафрон ибн Умайянинг мана бу ҳадисини далил қиласдилар:

«كُنْتُ نَائِمًا فِي الْمَسْجِدِ عَلَى خَمِيصَةٍ لِي فَسُرِقْتُ، فَأَخَذْنَا السَّارِقَ فَرَعَنَاهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِقَطْعِهِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفِي خَمِيصَةٍ ثَمَنُ ثَلَاثَيْنَ دِرْهَمًا، أَتَا أَهْبَهَا لَهُ أَوْ أَبِيعُهَا لَهُ، قَالَ: فَهَلَا كَانَ قَبْلَ أَنْ تَأْتِنِي بِهِ»

«Масжидда ухлаётган эдим. Устимдаги кийимни ўғирлаб кетишибди. Ўгрини ушлаб Пайғамбар ﷺнинг олдиларига олиб борган эдик, қўлини кесишга буюрдилар. Мен: «Эй Расулуллоҳ, ўттиз дирҳамлик кийим учун шундай қилинадими, мен уни унга совға қиласман ёки сотаман», дедим. У киши: «Шу ишни менинг олдимга олиб келишдан олдин қилмабсан-да», дедилар». Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилган ҳадисда, Пайғамбар ﷺ:

«تَعَافُوا الْحُدُودَ فِيمَا يَئِنْكُمْ، فَمَا يَلْعَنِي مِنْ حَدًّ فَقَدْ وَحَبَّ»

«Ҳадлар борасида бир-бирларингни кечириб юборинглар, менинг олдимга олиб келинса, ҳад белгилаш вожиб булиб қолади», деганлар. Дорақутний Зубайрдан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«اَشْفَعُوا مَا لَمْ يَصِلْ إِلَى الْوَالِيِّ، فَإِذَا وَصَلَ إِلَى الْوَالِيِّ فَعَفَا فَلَا عَفَا اللَّهُ عَنْهُ»

«Волийга етиб боргунига қадар ўртага тушиб, ҳимоя қилиб олинглар. Ҳокимга етиб борганидан кейин - у кечирса ҳам, Оллоҳ уни кечирмайди», деганлар. Бу ҳадисларни ҳам мазкур фикрларига далил қилишган. Лекин матнларни диққат билан текширган киши даъво қилишдан олдин ҳам, кейин ҳам кечириш билан ҳад мутлақо бекор бўлмаслигини англайди. Бунга далил ўғирлик ҳақидаги оятнинг умумийликни ифодалашидир. Зоро, кесиш шартлари тўла топилса, даъвосиз ҳам кесиш вожиб бўлади. Ибн Абдулбарр айтади: **Ҳад (жазосига лойиқ жиноятчи) олиб келингандан, уни ижро этиш султонга вожиб бўлишига ижмоъ қилинган.** Шунингдек, **«Баҳр»да ҳам шунга ижмоъ қилинганини ҳикоя қиласди.** Ўртага тушибдан қайтарувчи ҳадислар ҳам умумийликни ифодалаб, даъво қилишдан олдинга ҳам, кейинга ҳам таалуқлидир. Чунки ўғирлик ҳади беихтилоф Оллоҳнинг ҳаққидир, гарчи унда одамнинг ҳам ҳаққи бўлса-да. Одамнинг ўз ҳаққидан воз кечиши билан у бекор қилинмайди. Шу айтганларимиз ўғирлик ҳадининг бекор бўлмаслигини исботловчи хужжатлардир. Энди юқорида ўтган Сафвон ибн Умайянинг, Амр ибн Шуайб ва Зубайрнинг ҳадисларига келсак, улар ҳаднинг бекор қилинишига ҳам, ҳокимнинг кечиришига ҳам далолат қилмайди. Улар бор-йўғи ҳақдорнинг кечириши жоизлигини кўрсатади, холос. Лекин унинг кечириши ҳаднинг бекор бўлиши, ҳокимнинг ҳам кечириши, деган гап эмас. Сафвоннинг ҳадисида у:

«أَنَا أَهْبَهَا لَهُ أَوْ أَبِيعُهَا»

«Мен уни унга совға қиласман ёки сотаман», деганида Пайғамбар ﷺнинг:

«فَهَلَا كَانَ قَبْلَ أَنْ تَأْتِينِي بِهِ»

«Менинг олдимга олиб келишдан олдин шундай қилмабсанда», дейишилари менинг олдимга олиб келишдан олдин кечирмабсан-да, деганлариидир. Бундан бир тарафдан ҳақдор ҳокимга даъво қилмай туриб, кечириб юборса, иккинчи тарафдан кўрган гувоҳ келиб, ўғирлик қилди, деб даъво қилса, унинг

даъвоси қабул қилинмайди, ўғри кечирилиб юборилади, деган маъно чиқмайди. Чунки ҳадисда кийим эгасининг шу кийими туфайли ўғрининг қўли кесилишини кўриб, яхшиси унга совфа қиласман ёки сотаман дейиши ўғрининг кечирилишини сўрашидан киноядир. Бунга жавобан Пайғамбар ﷺ менинг олдимга олиб келишдан олдин совфа қилишинг ёки сотишинг керак эди, дейишлари ҳокимга даъво қилишдан олдин кечиришга ҳаққинг бўларди, энди эса ҳаққинг йўқ, деганларидир. Бундан ҳақдор ҳокимга даъво қилишдан олдин кечириб юборса, ўғридан ҳад бекор қилинади, ҳақдордан бошқаси тарафидан қилинган даъвога ҳоким қарамайди, ҳақдорнинг кечирганига асосланиб туриб кечираверади, деган маъно чиқмайди. У бор-йўғи даъво қилингандан кейин ҳақдорнинг кечириш ҳуқуқидан маҳрум бўлишини англатади, холос. Амр ибн Шуайбнинг ҳадиси эса ўзаро бир-бирларини кечириш мумкинлигини кўрсатади. Шунинг учун ҳам Пайғамбар ﷺ:

«فَمَا بَلَغْتِيْ مِنْ حَدْدٍ فَقَدْ وَحَبَّ»

«Менга етиб келса, ҳад белгилаш вожиб бўлиб қолади», деганлар. Бу гап ҳам умумийликни ифодалайди. Ҳақдор даъво қилиб етказадими, бошқасими, фарқи йўқ. Зубайрнинг ҳадисидаги:

«اَشْفَعُوا مَا لَمْ يَصِلْ إِلَى الْوَالِيِّ، فَإِذَا وَصَلَ إِلَى الْوَالِيِّ فَعَفَّا فَلَا عَفَا اللَّهُ عَنْهُ»

«Модомики, волийга етиб бормаган экан, ўртага тушиб, ҳимоя қилиб қолинглар», деган гап «бир-бирларингни ҳимоя қилинглар», деган маънодадир. Шунинг учун ҳам унинг давомида:

«فَإِذَا وَصَلَ إِلَى الْوَالِيِّ فَعَفَّا فَلَا عَفَا اللَّهُ عَنْهُ»

«Волийга етиб боргач, у кечиргани билан Оллоҳ уни кечирмайди», дейилган. Бу гап ҳам умумийликни ифодалайди. Ҳокимга ҳақдор тарафидан етиб борадими, бошқаси тарафиданми, фарқи йўқ. Амр ибн Шуайб ва Зубайр ҳадисларининг умумийликни ифодалаши ҳақдорнинг ҳокимга етказмай туриб кечириши бошқа тарафдан ҳокимга етиб қолса, ҳадни бекор қилолмаслигини қувватлайди. Бор гап шуки, ҳақдорлар ҳокимга етказишдан аввал кечириш ҳуқуқига эгадирлар.

Шунга биноан, ўғирлик ҳади Оллоҳ Таолонинг ҳаққидир. Ҳақдорнинг ҳокимга етиб боришидан аввал бўлсин, кейин

бўлсин, кечириши уни мутлақо бекор қилолмайди. Ҳокимга ҳақдор тарафиданми, кўрган гувоҳлар тарафиданми, полиция тарафиданми - қайси тарафдан бўлишидан қатъий назар, ўғирлик содир этилгани етиб борса, даъвога қулоқ солиши вожибdir. Чунки бу ишда даъвогарнинг бўлиши шарт эмас. Ҳокимнинг даъвони қабул қилмасликка ҳаққи ҳам йўқ. Ўғирлик исботланса, ҳад ижро этилиши вожиб. Уни ҳақдорнинг ҳаққидан воз кечиши ҳам, ўртага тушувчининг ҳимояси ҳам, кечириш ҳам бекор қилолмайди.

«فَمَا يَأْغِنِي مِنْ حَدًٌّ فَقَدْ وَجَبَ»

«Менга етиб келса, ҳад белгилаш вожиб бўлиб қолади»;

«فَإِذَا وَصَلَ إِلَى الْوَالِيِّ فَعَفَاهُ فَلَا عَمَّا اللَّهُ عَنْهُ»

«Волийга етиб бориб қолса, у кечиргани билан Оллоҳ уни кечирмайди».

ҚАРОҚЧИЛАР ҲАДИ

Мусулмонларнинг ўзаро урушлари икки турли бўлади: Бофийлар (тажовузкорлар) билан уруш; қароқчилар билан уруш. Бофийлар (тажовузкорлар) яна икки қисмга бўлинадилар: Бир қисми диндаги бир таъвилга қарши чиқиб, хато қилади. Исломий давлатга қарши чиққанлар ва уларнинг ортидан бориб, ноҳақлик билан ҳавойи нафса берилганлар шулар жумласидандир. Яна бир қисми дунё излаб, ҳақиқий имомга (халифага) ёки ўзларига ўхшаган одамга қарши чиқади. Диндаги таъвилга қарши чиқувчиларнинг ўзига хос ҳукми бор. Улар бофийлардир (тажовузкорлардир). Дунё талабида қарши чиқувчилар эса йўлтўсарлик қилмасалар, молларини талаб олмасалар, ноҳақ қон тўймасалар, уларга ҳам тажовузкорлар ҳукми берилади. Лекин агар ҳаддан ошиб, йўлтўсарлик қилсалар, тўғри келган одамнинг молини босиб олсалар, ноҳақ қонлар тўйксалар, уларга қароқчилар ҳукми берилади.

Аслида қароқчиларнинг ҳукми Оллоҳ Таолонинг мана бу оятида кўрсатилган.

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أُنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلْبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ﴾

– „Албатта, Оллоҳ ва пайғамбарига қарши урушадиган ва ерда бузғунчилик қилиш ҳаракатида юрадиган кимсаларнинг жазоси - ўлдирилиш ё дорса осилиш, ёки оёқ-қўллари тескарисига (яъни ўнг қўл ва чап оёқ ёки чап қўл билан ўнг оёқ) кесилиши, ёхуд ўз ерларидан сургун қилинишларирид“ [5:33] Бу оят мусулмонлар ёки бошқалар бўлишидан қатъий назар қароқчилар хусусида нозил бўлган. Чунки у умумий маънода келиб, мусулмонларгагина хосланадиган ҳеч қандай қаринага эга эмас. Шундан кейинги Оллоҳ Таолонинг:

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَأْبُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾

– „Магар сизлар қодир бўлишингиздан (қўлга тушишларидан) илгари тавба қилган кишилар бўлса...“, [5:34] ояти мусулмонларга хос эканлигини билдирмайди. Чунки бу ердаги тавба қароқчиликдан тавба қилишдир. У мусулмонларда ҳам, бошқаларда ҳам бўлиши мумкин. Бу оятнинг сабаби нузули Исломдан қайтиб, чўпонларни ўлдириб, садақа туюларни ҳайдаб

кетган урайналиклар қиссаси экани ҳам фикримизни қувватлайды. Ўшанда Пайғамбар ﷺ уларнинг изидан одам юбортириб, ушлаб олиб келтириб, қўл ва оёқларини кестириб, қўзларини ўйдириб, Ҳаррага (тошлоқ жойга) улоқтириб юборган эдилар. Улар шу алфозда ўлиб кетишганди. Анас ۋەнинг айтишича, шу хусусда Оллоҳ Таоло:

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الظَّالِمِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ﴾

— „Албатта, Оллоҳга... қарши урушадиган... кимсаларнинг жазоси...“ [5:33]
оятини нозил қилган. Абу Довуд ва Нисоий ибн Аббосдан ривоят қиласи:

«أَنَّ نَاسًا أَغَارُوا عَلَى إِبْرَيْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَارْتَدُوا عَنِ الْإِسْلَامِ،
وَقَتَلُوا رَاعِيَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤْمِنًا، فَبَعْثَ فِي آثَارِهِمْ فَأَخْذَنُوا،
فَقَطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجَلَهُمْ، وَسَمَّلَ أَعْيُنَهُمْ، قَالَ: وَنَزَّلْتُ فِيهِمْ آيَةً الْمُحَارَبَةِ»

«Бир қанча одамлар Пайғамбар ﷺ түяларига ҳужум қилишиб, Исломдан муртад бўлишиб, Пайғамбар ﷺ мўмин чўпонини ўлдирдилар. Шунда у киши уларнинг изидан одам юбориб, ушлаб келтиртириб, қўл-оёқларини кесдилар, қўзларини ўйдилар. Кейин ушалар хусусида муҳораба ояти нозил бўлди». Шулардан кўриниб турибдики, қароқчилар хусусидаги оят умумий маънода келиб, мусулмонларга ҳам, кофирларга ҳам тааллуқлидир. Энди оядда ҳадни қандай белгилаш хусусида гапирадиган бўлсак, бу ҳақда ибн Аббосдан шундай ривоят бор:

«وَادَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا بَرْزَةَ الْأَسْلَمِيَّ فَجَاءَ نَاسٌ يُرِيدُونَ
الْإِسْلَامَ، فَقَطَعَ عَلَيْهِمْ أَصْحَابَهُ، فَنَزَّلَ حِبْرِيلُ بِالْحَدَّ فِيهِمْ، أَنَّ مَنْ قَتَلَ وَأَخْذَ
الْمَالَ قُتُلَ وَصُلِّبَ، وَمَنْ قُتِلَ وَلَمْ يَأْخُذِ الْمَالَ قُتُلَ، وَمَنْ أَخْذَ الْمَالَ وَلَمْ
يَقْتُلْ قُطِعَتْ يَدُهُ وَرِجْلُهُ مِنْ خِلَافِ»

«Пайғамбар ﷺ Абу Барза Асламий билан ярашдилар. Бир қанча одамлар мусулмон бўлишни хоҳлаб келишди. У кишининг асҳоблари қароқчилик қилишди. Шунда

Жаброил улар хусусида ҳад оягини олиб тушди. Кимки ўлдирса ва талон-торож қилса, у ўлдирилади ва осилади. Кимки ўлдирсаю, талон-торож қилмаса, у ўлдирилади. Кимки талон-торож қилсаю ўлдирмаса, қўли ва оёги қарама-қаршичасига кесилади». Шофеъий ўзининг «Муснад»ида ибн Аббосдан қароқчилар хусусида шундай ривоят қиласди:

«إِذَا قَتَلُوا وَ أَخْدُنَا الْمَالَ قُتِلُوا وَ صُلْبُوا، وَ إِذَا قَتَلُوا وَ لَمْ يَأْخُذُوا الْمَالَ قُتِلُوا وَ لَمْ يُصْلَبُوا وَ إِذَا أَخْدُنَا الْمَالَ وَ لَمْ يَقْتُلُوا قُطِعَتْ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ، وَ إِذَا أَخْحَافُوا السَّبِيلَ وَ لَمْ يَأْخُذُوا مَالًا نُفُوا مِنَ الْأَرْضِ»

«Ўлдирсалар ва талон-торож қилсалар, ўлдириладилар ва осиладилар. Ўлдирсалару, талон-торож қилмасалар, ўлдириладилару осилмайдилар. Талон-торож қилсалару ўлдирмасалар, қўл-оёқлари қарама-қаршичасига кесилади. Йўлтўсарлик қилсалару, талон-торож қилмасалар, сургун қилинадилар». Шунга кўра, уларга бериладиган жазо қилган ишларига қараб бўлади. Агар фақат талон-торож қилсалар, ўнг қўллари билан чап оёқлари кесилади. Қўллари билакдан, оёқлари тўпиқдан. Агар фақат йўлтўсарлик қилсалар, сургун қилинадилар. Сургун қамаш эмас, яшаётган диёрларидан қувиб юборишdir. Фақат ўлдирсалар, ўлдириладилар. Ҳам ўлдириб, ҳам талон-торож қилсалар, ҳам ўлдириладилар ва ҳам осиладилар. Осиш ўлдиришдан кейин бўлади. Чунки оят осишни ўлдиришдан кейин айтапти. Оятдаги тартибга риоя қилиш яхшироқ. Яна бир сабаби, ўлдиришдан олдин осиш азоблашdir. Мақсад эса азоблаш эмас, жазолаш. Яна бир сабаби, осишдан мақсад бошқаларни қайтариш. Ўлдирилгандан кейин одамлар кўз ўнгida осилса, бу мақсад ҳосил бўлади. Осиладиган вақтни тайинлаш имомнинг ишидир. Ҳар ҳолда майитнинг айниб, сасиб кетишига йўл қўйилмайди.

Қароқчиларнинг жазоси мана шудир. Жазо қилинган жиноятга қараб бўлади. Жиноятлар эса шу уч турлидир. Ўлдириш, талон-торож қилиш ва йўлтўсарлик. Бошқа бир ишни қилсалар, масалан, қўл, оёқ, бурун каби бирон аъзони синдирсалар, уларга ҳад белгиланмайди. Чунки ҳад муайян жиноятнинг муайян жазосидир. У фақат ҳужжатга қараб бўлади. Ҳужжат эса шу уч

жиноятгагина жазо белгилаган, қолганларига эса йўқ. Бу дегани, қолганлари жазосиз қоларкан-да, дегани эмас. Уларга фақат ҳад белгиланмаган, холос. Шунинг учун улар жиноятлар қабилидан ҳисобланиб, уларга жиноятга алоқадор ҳукмлар, яъни ўлдиришдан бошқа баданга жароҳат етказиш ҳукмлари татбиқ этилади.

Ҳад белгилаш учун қароқчиликнинг шартлари тўла топилиши шарт. Акс ҳолда ҳад белгиланмайди. Қароқчиликнинг шартлари учтадир:

1. Жиноят шаҳардан ташқарида, яъни қишлоқларда, тоғларда, саҳроларда, пана-пастқам жойларда, шунингдек, шаҳар ташқарисидаги поездлар, самолётлар, автомобилларда содир этилиши керак. Чунки қароқчилик тез ёрдамга келинмайдиган жойларда қилинади. Шаҳарда шундай ишни қилган киши қароқчи эмас, ўзлаштириб олувчи дейилади. Ўзлаштириб олувчи қароқчи эмас, унга ҳад белгиланмайди. Бироқ улар ҳам шаҳарни эгаллаб олиб ўлдириш, талон-торож қилиш, ўйлтўсарлик каби жиноятларни содир этишса, қароқчилар ҳисобланиб, уларга ҳам қароқчилик ҳади белгиланади;

2. Уларда қилич, митлиқ, ханжар, пичоқ, пулемёт каби ўлдирадиган қурол бўлиши керак. Агар уларда умуман қурол бўймаса ёки таёқ, қамчи каби ўлдирмайдиган қуроллар бўлса, улар қароқчилар, деб эътибор қилинмайди ва ҳад ҳам белгиланмайди;

3. Очиқасига иш қилишлари, молни талон-торож йўли билан олишлари ва ўз жойларида тураверишлари керак. Яшириниб олсалар ўғри бўладилар. Тортиб олиб, қочиб кетсалар, босқинчи бўладилар. Бир ёки икки одам карвонга келиб, ундан бирон нарсани олиб қўйса, ҳимоясиз ва қувватсиз бўлганлари учун қароқчилар ҳисобланмайди. Чунки қароқчилар ўзларини ҳимоя қила оладиган кучга эга бўладилар.

Шу уч шарт тўла топилса, қароқчилар ҳисобланиб, уларга ҳад белгиланади. Улардан биттаси топилмай қолса ҳам қароқчилар ҳисобланмайдилар, ҳад ҳам белгиланмайди.

Агар қароқчилар давлат уларни енгмай туриб тавба қилсалар, улардан Оллоҳнинг ҳадлари бекор қилинади. Фақат жонлар, жароҳатлар ва молларнинг ҳақларини тўлайдилар. Ҳақдорлар кечириб юборишса, улардан ҳам озод бўладилар. Чунки Оллоҳ Таоло айтади:

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَأْبُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

- „Магар сизлар қодир бўлишингиздан (қўлга тушишларидан) илгари тавба қилган кишилар бўлса, билингизки, Оллоҳ мағфиратли, меҳрибон зотдир.“ [5:34]

Агар давлат уларни енгиб бўлганидан кейин тавба қилсалар, ҳадлар бекор қилинмайди. Чунки Оллоҳ Таолонинг:

﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾

- „.... сизлар қодир бўлишингиздан (қўлга тушишларидан) илгари...“, [5:34]

деган оятидан шундай мазмун англашилади.

БОГИЙ (ТАЖОВУЗКОР)ЛАРНИНГ ҲАДИ

Тажовузкорлар Ислом давлатига қарши чиққан кимсалардир. Уларнинг ўз марказлари ва куч-қувватлари бўлади. Улар давлатга итоат этмай, унга қарши қурол билан чиқиб, уруш эълон қиласидилар. Бу ишда одил халифага қарши чиқадиларми, золим халифагами, диндаги бир таъвилга қарши чиқадиларми ёки дунё умидида шундай қиласидиларми, фарқи йўқ. Модомики, Ислом ҳокимииятига қарши қилич яланғочлар эканлар, ҳаммалари ҳам боғийлар (тажовузкорлар)дир. Халифа ёки унинг ноиби уларга хат юбориб, ҳокимииятнинг нимасидан норози эканликларини сўраши, агар бирор ноҳақликни айтишса, уни баратарф этиши, бирор шубҳани даъво қилишса, уни очиб бериши, бирор нарсани ноҳақ, деб билсалару, аслида у ундай бўлмаса, унинг далилини кўрсатиб, ҳақлигини ойдинлаштириши лозим бўлади. Чунки Ислом мусулмонларга ҳокимда Худо тарафидан бир ҳужжат билан тасдиқланувчи очиқ куфрни ёки унинг Ислом ҳукмларини татбиқ қиласидан бўярган. Агар улар шариатнинг талабини бажариш учун чиқаётган бўлсалар, уларга қилаётган ишларининг нотўғрилигини тушунтириш лозим. Қайтсалар - улар тек қўйилади, қайтмасалар - уларга қарши курашиш вожиб бўлади. Курашиш уруш тарзида эмас, одоб бериш тарзида бўлади. Шунга кўра, зарурат туғилмаса, самолётлар, бомбалар, оғир артиллерия билан оммавий қирғинлар қилиш ҳаромдир. Ҳарбий услублар эмас, одоб бериш услублари муқтазоси билан иш юритилади. Уларнинг зурриётлари ёки қочганларини ўлдириш ҳаром. Урушдан тийилганларига тегилмайди. Биронтасини ўлдириган бўлсалар, унинг учун ўлдирилмайдилар. Улардан бирори асир олинса, унга нисбатан асир сифатида эмас, жиноятчи сифатида муомала қилинади. Чунки у асир эмас. Мол-дунёлари ҳам ўзлариники ҳисобланади. Улардан олиш дуруст бўлмайди. Чунки улар ҳам фуқаро ҳисобланиб, уларга одоб бериш тақозоси билан уруш услуби қўлланган бўлади. Шунинг учун улар билан курашиш уруш ҳам, жиҳод ҳам дейилмайди.

Богий (тажовузкор)ларга ҳад белгилашда Оллоҳ Таолонинг ушбу оятига асосланилади:

﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ افْتَلُوا فَأَصْبِلُهُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَعَثْتُ إِحْدَاهُمَا عَلَىٰ الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْعِي حَتَّىٰ تَفْعَلْ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْبِلُهُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾

— „(Эй мўминлар), agar мўминлардан бўлган икки тоифа (бир-бирлари билан) урушиб қолсалар дарҳол уларнинг ўртасини ўнглаб қўйинглар! Энди agar улардан бирори иккинчисининг устига тажовуз қилса, бас то (тажовузкор тоифа) Оллоҳнинг амрига қайтунича сизлар тажовуз қилган (тоифа) билан урушинглар! Энди agar у (тоифа тажовузкорликдан) қайтса, сизлар дарҳол уларнинг ўртасини адолат билан ўнглаб қўйинглар. (Мудом) адолат қилинглар! Зоро Оллоҳ адолат қиллувчиларни суюр“.

[49:9]

Бу оят боғий (тажовузкор)ларни мўминлар, деб эътибор қиласпти. Демак, тажовузкорлик туфайли улар иймондан чиқиб кетаётганлари йўқ. Оятда улар билан курашишнинг, Оллоҳнинг буйруғига қайтсалар, курашишни тўхтатишнинг ҳамда уруш пайтида мол ёки жонга берган талафотларига жавоб беришдан озод бўлишларининг вожиблиги очиқ кўриниб турибди. Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَاصْبِلُهُوا بَيْنَهُمَا﴾

— „дарҳол уларнинг ўртасини ўнглаб қўйинглар“, [49:9] деган гапи урушдан аввал улар билан музокаралар олиб бориш вожиблигига далолат қиласди. Тажовузкорларга белгиланган ҳад ҳам, қайтмасангиз, сизлар билан курашамиз, деган огоҳлантириш ҳам, курашишнинг музокаралар олиб борилиб, уларни қарши чиқишга ундан ноҳақлик, шубҳа, нотўғри тушуниш каби ишларни бартараф этишга ҳаракат қилиб кўрилгандан кейин бўлиши ҳам оятда ўз исботини топган.

Агар тажовузкорлар Исломий давлатнинг бир қисмига ўрнашиб олиб, одамлар ўртасини ажрим қиласдиган қозиларни, Ислом ҳукмларини татбиқ этувчи ҳокимларни тайинласалар, модомики шариат ҳукмларига қараб юрар эканлар, қозиларининг ҳукмлари ҳам, ҳокимларининг бошқарувлари ҳам тажовуз қилмаганларники каби қабул қилинади. Халифа уларни енгса ёки ўзлари давлат қарамоғига қайтсалар, уларнинг ҳамма ҳукмлари нуфузга эга бўлади. Чунки улар қарши чиқиш шубҳасига биноан

тайинланган ҳокимлар тарафидан чиқарилган исломий хукмлардир. Модомики Қуръон уларни мўмин, деб эътибор қилар экан, модомики уларга нисбатан одоб беришдан бошқа эътиroz йўқ экан, уларнинг барча ишлари халифа итоатидаги, давлат ҳокимияти остидаги бошқа мусулмонларнинг ишларидан фарқ қиласайди. Улар билан курашиш эса худди ўғирлик ҳади каби Оллоҳнинг ҳадларидан бирини ижро этишдан бошқа нарса эмас. Модомики улар мусулмон бўлиб, Исломни татбиқ қилаётган эканлар, бу нарса уларни мусулмонмас, деб эътибор қилишга асос бўлмайди.

БОГИЙ (ТАЖОВУЗКОР)ЛАРНИНГ КОФИРЛАРДАН ЁРДАМ СҮРАШИ

Мусулмонларга қарши курашиш учун кофирлардан ёрдам олиш тажовузкорларга ҳам, бошқа мусулмонларга ҳам ҳаромдир. Давлат бўладими, шахслар бўладими, фарқи йўқ. Мусулмоннинг мусулмон билан урушиши ҳаром бўлганидан кейин, мусулмонга қарши урушиш учун кофирдан ёрдам олиши бадтар ҳаромдир. Оллоҳ Таоло мусулмоннинг мусулмон билан урушишини катта гуноҳликда куфрга ўхшаш, деб эътибор қилган. Пайғамбар ﷺ эса:

«سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَ قِتَالُهُ كُفُرٌ»

«Мусулмон билан сўкишиш фосиқликдир, урушиш эса кофирликдир», деганлар. Шундай бўлгач, мусулмонга қарши кофирдан ёрдам олиш бундан ҳам бадтарроқдир. Бу иш ҳаром бўлишига қарамасдан, уни қилган тажовузкорлар мўминликдан чиқиб кетмайдилар. Улар ҳақидаги Оллоҳнинг ҳукми ўзгармайди. Боягидек, тажовузкор бўлиб қолаверадилар ва улар билан тажовузкор сифатида муомала қилинади. Улар ёрдам сўраган кофирлар эса ҳолатларига қараб ҳар хил бўладилар. Тажовузкорлар аҳли ҳарб кофирлардан ёрдам олиб, уларга омонлик берганлари ва улар билан зиммийлик битимини тузганлари билан улар Ислом назарида аҳли ҳарб кофирлари бўлиб қолаверадилар. Тажовузкорларнинг омонлик бергани ва зиммийлик битимини тузганлари эътиборга олинмайди. Чунки бундай қилиш шаръий байъат қилинган халифага хос ишдир. Тажовузкорлар эса бундай ваколатга эга эмаслар. Шунинг учун мусулмонлар тажовузкорларга қарши одоб бериш тарзида урушганлари билан аҳли ҳарб кофирларига қарши шаръий жиҳод тарзида урушаверадилар. Уларнинг ҳуқуқлари борасида уруш ҳолати татбиқ қилинади. Асиirlарига нисбатан асир сифатида муносабатда бўлиниб, мол-дунёлари ўлжа қилиб олинади. Хуллас, уларга жиҳод ҳукмлари ва аҳли ҳарбга тўғри келадиган барча ҳукмлар татбиқ қилинади. Омонлик олган кофирлар ҳам тажовузкорларга ёрдам беришлари билан аҳдни бузган ҳисобланиб, аҳли ҳарбга айланадилар. Фақат бу иш улар ўз ихтиёрлари билан шундай қилганларида гина бўлади. Мажбуран, қўрққанларидан тажовузкорларга ёрдам беришса, уларга ҳам аҳли ҳарбларга эмас, тажовузкорларга қилинган муомала

қилинади. Зиммий кофирлар эса тажовузкорларга ёрдам беришлари билан зиммийликдан чиқиб кетмайдилар. Бу ишни ихтиёрий ёки мажбурий қилишларининг фарқи йўқ. Чунки улар исломий давлатнинг фуқаролари ҳисобланадилар. Уларга тажовузкорларнинг ҳукми татбиқ этилиб, улар билан уруш тарзида эмас, одоб бериш тарзида курашилади. Улар ҳақида, Ислом давлатига қарши ёрдам беришлари билан аҳдларини буздилар, дейилмайди. Чунки улар кофирларга ёки кофир давлатга эмас, (тажовузкор бўлса ҳам) мусулмонларга ёрдам беряптилар. Тажовузкорлар ҳам улар билан битим тузган мусулмонлар жумласига кирадилар. Шунга кўра, уларнинг Ислом давлатига қарши мусулмонларга ёрдам берishi аҳдни бузиш ҳисобланмайди. Зоро, уларнинг аҳдлари омонлик олганлар каби муваққат аҳд эмас, доимий аҳддир. Хиёнат қилиб қўйишиларидан қўрқиб ҳам, мусулмонларга қарши мусулмонларга ёрдам берганлари учун ҳам уни бузиш мумкин эмас.

Агар зиммийларнинг ўзлари давлатга қарши чиқиб урушсалар, доимий аҳдларини бузган ҳисобланиб, аҳли ҳарбга айланадилар. Кейин улар билан уруш тарзида курашилади. Уларга аҳли ҳарбларга оид ҳукмлар татбиқ этилади. Улар устидан ғалаба қозонилгач, уларга аҳли ҳарб кофирлариdek муомала қилиниб, моллари ўлжа қилиб олинади, асиrlари асир бўлади, имом аҳли ҳарбга нисбатан нима иш қилиш керак бўлса, уларга нисбатан ҳам ўша ишни қиласди.

Зиммийларга нисбатан ҳукм уларнинг воқеинга қараб ҳар хил бўлади. Чунки Ислом олиб келган ҳолатларда ҳар бир воқе учун кофирларга тўғри келадиган алоҳида бир ҳукм бордир.

МУРТАДНИНГ ҲАДИ

Ислом динидан қайтган одам муртаддир. Исломдан қайтган эркак ва аёл агар балогатга етган ва ақли жойида бўлса, уч марта Исломга чақирилади ва унга тазиик ўтказилади. Қайтса қайтди қайтмаса, ўлдирилади. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطْتَ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا حَالِدُونَ﴾

– „Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундаи кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажаклар“ [2:217]

Бухорий Икримадан ривоят қиласи: «Амирул мўминин Алий нинг олдига диндан қайтгандар олиб келинган эди, уларни ёқиб юборди. Бу хабар ибн Аббосга етгач, у: «Мен бўлганимда ёқмаган бўлардим. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«لَا تُعَذِّبُوا بَعْذَابَ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг азоби билан азобламанглар», деганлар. Уларни ўлдирган бўлардим. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ»

«Ким динини ўзгартирса, уни ўлдиринглар», деганлар», деди». Эркакларни ўлдириш ҳадисда очиқ кўриниб турибди. Аёлларни ўлдириш эса ҳадиснинг умумий маъносидан олинади. Чунки «**ким ўзгартирса...**», деган гапдаги «ким» сўзи умумий маънодадир. Бунга яна бир далил Доруқутний ва Байҳақийнинг Жобирдан қилган мана бу ривоятларидир:

«إِنَّ أُمَّ مَرْوَانَ ارْتَدَتْ، فَأَمْرَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَنْ يُعَرَضَ عَلَيْهَا إِلِّا سَلَامٌ، فَإِنْ تَابَتْ وَإِلَّا قُتِلَتْ»

«Марвоннинг онаси муртад бўлди. Шунда Пайғамбар ﷺ унга Исломни таклиф қилишни, агар тавба қилса, уни тек қўйилишини, агар тавба қилмаса, ўлдирилишини буюрдилар». Гўдак ва жиннининг муртад бўлмаслиги уларнинг мукаллаф эмаслигидандир. Шунга кўра, уларга муртад ҳади белгиланмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«رُفِعَ الْقَلْمُ عَنْ ثَلَاثٍ: النَّاِئِمُ حَتَّىٰ يَسْتَيْقِطَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّىٰ يَلْغُ، وَعَنِ الْمَحْتُونِ حَتَّىٰ يَفِيقَ»

«Қалам уч кипидан күтарилғандыр: Гүдакдан то вояга етгунига қадар; ухлаётган одамдан то уйғонгунига қадар; жиннидан то ақлини топгунига қадар». Уч марта тавба қилдиртиришнинг далили шуки, юқоридаги ҳадисда Пайғамбар ﷺ Марвоннинг онасини тавба қилдиртиришга буюрганлар. Умар ҳам шу йўлдан борган. Мұхаммад ибн Абдуллоҳ ибн Абдул Қориъ ﷺ ривоят қиласы:

«قَدِمَ عَلَىٰ عُمَرَ نَبِيُّ الْخَطَابِ رَجُلٌ مِّنْ قَبْلِ أَيِّ مُوسَىَ الْأَشْعَرِيِّ فَسَأَلَهُ عَنِ النَّاسِ فَأَنْجَبَهُ ثُمَّ قَالَ لَهُ عُمَرُ هَلْ كَانَ فِيْكُمْ مِّنْ مَغْرِبَةِ خَبَرٍ، فَقَالَ: نَعَمْ، رَجُلٌ كَفَرَ بَعْدَ إِسْلَامِهِ، قَالَ فَمَا فَعَلْتُمْ بِهِ، قَالَ: قَرَبَتَاهُ فَضَرَبْتَنَا عَنْهُهُ، فَقَالَ: عُمَرُ أَفَلَا حَبَسْتُمُوهُ ثَلَاثًا وَأَطْعَمْتُمُوهُ كُلَّ يَوْمٍ رَغِيفًا وَاسْتَبَتْمُوهُ لَعْلَهُ يَتُوبُ وَيَرَاجِعُ أَمْرَ اللَّهِ؟ ثُمَّ قَالَ: عُمَرُ اللَّهُمَّ إِنِّي لَمْ أَحْضُرْ وَلَمْ أَمْرُ وَلَمْ أَرْضِ إِذْ بَلَغْتَنِي»

«Умар ибн Хаттобнинг олдига Абу Мусо тарафидан бир киши келди. Ундан: «Мағриб томонлардан бирор хабар борми?» деб сўрадилар. У: «Ҳа, бир киши Исломга кирганидан кейин коғир бўлди», деди. «Уни нима қилдинглар?» деб сўрадилар. «Уни олиб келиб, калласини олдик», деди. Шунда Умар: «Уч кунга қамаб, кунда бир нон бериб, тавба қилдиртирмабсизларда. Эҳтимол, ўшанда тавба қилиб, Оллоҳнинг динига қайтиб қолармиди? Эй Оллоҳ, мен бу ишга қатнашмадим, хабарини эшитиб, рози ҳам бўлмадим», дедилар». Умардан аввал Абу Бакр ﷺ ҳам шу йўлдан борган. Доруқутний ва Байҳақий ривоят қиласы:

«أَنَّ أَبَا بَكْرٍ اسْتَابَ أَمْرَأَهُ مِيقَالُ لَهَا أُمُّ قُرْفَةَ كَفَرَتْ بَعْدَ إِسْلَامِهَا فَلَمْ تُثْبِتْ فَقَتَّاهَا»

«Абу Бакр ﷺ Исломга кирганидан кейин коғир бўлган Умму Қурфа исмли бир аёлни тавба қилишини сўради. У тавба қилмагач, уни ўлдириди». Мана шулардан Пайғамбар ﷺнинг, у кишидан кейин Абу Бакр ва Умар ﷺларнинг муртадни тавба қилдиртирганлари кўриниб турибди. Шунга асосан муртад ўлдирилишдан олдин тавба қилдиртирилади. Энди уч марта тавба қилдиртиришга келсак, бу ишнинг уч марта бўлиши ҳеч жойда

қайдланмаган. Фақат одатда бирорни оқлаш учун энг камида уч марта ҳаракат қилинади. Умуман, күп марта тавба қилдиртириш мүмкін. Чунки мақсад - уни қайтариш учун унга Ісломни тақлиф қилиш. Қайтиши учун етарлы муддат берилади. Ривоят қилинишича, Абу Мусо Муоз қайта-қайта ўлдиришни талаб қылған муртадни Муоз келгунига қадар - иккі ой тавба қилдиртирган. Ривоят қилинишича, Умар : «Тавба қилдиртиришнинг муддати уч кундир. Тавба қилса, тавбаси қабул қилиниб, ўлдирилмайди», деганлар.

Фақат бир марта муртад бўлган одамнинггина тавбаси қабул қилинади. Такроран муртад бўлган одамнинг тавбаси эса қабул қилинмайди. У тавба қилса ҳам, қилмаса ҳам ўлдирилади. Чунки Оллоҳ Таоло шундай дейди:

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفُرًا لَمْ يَكُنْ اللَّهُ لِيغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيهِمْ سَيِّلًا﴾

— „Албатта иймон келтириб, сўнг куфрга қайтган, кейин яна иймон келтириб, сўнгра яна кофир бўлган, кейин эса куфрлари янада зиёда бўлган кимсаларни Оллоҳ ҳаргиз мағфират қилмайди уларни зинҳор ҳақ йўлга ҳидоят қилмайди“. [4:137]
Оллоҳ Таолонинг:

﴿لَمْ يَكُنْ اللَّهُ لِيغْفِرَ لَهُمْ﴾

— „..., кимсаларни Оллоҳ ҳаргиз мағфират қилмайди“, [4:137] деган гапи, Оллоҳ уларнинг тавбасини қабул қилмайди, деган маънодадир. Давлат ҳам уларнинг тавбасини қабул қилмайди. Ашрам Зубён ибн Амморадан ривоят қиласи:

«أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي سَعْدٍ مَرَّ عَلَى مَسْجِدٍ بَنِي حَنْيَةَ فَإِذَا هُمْ يَقْرَأُونَ بِرَحْزٍ مُسَيْلِمَةً، فَرَأَحْمَرَ إِلَيْهِ أَبْنِي مَسْتَعْوِدٍ فَدَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَبَعْثَ إِلَيْهِمْ فَاتِيَّ بِهِمْ، فَاسْتَبَاهُمْ فَتَابُوا، فَخَلَّى سَبِيلَهُمْ إِلَّا رَجُلًا مِنْهُمْ يُقَالُ لَهُ ابْنُ التَّوَاحِدِ قَالَ: قَدْ أُتَيْتُ بِكَ مَرَّةً، فَرَعَمْتُ أَنْكَ قَدْ تُبْتَ، وَأَرَاكَ قَدْ عُذْتَ فَقَتَّلَهُ»

«Бану саъдлик бир киши Бану Ҳанифа масжидининг ёнидан утаетса, у ердагилар Мусайламанинг шеърларини ўқиётган эканлар. Дарров ибн Масъуднинг олдиларига қайтиб бориб, бўлган воқеани айтибди. Ибн Масъуд уларга одам юбориб, уларни олдириб келибди. Улардан тавба

қилишларини талаб қилди, улар тавба қилишди. Шундан кейин уларни қўйиб юборди. Фақат улардан иби Наввоҳа исмли бир кишини қўйиб юбормади. Унга: «Сен аввал ҳам олиб келингган эдинг, сени тавба қилгансан, деб ўйловдим. Қарасам, яна ўша ишингга қайтибсан», деб уни ўлдирди». Муртадни давлат ҳокимнинг ҳукми билан ўлдиради. Агар уни бирор мусулмон қасдан ўлдирса, ундан давлатнинг бир кофир фуқаросини ўлдиргани сифатида қасос олинади.

Исломга киргандан кейин кофир бўлган одам муртаддир. Мусулмон тўрт нарсада кофир бўлади: Эътиқодда, шак келтиришда, сўзда ва амалда. Эътиқодда кофир бўлишнинг икки жиҳати бор. Биринчиси - қатъий тақиқланган ёки қатъий буюрилган нарсанинг тескарисини қатъий тасдиқлаш. Масалан, Оллоҳнинг шериги бор, деб ёки Қуръон Оллоҳнинг каломи эмас, деб эътиқод қилиш. Иккинчиси - динданлиги аниқ бўлган ишни инкор қилиш. Жиҳодни, ароқ ичишнинг ҳаромлигини, ўғрининг қўли кесилишини инкор қилиш каби. Шак келтиришда кофир бўлиш ақидаларга, далили қатъий бўлган ҳукмларга шак келтиришдир. Оллоҳнинг ягоналигига ёки Муҳаммад нинг пайғамбарликларига ёхуд зинокорнинг дарраланишига шак келтирган одам кофир бўлади. Сўзда кофир бўлишдан мурод мутлақо таъвил қилиб бўлмайдиган сўзни айтишдир. Кимки Ийсо - Оллоҳнинг ўғли, деса ёки Ислом динини Муҳаммаднинг ўзи ўйлаб чиқарган, деса, аниқ кофир бўлади. Таъвил қилиш мумкин бўлган сўзни айтган одам кофир бўлмайди, агарчи айтилган сўзнинг тўқсон тўққиз фоизи куфрга, бир фоизигина иймонга эҳтимоли бўлса ҳам. Бу ерда шу бир фоиз тўқсон тўққиз фоиздан оғир келади. Чунки у иймон тарафидадир. У туфайли таъвил қилиш мумкин бўлиб, одам кофир бўлмайди. Зоро, инсон куфр калимасини қатъий айтмагунига қадар кофир бўлмайди. Амалда кофир бўлишдан мақсад ҳам ҳеч қандай таъвилни кўтармайдиган амалдир. Масалан, бутга сажда қилган одам, черковга кириб насроролар каби ибодат қилган одам кофир бўлади. Чунки бу иш таъвилни кўтармайдиган куфрdir. Таъвил қилиш мумкин бўлган ишни қилган одам кофир бўлмайди. Масалан, черковга кирган одам. Чунки у шунчаки томоша қилгани кирган бўлиши мумкин. Инжилни ўқиган одам ҳам кофир бўлмайди. Чунки у раддия билдириш мақсадида ўрганаётган бўлиши мумкин. Унга эътиқод қилиб ўқиётган бўлиши ҳам мумкин. Шунга кўра, таъвил қилиш мумкин бўлган ишни қилган одам муртад бўлмайди. Муртадлик зинодан бошқа

ҳадлар нима билан исботланса, ўша нарса билан, яъни икки адолатли эркакнинг ёки бир эркак ва икки аёлнинг гувоҳлиги билан, бир сўз билан айтганда, шаръий ҳужжат билан исботланади. Чунки унинг ўзига хос ҳужжат ворид бўлмаган.

Муртаднинг моллари

Муртадни тавба қилдиришидан аввал у ўзининг молмулкига эга бўлади. Исломга қилинган таклифни рад этиб, ўлдирилса ёки муртад бўлганидан кейин ўзи ўлса, аввало қарзига берилади, жиноятининг товони тўланади, аёли ва бошқа қарамоғидагиларнинг нафақаси берилади. Чунки бу ҳуқуқларни бекор қилиш мумкин эмас. Шу билан унинг мол-мулкидан ҳеч нарса қолмаса, иш яқунланади. Ортиб қолса, қолгани ўлжа ҳисобланиб, байтулмолга ўтказилади. Бирор кофир давлатга қочиб кетса ҳам шундай қилинади. Кофир давлатга қочиб кетган пайтда мол-мулки омонатга қўйилган бўлса, давлат қарори билан музлатиб қўйилади. Уни тавба қилдиришига уриниб кўрилади. Уринишлар фойда бермасдан, муртадлигига қаттиқ туриб олса, ўлимга маҳкум, деб эътибор қилиниб, мол-мулки худди ўлдирилганидек ўлжага айланади. Бунга далил - Абу Бакр ғонинг муртадларга нисбатан қилган ишидир. У муртадлар билан жанг қилди, уларни ўлдирди, муртад бўлгандарига асосланиб, жонларини ҳам, молларини ҳам ҳалолга айлантириди. Молмулкларини ўлжа қилди. Бошқа саҳобалар бунга эътиroz билдиримадилар. Шунга кўра, қайси бир шаҳар аҳолиси кофир бўлиб, ўз ҳукмларини татбиқ этса, у ер уруш диёрига айланниб, мол-мулкларини ўлжа олиш, ўзларини асир қилиш, аёллари ва зурриётини қул қилиш мумкин бўлиб қолади. Абу Бакр ғонинг қилган ишига амал қилиб, улар билан жанг қилиш ҳокимнинг бурчидир. Чунки бу иш саҳобаларнинг ижмоъсидир.

ИККИНЧИ БОБ ЖИНОЯТЛАР

Жиноят сўзи лугатда баданга, мол-мулкка ёки обрўга тажовуз қилиш, истилоҳда эса баданга қасос ёки товоң келтириб чиқарадиган даражада тажовуз қилиш маъносини англатади. Шу тажовуз учун белгиланган жазо чораси маъносида ҳам қўлланади. Хуллас, бу сўз жиноят маъносида ҳам, жазо маъносида ҳам ишлатилади. Тиш синдиришу қасдан одам ўлдиришга ҳам, жароҳат етказишу яримқасдан қотиллик қилишга ҳам, уларга бериладиган жазога ҳам шу сўз қўлланади.

Энг катта жиноят қотиллардир. Энг катта жиноят (жазо) қотилликнинг жазосидир. Ноҳақ одам ўлдиришнинг ҳаромлиги динда аниқ қилиб айтилган. Бу иш Қуръон билан ҳам, суннат билан ҳам ўз исботини топган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَطْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِرَبِّهِ سُلْطَانًا﴾

– „Оллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни (яъни, қатл этилишга мустаҳиқ бўймаган жонни ноҳақ ўлдирмангиз, магар ҳақ шаръий қонун) билангина ўлдиришнинг мумкиндир. Кимки мазлум бўйланған ҳолида (яъни, ноҳақ) ўлдирилса, биз унинг эгаси - вориси учун (қасос олишга) салтанат-хуқуқ бергандирмиз“.
[17:33]

Яна айтади:

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً﴾

– „Мўмин мўминни фақат билмаган ҳоладиган ўлдириб қўйиши мумкин“. [4:92]

Яна айтади:

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِيبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾

– „Ким қасдан бир мўминни ўлдирса, унинг жазоси жаҳаннам бўлиб, ўша жойда абадий қолажак. Ба у Оллоҳнинг газаби ва лаънатига дучор бўйланган, Оллоҳ унинг учун улуф азобни тайёрлаб қўйгандир“. [4:93]

Қотилликнинг ҳаромлигини билдирувчи бу оятларнинг субути ҳам, далолати ҳам қатъийдир. Демак, ҳукми ҳам қатъий. Ибн Масъуд ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«لَا يَحِلُّ ذَمْ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهُدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا يَأْخُذُ ثَلَاثَةً: الشَّيْبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالثَّارُكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ»

«Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқлиги ва менинг пайғамбарлигимга гувоҳлик берган мусулмон кипининг қони ҳалол бўлмайди, фақат шу уч сабабдан бири билангина қони ҳалол бўлади: Зинокор жувон бўлса, жонга жон қабилида, жамоатдан ажралиб, динидан қайтган бўлса». Оиша ﷺ Пайғамбар ﷺдан ривоят қиласди:

«قَالَ لَا يَحِلُّ قَتْلُ مُسْلِمٍ إِلَّا يَأْخُذَ تَلَاثَةٌ خِصَالٌ: زَانٌ مُخْضَنٌ فِي رَحْمٍ، وَ رَجُلٌ يَقْتُلُ مُسْلِمًا مُتَعَمِّدًا، وَ رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ الْإِسْلَامِ يُحَارِبُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَرَسُولَهُ»

«Мусулмонни шу уч ишдан бири туфайлигина ўлдириш мумкин: никоҳланган бўла туриб зино қиласа (тошбўрон қилинади); қасддан мусулмонни ўлдирган бўлса; Ислом динидан қайтиб, Улуг ва Буюк Оллоҳ ҳамда Унинг пайғамбарига қарши урушса».

«لَا يَحِلُّ ذَمْ امْرِئٍ مُسْلِمٍ»

«Мусулмоннинг қони ҳалол бўлмайди»,

«لَا يَحِلُّ قَتْلُ مُسْلِمٍ»

«Мусулмонни ўлдириш мумкин эмас», деган гаплар қотилликнинг ҳаромлигига далиллар. Бу нарса динданлиги аниқ бўлган ишлардандир.

ҚОТИЛЛИКНИНГ ТУРЛАРИ

Қотиллик тўрт хил бўлади: Қасдан, яримқасдан, бехосдан ва бехосдансимон. Қасдан ўлдириш Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا﴾

– „Ким қасдан бир мўминни ўлдирса...“, [4:93] деган оятида очиқ айтилган. Яримқасдан ўлдириш хусусида эса Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос ривоят қилган ҳадисда гапирилган. Унда Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«أَلَا إِنَّ دِيَةَ الْخَطَلِ شَبَهُ الْعَمَدِ مَا كَانَ بِالسُّوْطِ وَالْعَصَمَا مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ مِنْهَا أَرْبَعُونَ فِي بُطُونِهَا أَوْلَادُهَا»

«Бехосдан, яримқасдан ўлдирилганинг хуни, қамчи ёки асо билан ўлдирилган бўлса, юзта туя бўлиб, улардан қирқтасининг қорнида боласи бўлиши керак». Бехосдан ўлдириш Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً﴾

– „Мўмин мўминни фақат билмаган ҳолдагина ўлдириб қўйиши мумкин“, [4:92] деган оятида баён қилинган. Бехосдансимон ўлдириш бехосдан ўлдиришнинг бир қисми-ю, лекин у бехосданнинг таърифига тушмайди. Чунки унинг воқеси бехосданнинг воқеидан бошқача бўлади. Бехосдан ўлдиришда жиноятчи ўзи хоҳлаб, ўша ишни қиласи, фақат уни йўналтиришда хатога йўл қўяди. Бехосдансимон ўлдиришда эса жиноятчининг хоҳиш-иродасига қарамасдан ўша иш содир бўлади. Шунга кўра, бу икки ишнинг воқелари бир-биридан фарқ қиласи.

Қасдан қилинган қотиллик

Бир одам иккинчи бир одамни кўп ҳолларда ўлдириб қўядиган нарса билан уриши ёки бир одам иккинчи бир одамга нисбатан кўп ҳолларда ўлимга олиб борадиган ишни қилиши қасдан қилинган қотиллик дейилади.

У уч турли бўлади:

1. Қилич, пичоқ, тўппонча, граната каби ўлдирадиган нарса билан зарба бериш ёки темир, сандон, болға, катта тош, харсанг тош, ўғон хода каби кўпинча ўлдирадиган нарса билан уриш;

2. Кўпинча ўлдирмайдиган нарсага ўлдирадиган нарсани қўшиб уриш. Учига темир қадалган ёки мих қоқилган таёқча

билан, пичоқ каби ўткирланган тош билан уриш ёки ўладиган қилиб тинимсиз уравериш шу турдаги ўлдиришга киради. Анас ривоят қиласы:

«أَنَّ يَهُودِيًّا رَضَّ رَأْسَ حَارِيَةٍ بَيْنَ حَجَرَيْنِ، قِيلَ مَنْ فَعَلَ هَذَا بِكِ أَفَلَانُ أَفَلَانُ
حَتَّى سُمِّيَ الْيَهُودِيُّ، فَأَوْمَاتِ بِرَأْسِهَا، فَجِئَ بِهِ فَاعْتَرَفَ فَأَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُضَ رَأْسُهُ بَيْنَ حَجَرَيْنِ»

«Бир яҳудий бир жориянинг бошини икки тошнинг ўртасига олиб урди. Ундан сени ким бундай қилди, фалончими, пистончими, деб бирма-бир номларни айтиб сўрашди. Ҳалиги яҳудийнинг номи айтилганда боши билан ишора қилди. У олиб келинди ва иқор бўлди. Шунда Пайғамбар ғунинг ҳам бошини икки тош орасига олиб уришни буюрдилар». Яъни ўлдиришни буюрдилар. Муслимнинг ривоятида келади:

«فَقَتَلَهَا بِحَجَرٍ، فَجِئَ بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِهَا رَمَقٌ»

«Аёлни тош билан ўлдириди. Уни Пайғамбар ғунинг олдига олиб келишганда жони узилаётган пайти эди».

3. Кўпинча ўлимга олиб борадиган ишни қилиш. Масалан, бўйинни арқон билан бўғиш ёки тоғ чўққисиданми, баланд биноданми, поездданми, тез кетаётган машинаданми отиб юбориш, чўқадиган қилиб денгизга отиш, ўтга отиш, шер ёки йўлбарс билан бир қафасга қамаб қўйиш, бир жойга қамаб қўйиб, ўлгунича овқат бермаслик, заҳар ёки ўлдирадиган бошқа бир дорини бериш, бирорнинг ўлимига сабабчи бўлиш, яъни бир одамни иккинчи бир одамни ўлдиришга мажбуrlаш. Бундай пайтда у ҳам бевосита қотилдек қотил ҳисобланади. Абу Довуд ривоят қилишича, Пайғамбар ғага заҳарланган қўйни олиб келган яҳудий аёл хусусида Абу Салама шундай деган:

«فَمَاتَ بَشْرٌ ابْنُ الْبَرَاءِ فَأَمَرَ بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُتِلَتْ»

«Бишр ибн Барро ўлди. Шунда Пайғамбар ғага аёлни ўлимга буюрдилар».

Қасддан қилинган қотилликнинг жазоси

Қасддан қотиллик қилганинг ҳукми ўликнинг эгалари кечиришмаса қасосдир, яъни уни ҳам ўлдиришдир. Кечиришса, ўликнинг аҳлига хун хақи тўланади. Воз кечиб юборишса, тўланмаслиги ҳам мумкин. Зоро, Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلَنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقُتْلِ﴾

- „Кимки мазлум бўлган ҳолида (яъни, ноҳақ) ўлдирилса, биз унинг эгаси - вориси учун (қасос олишга) салтанат-хукуқ бергандирмиз. Бас, у (қотилни) ўлдиришда ҳаддан ошмасин (яъни, қотилнинг ўрнига бошқа бировни ўлдирмасин, ёки қотилни ўлдиришда унинг қулоқ-бурнини кесмасин)!“ [17:33]

﴿كُتُبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقُتْلَى﴾

- „.... ўлдирилган кишилар учун... қасос олиш фарз қилинди“ [2:178]

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةً﴾

- „Сизлар учун қасосда ҳаёт бор“ [2:179]

Қасос дегани бирхиллаштириш, яъни қотилни ҳам ўлдириш, деганидир. Бухорий Абу Ҳурайрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«وَمَنْ قُتِلَ لَهُ قَتْلٌ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرِينَ، إِمَّا أَنْ يُفْدَى، وَإِمَّا أَنْ يُقْتَلَ»

«Ўлдирилганинг эгаси икки қарашдан яхширогини олишга ҳақли. Ёки хун ҳақи тўланади, ёки қотилни ўлдирилади». Абу Довуд Абу Шурайҳ Ҳузоййдан ривоят қилишича Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ أُصِيبَ بِدَمٍ أَوْ خَبْلٍ - الْخَبْلُ الْجَرَاحُ - فَهُوَ بِالْحَيَاةِ بَيْنَ إِحْدَى نَلَاثٍ، إِمَّا أَنْ يَقْتَصَرَ، أَوْ يَأْخُذَ الْعَقْلَ، أَوْ يَعْفُوَ، فَإِنْ أَرَادَ رَابِعَةً فَخُذُوا عَلَى يَدِيهِ»

«Кимгаки ўлим ёки жароҳат мусибати етса, у уч ишдан бирини танлаши мумкин: қасос олиш, товоң тұлатиш ёки кечириш. Агар у тұртингисини хоҳласа, құлидан ушланглар». Пайғамбар ﷺ яна шундай деганлар:

«الْعَمَدُ قَوْدٌ إِلَّا أَنْ يَعْفُوَ وَلِيُ الْمَقْتُولِ»

«Қасддан қилинган қотиллик жазоси қасосдир. Фақат ўлдирилганинг эгаси кечирса, қасос бўлмайди». Абу Довуд ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ قَتَلَ عَامِدًا فَهُوَ قَوْدٌ»

«Қасддан қотиллик қилганинг жазоси қасосдир», деганлар. Ибн Можа ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«وَمَنْ قُتِلَ عَامِدًا فَهُوَ قَوْدٌ، وَمَنْ حَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ»

«Кимки қасддан қотиллик қиласа, унинг жазоси қасосдир. Кимки ундан қасос олишдан тўсиб қолса Оллоҳнинг, фаришталарнинг ва барча одамларнинг лаънати бўлур. Унинг тавбаси ҳам, тўлайдиган маблағи ҳам қабул қилинмайди». Термизий Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ قُتِلَ مُتَعَمِّدًا دُفِعَ إِلَى أُولِيَاءِ الْمَقْتُولِ، فَإِنْ شَاءُوا قَتْلُوهُ، وَإِنْ شَاءُوا أَخْذُنَا الدِّيَةَ، وَهِيَ ثَلَاثُونَ حَقَّةً، وَثَلَاثُونَ جَذَعَةً، وَأَرْبَعُونَ خَلْفَةً، وَمَا صَالَحُوا عَلَيْهِ فَهُوَ لَهُمْ»

«Қасддан қотиллик қилган кимса ўлдирилганинг эгаларига топширилади. Хоҳласалар, уни ўлдирадилар, хоҳласалар, ҳақини оладилар. Хун ҳақи ўттизта уч ёшли, ўттизта беш ёшли ва қирқта бўгоз туждан иборатдир. Бошқа нарсага келишмоқчи бўлсалар, унга ҳам ҳақлари бор». Шу далиллардан кўриниб турибдики, қасддан қотиллик қилганинг ҳукми қасос, яъни қотилнинг ўлдирилиши ё ўлик эгасининг хун ҳақи олиши ёки кечиришидир.

Қасос

Қасос қасддан қотиллик қилган одамнинг ўлдирилишидир. Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ قُتِلَ عَامِدًا فَهُوَ قَوْدٌ»

«Кимки қасддан қотиллик қиласа, унинг жазоси қасосдир», деганлар. Демак кимки бир одамни қасддан ўлдирса, ўзи ҳам ўлдирилади. Гарчи ўлдирилганинг шарти кетиб, парти қолган, қотил эса соғлом ва кўркам бўлса ҳам, қотил мақтулнинг орқасидан юборилади. Шунингдек, илм ва шараф, бойлик ва камбағаллик, соғлик ва касаллик, бақувватлик ва нимжонлик, катталик ва кичиклик, мансабдорлик ва авомликлардан қатъий назар жонга жон берилади. Ҳур ёки қул, эркак ёки аёл, мусулмон ёки коғир бўлишларининг фарқи йўқ. Чунки Пайғамбар ﷺ ибн Масъуднинг ҳадисида:

«وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ»

«Жонга жон», деганлар. Далил учун шунинг ўзи кифоядир.

«Жон» сўзи ҳамма жонни ўз ичига олади. Эркак эркак учун ҳам, аёл учун ҳам, ҳур ҳур учун ҳам, қул учун ҳам, мусулмон кофир учун ҳам, кофир мусулмон учун ҳам ўлдирилаверади. Жоннинг жондан фарқи бўлмайди. Эркакнинг аёл учун ўлдирилиши хусусида Молик Амр ибн Ҳазмдан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ Яман аҳлига ёзган мактубларида:

«إِنَّ الذَّكَرَ يُقْتَلُ بِالْأَنْثَى»

«Эркак аёл учун ҳам ўлдирилади», деганлар. Бухорий Анас
дан ривоят қилади:

«أَنَّ يَهُودِيًّا رَضَ رَأْسَ جَارِيَةٍ بَيْنَ حَجَرَيْنِ، قَبِيلَ مَنْ فَعَلَ هَذَا بِكِ أَفْلَانُ أَفْلَانُ
حَتَّى سُمِّيَ الْيَهُودِيُّ، فَأَوْمَأَتْ بِرَأْسِهَا، فَجِئَ بِهِ فَاعْتَرَفَ فَأَمْرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُضَ رَأْسُهُ بَيْنَ حَجَرَيْنِ»

«Бир яҳудий бир жориянинг бошини икки тош орасига олиб урди. Унга, сени ким бундай қилди, фалончими, пистончими, деб бирма-бир номларни айтишди. Ҳалиги яҳудийнинг номи айтилганда боши билан ишора қилди. У олиб келинди, айбига иқрор бўлди. Шунда Пайғамбар ﷺ унинг ҳам бошини икки тош орасига олиб уришни буюрдилар». Бу икки ҳадис эркакнинг аёл учун ўлдирилишига далилdir. Пайғамбар ﷺнинг:

«إِنَّ الذَّكَرَ يُقْتَلُ بِالْأَنْثَى»

«Эркак аёл учун ҳам ўлдирилади», деганларининг ўзи кифоя. Ҳурнинг қул учун ўлдирилиши хусусида Муслим ва Бухорий Ҳасандан, у Сумрадан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلَاهُ، وَمَنْ جَدَعَ عَبْدَهُ جَدَعَنَاهُ»

«Ким қулини ўлдирса, унинг ўзини ҳам ўлдирамиз, ким қулини ўлдириши ўзидан аён», деганлар. Қул учун хўжайинининг ўзи ўлдирилиб турганда, бошқанинг ўлдирилиши ўз-ўзидан аён.

Кофир учун мусулмонни ўлдиришда давлати билан бирга умумий ва ўзи учун хусусий омонлик олмаган аҳли ҳарб кофир билан зиммий ва омонлик олган кофир фарқ қилади. Аҳли ҳарб кофир учун мусулмон ҳам, зиммий ҳам ўлдирилмайди. Хоҳ у Пайғамбар ﷺ билан Қурайш каби амалда аҳли ҳарб бўлсин, хоҳ

бошқа қабилалар каби аҳли ҳарб бўлмасин, фарқи йўқ. Чунки амалдаги аҳли ҳарбни мусулмон топган жойида ўлдиради, бунда ихтилоф йўқ, унинг қони ҳеч қандай қийматга эга эмас. Амалдаги аҳли ҳарбдан бошқаси эса у билан аҳдлашилмаган бўлса, унинг учун мусулмон ўлдирилмайди. Фақат мусулмонга тўланадиган хун ҳақининг ярми тўланади. Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«عَقْلُ الْكَافِرِ نَصْفُ عَقْلِ الْمُسْلِمِ»

«Коғирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярмидир», деганлар. Чунки биз ҳали унга уруш эълон қилганимиз йўқ. Амалдаги уруш ҳолати ҳали юзага келмади. Демак, мусулмон аҳдлашилмаган аҳли ҳарб коғир учун мутлақо ўлдирилмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ мусулмоннинг коғир учун ўлдирилмаслиги ва аҳли аҳд коғирнинг бошқа коғир учун ўлдирилмаслигини очиқ айтиб, Аҳмаднинг Алийдан қилган ривоятида шундай деганлар:

«أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«Огоҳ бўлингларки, мўмин ҳам, аҳли аҳд ҳам ўз аҳдида (турган бўлса), коғир учун ўлдирилмайди». Яна бир сахих ҳадисда ул зот:

«لَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«Мусулмон ҳам, аҳли аҳд ҳам ўз аҳдида (турган бўлса), коғир учун ўлдирилмайди», деганлар. Ҳадиснинг маъноси мўмин ҳам, аҳли аҳд коғир ҳам аҳли ҳарб коғир учун ўлдирилмайди, деганидир. Чунки аҳли аҳд хоҳ омонлик олган бўлсин, хоҳ зиммий бўлсин коғирдир. Шу ҳадис мусулмон ва аҳли аҳднинг аҳли ҳарб коғир учун ўлдирилмаслигига далилдир.

Аҳли ҳарб бўлмаган коғир эса ё омонлик олган бўлади ё зиммий бўлади. Зиммий коғирга унинг қони, моли ва обрўсини сақлашда мусулмонга қандай муомала қилинса, ўшандай муомала қилинади. Унинг қони мусулмоннинг қонидек ҳаромдир. Бухорий Абдуллоҳ ибн Амран ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ قَتَلَ مَعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنْ رَيَّحَهَا تُوحَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا»

«Кимки аҳли аҳд (кофир)ни ўлдирса, жаннатнинг бўйини ҳидламайди. Ваҳоланки унинг бўйи қирқ йиллик масофадан ҳам келиб турди». Термизий ўзининг «Саҳиҳ»ида Абу Ҳурайрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«أَلَا مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهَدَةً هَـا ذِمَّةُ اللَّـهِ، وَ ذِمَّةُ رَسُولِهِ فَقَدْ أَخْفَرَ ذِمَّةَ اللَّـهِ وَ لَا يَرِخُ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَ إِنَّ رِيحَهَا لَيُوحِدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ حَرِيفًا»

«Огоҳ бўлингларки, кимки Оллоҳнинг аҳдини, Пайғамбарининг аҳдини олган жонни ўлдирса, Оллоҳнинг аҳдини бузган булади. Жаннатнинг бўйини ҳидламайди. Ваҳоланки унинг бўйи қирқ йиллик масофадан ҳам келиб турди». Бу икки ҳадис аҳли аҳдни ва зиммийни ўлдиришнинг ҳаромлигига далилdir. Уларда бу иш учун дўзахда абадий қолиш, жаннатдан маҳрумлик ваъиди ҳам бор. Байҳақий Абдураҳмон Байламонийдан ривоят қиласdi:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّـهِ صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلَ مُسْلِمًا بِمُعَاهِدٍ وَ قَالَ: أَنَا أَكْرَمُ مَنْ وَفَى بِذِمَّتِهِ»

«Пайғамбар ﷺ бир мусулмонни бир аҳли аҳд (кофир) учун ўлдириб: «Аҳдига вафо қилишга мен лойикроқман», дедилар». Бу ҳадис аҳли аҳд (кофир)ни ўлдирган одамнинг ўзи ҳам ўлдирилишига, бир сўз билан айтганда, мусулмоннинг зиммий кофир учун ўлдирилишига далилdir. Табароний ривоят қиласdi:

«أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهُ أَتَى بِرَحْلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَتَلَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ فَقَامَتْ عَلَيْهِ الْبَيْنَةُ: فَأَمَرَ بِقَتْلِهِ، فَجاءَ أَخْوَهُ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ عَفَوتُ، قَالَ: فَلَعَلَّهُمْ هَدَدُوكُ وَ فَرَقُوكُ وَ قَرَعُوكُ؟ قَالَ: لَا، وَ لَكِنَّ قَتْلَهُ لَا يَرُدُّ عَلَيَّ أَخْيَ، وَ عَرَضُوا لِي وَ رَضِيَتُ، قَالَ: أَلَّا تَأْعَلَمُ، مَنْ كَانَ لَهُ ذِمَّتَنَا فَدَمَهُ كَدَمَنَا، وَ دِيْنَهُ كَدِيْنَنَا»

«Алий ﷺнинг олдига бир зиммийни ўлдирган бир мусулмон олиб келинди. Жиноят исботлангач, уни ўлдиришга буюрди. Ўлдирилганнинг акаси келиб: «Кечирдим», деди. Алий ﷺ: «Эҳтимол, улар сени қўрқитишгандир, таҳдид қилишгандир, таҳқиrlашгандир?» деган әди, у: «Йўқ, бундай бўлмади, лекин унинг ўлимни укамни менга

қайтариб бермайды-ку, менга илтимос қилиб келишганди, рози бўлдим», деди. Шунда Алий: «Ўзинг биласан, биз кимга ваъда берган бўлсак, унинг қони бизнинг қонимиз қабидир, унинг товони бизнинг товонимиз қабидир», деди». Бу асар гарчи бир саҳобанинг иши бўлиб, далилликка ярамаса-да, Пайғамбар ғининг аҳли аҳд учун мусулмонни ўлдирганлари хусусидаги ҳадисни далил қилиш билан бирлаша олади. Термизий Абу Жуҳайфадан мана бундай ривоят ҳам қилган:

«قُلْتُ لِعَلِيٍّ: هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ مِّنَ الْوَحْيِ مَا لَيْسَ فِي الْقُرْآنِ؟ قَالَ: لَا وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَا النَّسَمَةَ إِلَّا فَهُمَا يُعْطِيهِ اللَّهُ رَجُلًا فِي الْقُرْآنِ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قُلْتُ: وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: الْعَقْلُ وَفِكَارُ الْأَسِيرِ، وَأَنْ لَا يُقْتَلَ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ، وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«Мен Алийдан: «Сизларда Қуръонда бўлмаган бирон ваҳий борми?» - деб сўрадим. У: «Уругни ёрган ва жонни яратган зотга қасамки, йўқ, фақат Қуръон ва мана бу саҳифа ҳақида одамга Оллоҳ берган бир тушуниш бор, холос», - деб жавоб берди. Мен: «Бу саҳифада нима бор?» - дедим. У: Хун ҳақи, асиirlарни қўйиб юбориш, мўминнинг ҳам, аҳли аҳднинг ҳам ўз аҳдида (турган бўлса), кофир учун ўлдирилмаслиги» - деди». Аҳмад ва Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ғининг:

«لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ، وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«Мусулмон ҳам, аҳли аҳд ҳам ўз аҳдида (турган бўлса), кофир учун ўлдирилмайди», деганлар. Бу ҳадисда мутлақ муқойядга ҳамл қилинади. Ҳадиснинг биринчи қисми, яъни:

«لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ»

«Мусулмон кофир учун ўлдирилмайди», дегани мутлақ келяпти, кейинги қисми эса, яъни:

«وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«Аҳли аҳд ҳам ўз аҳдида (турган бўлса)», дегани қайдланиб келяпти. Бунинг маъноси, аҳли аҳд кофир аҳли ҳарб кофир учун ўлдирилмайди, деганидир. «Кофир» сўзи биринчи қисмida

келгани билан киғояланиб, иккинчи қисмида олиб ташланяпти. Коғир коғир учун ўлдирилмайды, дегани аҳли аҳд коғир аҳли ҳарб коғир учун ўлдирилмайды, деганидир. Биринчи коғирнинг аҳли аҳд, деб сифатланиши, иккинчи коғирнинг аҳли ҳарб бўлишини тақозо қилади. Шу тақозо билан иккинчи коғир аҳли ҳарбликка муқайяд бўлиб келади. Шунга кўра, биринчи қисмдаги мутлақ коғир иккинчи қисмдаги муқойяд коғирга ҳамл қилинади. Шу билан ҳадиснинг маъноси, мусулмон ҳам, аҳли аҳд ҳам аҳли ҳарб коғир учун ўлдирилмайды, дегани бўлади. Шунга биноан бу икки ҳадис мусулмоннинг зиммий учун ўлдирилмаслигига далил бўлолмайди. Омонлик олган коғирга ҳам зиммийга қилинган муомала қилинади. Унинг ҳам қони ҳаром. Мусулмон унинг учун ҳам ўлдирилади. Чунки Абдуллоҳ ибн Амрнинг ҳадисида ҳам, Байламонийнинг ҳадисида ҳам аҳли аҳд хусусида гапирилган. Омонлик олган коғир ҳам аҳли аҳддир. «Аҳли аҳд» сўзи зиммийга қандай қўллансанса, омонлик олганга ҳам шундай қўлланилади. Хоҳ унинг ўзи ёлғиз омонлик олган бўйсин, хоҳ давлати билан бирга умумий омонлик олган бўйсин, фарқ қилмайди. Модомики улар бизнинг диёримизда экан, уларга худди зиммийдек муомала қилинади. Чунки у омонлик олиши билан жонини ҳам, молини ҳам, обрўсини ҳам сақлаб қолган бўлади. Мусулмонларга уни ўлдириш беихтилоф ҳаромдир. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ إِسْتَحْارَ كَوْفَاجِهَةً حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلَغَهُ مَأْمَنَةً﴾

– „(Эй Мұхаммад), агар мушриклардан биронтаси сиздан ҳимоя сўраса, бас, уни ҳимоя қилинг, токи у Оллоҳнинг каломини эшитсин. Сўнг уни ўзи учун тинч бўлган жойга етказиб қўйинг“. [9:6]

Агар уни мусулмон ўлдирса, худди зиммийни ўлдирганидек, унинг ўзи ҳам ўлдирилади. Уни бехосдан ўлдириш ҳукми, мусулмонни бехосдан ўлдириш ҳукми, каби экани фикримизни янада қувватлайди. Чунки Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيشَاقٌ فَدِيَةٌ مُسْلَمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَخْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ﴾

– „Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш ва бир мўмин қулини озод қилиш лозим“. [4:92]

Бу оят уни қасдан ўлдириш мусулмонни қасдан ўлдириш каби эканлигига далолат қиляпти.

Энди:

﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى﴾

— „... озод киши мұқобилига озод кишидан, құл учун құлдан, аәл киши учун аәлдан...“ [2:178]

оатига келсак, унинг мантуқи ҳур хурни, құл құлни, аәл аәлни ўлдиргандагина ўлдирилади, деган маънодадир, бундан бошқа далолат йўқ. Мафҳуми мухолафасидан эса ҳур құлни ўлдириб қўйса, эркак аәлни ўлдириб қўйса, ўзлари ўлдирилмайди, деган маъно чиқиб қолади. Мафҳуми мухолафа лақаб (ном) мафҳуми эмас, сифат мафҳумидир. Уни бекор қиласидан бошқа бир ҳужжат ворид бўлмаса, унга амал қилинаверади, ворид бўлса, бекор қилинади. Уни бекор қилиб келган ҳужжат унинг насхи ҳисобланмайди. Чунки фақат мантуқ насх қилинади, мафҳум эса фақат бекор қилинади. Масалан, Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَيَأْتُكُمْ عَلَى الْبَغْيِ إِنْ أَرَدْنَا تَحْصُنَا﴾

— „Покликни истаган чўриларингизни... зинокорлик қилишга мажбурламанглар“, [24:33]

деган оятининг мафҳуми мухолафасидан, агар улар сақланишни хоҳлашмаса, зинога мажбур қилиш мумкин, деган маъно чиқиб қолади. Лекин бу мафҳумни унинг зиддига далолат қилувчи бошқа бир ҳужжат, яъни Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّنِي إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾

— „Зинога яқинлашманглар! Чунки (бу) бузуқликдир - энг ёмон йўлдир“, [17:32]
деган ҳамда:

﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِذُو كُلَّهُ وَاجِدٌ مِنْهُمَا مِائَةَ حَلْدَةٍ﴾

— „Зинокор аәл ва зинокор эркак - улардан ҳар бирини юз даррадан уринглар.“, [24:2]
деган оятлари бекор қиласиди. Яна бир мисол, Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَلَا تُكْرِهُوا﴾

— „...мажбурламанглар“. [24:33]

﴿لَا تَأْكُلُوا الرِّبَّا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً﴾

— „... (берган қарзларингизни) бир неча баробар қилиб олиш билан судхўрлик қилмангиз!“. [3:130]

Бу оятнинг мафҳуми бир неча баробар кўп бўлмаса, рибони ейиш мумкин, деган маъно чиқиб қолади, лекин бу маънони

унинг зиддига далолат қилувчи бошқа бир ҳужжат бекор қилади ва унга амал қилинмайди. У ҳужжат Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَمَ الرَّبَا﴾

– „Ҳолбуки, Оллоҳ байъни ҳалол, судхўрликни ҳаром қилган“,

[2:275]

деган ҳамда:

﴿وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾

– „Агар тавба қилсангиз, дастмоянгиз ўзингизга“, [2:279] деган оятлариридир,

﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ﴾

– „озод киши муқобилига озод кишидан“. [2:178]
ояти ҳам шу қабилдандир. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿كُبَّ عَلَيْكُمُ الْقَصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى﴾

– „... сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди“. [2:178]

Бу оятнинг мағҳуми хур қул учун, эркак аёл учун ўлдирилмайди, деган маъно чиқади, бироқ бу мағҳум бекор қилинади, унга амал қилинмайди. Негаки унинг зиддига далолат қилувчи ҳужжат бор. У Пайғамбар Ҳининг Сумранинг ҳадисида:

«مَنْ قَاتَلَ عَبْدَهُ قَتَلَهُ»

«Ким қулини ўлдирса, унинг ўзини ҳам ўлдирамиз», деган ҳамда Яман аҳлига ёзган мактубларида:

«إِنَّ الذَّكَرَ يُقْتَلُ بِالْأَنْثَى»

«Эркак аёл учун ҳам ўлдирилади», деган гаплариридир. Оятнинг мантуқи қолаверади, эркакнинг аёл учун ҳам ўлдирилишига далолат қилувчи саҳих ҳадислардан олинади.

Шунга кўра, ибн Масъуднинг ҳадисидаги:

«وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ»

«Жонга жон» дегани умумий маънода бўлиб, қайси бир жон ўлдирилса, унинг қотили ҳам ўлдирилади. Эркак ё аёл, хур ё қул, мусулмон ё кофир бўлишидан қатъий назар жонга жон, одамга одам берилади.

Жонга жон үлдирилиши хусусидаги бу ҳужжатлар умумий маънода бўлиб, ҳамма жонга тўғри келаверади. Фақат ҳужжатда истисно қилинганларга тўғри келмайди. Фақат биргина ҳужжат қасдан қотиллик қилган ота-онанинг үлдирилишини истисно қилган. Ота ёки она ўғли, ё қизи, ё набираларидан, хуллас, авлодидан бирини үлдирса, ўзи үлдирилмайди. Авлодлар ўғилнинг фарзандлари бўладими, қизнинг фарзандлари бўладими, фарқи йўқ. Бунга далил Умар ибн Хаттоб ва ибн Аббос ривоятидаги Пайғамбар ﷺнинг:

«لَا يُقْتَلُ وَاللّٰهُ بِوَلَدِهِ»

«Ота боласи учун үлдирилмайди», деган ҳадисларидир. Бу ҳадис очиқ ҳужжатдир. Ўзи машҳур ҳадисdir. Отаси ва онаси учун болани үлдиришни истисно қилиш хусусида ҳеч қандай ҳужжат ворид бўлмаган. Бола отасини, онасини ва умуман, аждодини үлдирса, умумий ҳужжат асосида унинг ўзи ҳам үлдирилади. Чунки Оллоҳ Таолонинг:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْفِيَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾

— „... сизларга үлдирилган кишилар учун... қасос олиш фарз қилинди“, [2:178]
деган ояти умумийликни ифодалайди ҳамда отадан бошқани хослаб келганидек, ўғилдан бошқани хослаб келган ҳужжат йўқ. Суроқанинг ривоятидаги Пайғамбар ﷺнинг:

«لَا يُقَاتَ الْأَبُ مِنْ ابْنِهِ، وَلَا الْابْنُ مِنْ أَبِيهِ»

«Ота ўғли учун ҳам, ўғил отаси учун ҳам үлдирилмайди», деган ҳадислари эса машҳур ҳадис китобларида ворид бўлмаган. Фуқаҳолар, унинг асли бўлмаса керак, дейдилар. Ҳадиснинг саҳиҳлиги исботланмаганидан кейин у далил қилинмайди. Бунинг устига, айнан шу Суроқанинг ўзи мана бундай ривоят қилган:

«أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُقِيَّدُ مِنَ الْأَبِ لَأَنِّهِ، وَلَا يُقِيَّدُ الْابْنُ لَأَبِيهِ»

«Пайғамбар ﷺ ўғли учун отани үлдирадилар, отаси учун ўғилни үлдирмасдилар». Буни Термизий ривоят қилган. У биринчи ҳадисга қарама-қарши бўлиб, иккаласининг ҳам тарихи маълум эмас. Шунга кўра, насҳ даъво қилинмайди. Уларни келтириб ҳам бўлмайди. Чунки улар бир-бирига батамом зид. Шунга асосан иккаласини ҳам тарк қилиб, юқоридаги очиқ-ойдин ҳужжатларга амал қилиш можиб.

ЯРИМҚАСДДАН ҚИЛИНГАН ҚОТИЛЛИК

Одатда, ўлдирмайдиган нарса билан ўлдириш яримқасдан қилинган қотиллик ҳисобланади. Бунда қамчи, таёқ, кичкина тош, мушт, қўл ёки бошқа, кўпинча ўлдирмайдиган нарса билан ёмон кўрганидан ёки одоб бериш учун урадию, бироқ ошириб юборади. Ураётган нарсасига, кўпинча ўлдирадиган нарсани қўшмаганлиги учун бу қотиллик яримқасдан қотилликка киради. Чунки у ўлдиришни бўлмаса ҳам уришни мақсад қилган. У бехосдан қасд қилиш ҳам дейилади. Чунки унда қасдданлик ҳам, бехосданлик ҳам бор. Абу Ҳурайра ривоят қиласиди:

«اَفْتَلَتِ اَمْرَاتُنِ مِنْ هُدَيْلٍ، فَرَمَتْ اِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِحَجَرٍ فَقَتَلَتْهَا وَمَا فِي بَطْنِهَا، فَقَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ دِيَةَ حَنِينَهَا عَبْدٌ أَوْ وَلِيَّدٌ، وَقَضَى بِدِيَةِ الْمَرْأَةِ عَلَى عَاقِلَتِهَا»

«Ҳузайллик икки аёл жанжаллашиб қолишди. Бири иккинчисига тош отиб, унинг ўзини ҳам, қорнидаги боласини ҳам ўлдириб қўйди. Пайгамбар ﷺ ҳомиланинг хун ҳақини бир қул ёки бир чўри, деб ҳукм қилдилар. Аёлнинг хун ҳақини эса қотиланинг ота томонидан қариндошларига юкладилар». Қасддан ўлдирилганда эса хун ҳақи ота томонидаги қариндошларга юкланмайди.

Яримқасдан қилинган қотилликнинг жазоси

Яримқасдан қилинган қотилликнинг ҳукми жуда катта миқдордаги хун ҳақи бўлади. У юзта тия бўлиб, қирқтасининг қорнида боласи бўлиши керак. Аҳмад ва Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«عَقْلُ شَيْءِ الْعَمْدٍ مُعْلَظٌ مِثْلُ عَقْلِ الْعَمْدٍ، وَلَا يُقْتَلُ صَاحِبُهُ، وَذَلِكَ أَنَّ يَنْزُو الشَّيْطَانُ بَيْنَ النَّاسِ، فَتَكُونُ دِمَاءُ فِي غَيْرِ ضَيْقَنَةٍ، وَلَا حَمْلٌ سِلَاحٌ»

«Яримқасдан қилинган қотилликнинг хун ҳақи қасддан қилинган қотилликдагидек, жуда катта миқдорда бўлади, қотил эса ўлдирилмайди. Шайтон одамларнинг ўртасига тушиб, ҳеч бир адсоват аралашмасдан, қурол кўтаришмасдан туриб, қон тўкилгани учун ҳам шундай бўлади». Бухорий

Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«أَلَا إِنْ قَتِيلَ الْخَطَلُ شَبِيهُ الْعَمْدٍ قَتِيلَ السَّوْطُ وَالْعَصَمَا فِيهِ مِائَةُ مِنَ الْأَبْلِيلِ مِنْهَا أَرْبَعُونَ فِي بُطُونِهَا أَوْلَادُهَا»

«Огоҳ бўлингларки, бехосдан, ярим қасдан қамчи ва таёқ билан ўлдирилганнинг хун ҳақи юзта туж бўлиб, улардан қирқтасининг қорнида боласи бўлиши керак».

БЕХОСДАН ҚИЛИНГАН ҚОТИЛЛИК

Бехосдан қилинган қотиллик икки хил бўлади: Биринчиси - бир нарсани отадио, бироқ унинг ўлдирилганга тегишини хоҳламайди. Масалан, овга ўқ отади, у эса инсонга тегиб, ўлдириб қўяди. Ёки ўйламаган ҳолатда бир ишни қилади-да, бу иш бир шахснинг ўлимига олиб боради. Бунда бехосдан қилиб қўйган ишининг қилиниши мумкин бўлган ишми, мумкин бўлмаган ишми, фарқи йўқ. Масалан, машинани орқа томонга ҳайдаб юбориб, кўринмай турган бир одамни ўлдириб қўяди. Ёки бир одамни ўлдирмоқчи бўладио, зарбаси бошқа одамга тегиб, уни ўлдириб қўяди. Бехосдан қилинган қотилликнинг биринчи тури мана шу. Иккинчи тури эса Европа ёки Америкага ўхшаш кофирлар диёрида бир одамни аҳли ҳарб кофир, деб ўйлаб ўлдириб қўяди, аслида эса у одам мусулмон бўлиб, Ислом диёрига етиб олгунга қадар мусулмонлигини яшираётган бўлади. Бу қотиллик бехосдан қилинган қотилликнинг иккинчи турига киради.

Шу икки турга кирувчи барча қотилликлар бехосдан қилинган қотиллик ҳисобланади. Энди уларнинг тафсилотига ўтамиз. Биринчи турдаги, яъни ўйламаган ҳолда бир ишни қилиб, бехосдан бирорни ўлдириб қўйган кимса юзта тую хун ҳақи тўлайди ва каффорат учун бир қул озод қилади. Тополмаса, икки ой узлуксиз рўза тутади. Иккинчи турдаги, яъни душман диёрида кофир деб ўйлаб, мусулмонлигини яшириб юрган мўминни ўлдириб қўйган кимсага фақат каффорат вожиб бўлади. Хун ҳақи вожиб бўлмайди. Бунинг далили Оллоҳ Таолонинг мана бу оятидир:

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطًّا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطًّا فَتَحْرِيرُ رَبَّةِ
مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسْلِمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصْدِقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوًّا لَكُمْ وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَبَّةِ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ يَنْكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِنْيَاقٌ فَدِيَةٌ مُسْلِمَةٌ إِلَى
أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَبَّةِ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ
اللَّهُ عَلَيْمًا حَكِيمًا﴾

- „Мўмин мўминни фақат билмаган ҳолдагина ўлдириб қўйиши мумкин. Ким бир мўминни билмай ўлдириб қўйса, у бир

мўмин қулни озод қилиши ва марҳумнинг эгаларига - агар кечиб юбормасалар - хун тўлаши вожибидир. Агар марҳум ўзи мўмин бўлиб, сизларга душман қавмдан бўлса, фақат бир мўмин қулни озод қилиши вожиб. Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш ва бир мўмин қулни озод қилиш лозим. Бас, ким (озод қилиши учун бир қул) топишга қодир бўлмаса, Оллоҳга тавба қилиб муттасил икки ой рўза тутмоғи лозим. Оллоҳ билим ва ҳикмат эгаси бўлган зотдир“.

[4:92]

Бу оятдаги Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسْلِمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدِّقُوا﴾

- „Ким бир мўминни билмай ўлдириб қўйса, у бир мўмин қулни озод қилиши ва марҳумнинг эгаларига - агар кечиб юбормасалар - хун тўлаши вожибидир“, [4:92]

деган гапи бехосдан қилинган қотилликнинг жазоси хун ҳақи билан бирга каффорат эканига далолат қиляпти. Бу ишда ўлдирилган мусулмон бўладими, аҳли аҳд кофир бўладими, фарқи йўқ. Зеро, Оллоҳ Таоло шу оятнинг ўзида:

﴿وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ قَوْمٌ يَتَكُبَّرُونَ مِنْهُمْ مِنْ يَتَبَرَّأُونَ فَذَلِكَ أَهْلُهُ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

﴿مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَّابِعَيْنِ﴾

- „Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш ва бир мўмин қулни озод қилиш лозим. Бас, ким (озод қилиши учун бир қул) топишга қодир бўлмаса, Оллоҳга тавба қилиб муттасил икки ой рўза тутмоғи лозим“, [4:92]

ҳамда:

﴿فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٌ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ﴾

- „Агар марҳум ўзи мўмин бўлиб, сизларга душман қавмдан бўлса, фақат бир мўмин қулни озод қилиши вожиб“, [4:92]

дейди. Мана бу ерда мусулмонларга душман бўлган қавмдан бўлишига қарамай ўзи мўмин бўлса, бир мўмин қул озод қилинади, дейиляпти-да, бошқаси айтилмаяпти. Ундан олдинги оятда эса қул озод қилиш билан бирга хун ҳақи ҳам айтиляпти. Кейинги оят бу борадаги ҳукмнинг ҳар хиллигига далолат қилиб, шу ҳолатдаги ҳукм фақат каффорат, яъни бир мўмин қул озод қилиш ёки узлуксиз икки ой рўза тутиш эканини англаради.

Иккинчи ҳолатнинг далили мана шу. Бутун оят эса бехосдан қилинган қотилликнинг ҳар икки турига далилдир.

Бехосдансимон қилинган қотиллик

Бехосдансимон қотиллик одамдан ўз ихтиёрисиз содир бўлган қотиллиkdir. Масалан, ухлаётган одам ёнбошига афдарилиб, бировни ўлдириб қўяди ёки тепадан тушиб кетиб, бировни ўлдириб қўяди, ё биров тойиб кетиб, бошқа бировнинг устига йиқилиб тушиб, уни ўлдириб қўяди, биров қурол ўйнаётган бўллади-да, у отилиб кетиб, бировни ўлдириб қўяди, машинанинг бирон қисми синиб кетиб, ҳайдовчи уни бошқаролмай қолади-да, кимнидир уриб юбориб, ўлдириб қўяди. Гарчи кишининг ихтиёрисиз содир бўлган бўлса-да, шу каби ишлар бехосдансимон қилинган қотилликлардир. Негаки бу ишлар бехосдан қилинган қотилликнинг биринчи турига ўхшаб кетади. Масалан, машинани орқага ҳайдаб, бехосдан қилинган қотилликка машинанинг бирон қисми синиб кетиб, ҳайдовчининг уни бошқаролмай қолиши оқибатида бехосдансимон қилинган қотиллик бир-бирига ўхшайди. Шунингдек, овга ўқ отиб, бехосдан қилинган қотиллик қурол ўйнаб бехосдансимон қилинган қотилликка ўхшайди. Фарқ шундаки, бехосдан қилинган қотиллик одамнинг ўз ихтиёри билан содир этилса, бехосдансимон қилинган қотиллик одамнинг ихтиёрисиз содир этилади. Шунга кўра, у бехосдан эмас, бехосдансимон қилинган қотиллик дейилади ва унинг ҳукми бехосдан қилинган қотилликнинг биринчи тури ҳукми каби бўлади, аниқроқ қилиб айтганда, юзта туюдан иборат бўлган хун ҳақи, бир қул озод қилиш, тополмаса, икки ой рўза тутишдан иборат бўлган каффорат вожиб бўлади.

ҚОТИЛЛИКНИНГ ҲУЖЖАТИ

Қотиллик иқрор ва ҳужжат билан ўз исботини топади. Иқрор билан исботланишига Бухорийнинг Анас ибн Молик қылган мана бу ривояти далилдир:

«أَنْ يَهُودِيًّا رَضَ رَأْسَ جَارِيَةَ بَيْنَ حَجَرَيْنِ، قِيلَ مَنْ فَعَلَ هَذَا بِكَ أَفْلَانْ، أَفْلَانْ؟ حَتَّى سُمِّيَ الْيَهُودِيُّ، فَأَوْمَاتُ بِرَأْسِهَا، فَجِئَ بِالْيَهُودِيِّ فَاعْتَرَفَ فَأَمْرَ بِهِ التَّبَيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُضَ رَأْسُهُ بَيْنَ حَجَرَيْنِ»

«Бир яҳудий бир жориянинг бошини икки тош орасига олиб урди. Унга, сени қим бундай қилди, фалончими, пистончими, деб, бирма-бир номлар айтилди. Ҳалиги яҳудийнинг номи айтилганда боши билан ишора қилди. Яҳудий олиб келинди. Айбига иқрор бўлди. Кейин Пайгамбар ғурӯши ҳам бошини тош билан уришга буюрдилар». Кўрсатма билан исботланишига далил Бухорийнинг Башир ибн Ясадан қилган мана бу ривоятидир:

«زَعَمَ أَنْ رَجَلًا مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ سَهْلٌ بْنُ أَبِي حَمْمَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ فَرَّارًا مِنْ قَوْمِهِ انْطَلَقُوا إِلَى خَيْرٍ فَتَفَرَّقُوا فِيهَا وَوَجَدُوا أَحَدَهُمْ قَتِيلًا، وَقَالُوا لِلَّذِي وُجِدَ فِيهِمْ: قَدْ قَتَلْنَا صَاحِبَنَا، قَالُوا: مَا قَتَلْنَا وَلَا عَلِمْنَا قَاتِلًا، فَانْطَلَقُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ انْطَلَقْنَا إِلَى خَيْرٍ فَوَجَدْنَا أَحَدَنَا قَتِيلًا، فَقَالَ الْكُبَرُ، الْكُبَرُ: فَقَالَ لَهُمْ: تَأْتُونَ بِالْبَيْتَةِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ؟ قَالُوا مَا لَنَا بَيْتَةٌ قَالَ فِيَخْلِفُونَ، قَالُوا: لَا تَرْضَى بِأَيْمَانِ الْيَهُودِ، فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُنْظَلَ دَمَهُ فَوَدَاهُ مِائَةً مِنْ إِبْلِ الصَّدَقَةِ»

«Ансорлардан Саҳл ибн Аби Хатма деган киши бўлса керак, менга айтишича, унинг қавмидан бир неча киши Хайбарга боришибди. Ҳаммалари ҳар ёққа кетишибди. Кейин қарашса, улардан биттаси ўлдирилган экан. Ўлик топилган жойдаги одамларга, сизлар дўстимизни ўлдирибсизлар, дейишибди. Улар эса, биз ўлдирмадик, ким ўлдирганини билмадик ҳам, дебдилар. Кейин улар Пайгамбар ғурӯши олдиларига боришиб: «Эй Расулуллоҳ,

Хайбарга боргандик, биттамизни ўлдириб қўйишибди», дейишиди. Пайғамбар ﷺ: «Энг асосийини айтинглар, энг асосийини, ким ўлдирганига ҳужжат келтира оласизларми?», дедилар. Улар: «Хужжатимиз йўқ», дейишиди. «Бўлмаса, улар қасам ичишади», дедилар. «Яҳудийларнинг қасамларига рози бўлмаймиз», дейишиди. Шунда Пайғамбар ﷺ унинг жони қасоссиз кетишини хоҳламай, закот туяларидан юзтасини бериб юбордилар». Рофиъ ибн Ҳудайждан ривоят қилинади:

«رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ مَقْتُولًا بِخَيْرٍ، فَأَنْطَلَقَ أُولَيَاً وَإِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: لَكُمْ شَاهِدَانِ يَشْهَدَانِ عَلَى قَتْلِ صَاحِبِكُمْ؟ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يَكُنْ ثَمَّ أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَإِنَّمَا هُمْ يَهُودُ وَقَدْ يَحْتَرُّونَ عَلَى أَعْظَمِ مِنْ هَذَا، قَالَ: فَاخْتَارُوا مِنْهُمْ خَمْسِينَ فَاسْتَحْلِفُوهُمْ، فَأَبْوَا فَوَادَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِهِ»

«Ансорлардан бир кипини Хайбарда ўлдириб кетишибди. Унинг эгалари Расулуллоҳнинг олдиларига бориб, бу гапни айтишибди. Шунда Расулуллоҳ: «Дўстингларнинг ўлдирилганига иккита гувоҳинглар борми?» дебдилар. Улар: «Эй Оллоҳнинг Пайғамбари, у ерда биронта ҳам мусулмон бўлмаган, улар яҳудийлар, бундан бадтарроғига ҳам журъат қилишади», дейишибди. Пайғамбар ﷺ: «Улардан элликтасини танлаб олиб, қасам ичтириинглар», дебдилар. (Улар рози бўлишмабди). Шунда Пайғамбар ﷺ унинг хун ҳақини ўзларининг ёнларидан тўлабдилар». Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қиласиди:

«أَنَّ ابْنَ مُحَيَّصَةَ الْأَصْغَرَ أَصْبَحَ قَتِيلًا عَلَى أَبْوَابِ خَيْرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَقِمْ شَاهِدَيْنِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ أَدْفَعْهُ إِلَيْكُمْ بِرْمَتِهِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ أَيْنَ أُصِيبُ شَاهِدَيْنِ؟ وَإِنَّمَا أَصْبَحَ قَتِيلًا عَلَى أَبْوَابِهِمْ، قَالَ: فَتَحْلِفُ خَمْسِينَ قَسَامَةً، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ أَحْلِفُ عَلَى مَا لَا أَعْلَمُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَنَسْتَحْلِفُ مِنْهُمْ خَمْسِينَ قَسَامَةً، قَالَ: يَا رَسُولَ

اللَّهُ كَيْفَ نَسْتَخْلِفُهُمْ وَهُمُ الْيَهُودُ؟ فَقَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَعَانَهُمْ بِنَصْفِهَا

«Мухаййисанинг кичик ўглини Хайбар эшиклари ёнида ўлдириб кетишибди. Пайгамбар ﷺ: «Ким ўлдирганига иккита гувоҳ топсанг, уни бутунича сенга бераман», дедилар. У: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, иккита гувоҳни қаердан топаман. Ахир у ўшаларнинг эшиклари ёнида ўлдирилган-ку», деди. «Бўлмаса, элликта қасам ичасан», дедилар. У: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, билмаган нарсамга қандай қилиб қасам ичай?» деди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Бўлмаса, уларга элликта қасам ичтири», дедилар. У: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, қандай қилиб уларга қасам ичтирасиз, ахир, улар яҳудийлар-ку?» деди. Шундан кейин Пайгамбар ﷺ унинг хун ҳақини яҳудийларнинг зиммаларига бўлиб бериб, ярмига ўзлари ёрдамлашдилар». Бу уч ҳадисда Пайгамбар ﷺ ўлдирди, деган даъвога ҳужжат - иккита гувоҳни талаб қилдилар. Биринчи ҳадисда:

«تَأْتُونَ بِالْبَيْنَةِ عَلَى مَنْ قَاتَلَهُ»

«Ким ўлдирганига ҳужжат келтирасизларми?» - деган бўлсалар, иккинчи ҳадисда:

«لَكُمْ شَاهِدَانِ يَشْهَدَانِ عَلَى مَنْ قَاتَلَ صَاحِبَكُمْ»

«Дўстингларни ким ўлдирганига иккита гувоҳинглар борми?» - дедилар. Учинчи ҳадисда эса:

«أَقِمْ شَاهِدَيْنِ عَلَى مَنْ قَاتَلَهُ»

«Уни ким ўлдирганига иккита гувоҳ келтир», дедилар. Шулардан қотилликни исботлаш учун ҳужжат бўлиши ва бу ҳужжатнинг иккита гувоҳ экани кўриниб турибди. Демак, қотиллик иккита гувоҳ билангина ўз исботини топади. Икки гувоҳ бўлмаса, исботланмайди. Бунда ихтилоф йўқ. Фақат гувоҳларнинг иккаласи ҳам эркак бўлиши керакми, бу ҳам ҳадлар ва жазоларга хос гувоҳликми ёки бошқа гувоҳликлар каби бир эркак ва икки аёл бўлса ҳам бўлаверадими, каби масалада ихтилоф бор. Авзорӣ, қасос ҳам моллар кабидир, унга ҳам икки эркакнинг ёки бир эркак ва икки аёлнинг гувоҳлиги кифоя қиласи, деган. Бунга Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾

– „Ва сизлар рози бўладиган (адолатли) гувоҳлардан икки эркак кишини, агар икки эркак топилмаса, бир эркак ва икки аёлни... гувоҳ қилинглар“, [2:282]

деган оятини далил қилишган. Яъни бу оят умумий маънода бўлиб, ундан истисно қилиш учун далил керак. Хословчи ҳужжат эса йўқ. Шунга кўра, бу ҳужжат ҳамма масалаларга тўгри келаверади. Шофеъий мазҳабида ароқ ичиш, қароқчилик, қасос ҳадлари каби Оллоҳ Таолонинг жазоси борасида икки эркак гувоҳ бўлади. Бунга Моликнинг Зухрийдан қилган мана бу ривоятини далил қиласидилар:

«مَضَتِ السَّنَةُ أَنَّهُ لَا يَحُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِي الْحُدُودِ، وَ لَا فِي النَّكَاحِ وَ
الطلاق»

«Суннат шуки, ҳадларда, никоҳда ва талоқда аёлларнинг гувоҳлиги жоиз эмас». Шу уч ишга ўхшаганлар ҳам уларга қиёсланган.

Ҳақиқат шуки, қотилликнинг гувоҳлари хусусида ҳужжатларда **«иккита гувоҳинглар борми?»**, **«иккита гувоҳ келтири?»** каби гувоҳнинг иккита бўлиши гапирилган. Бу гувоҳларнинг фақат эркаклар бўлиши кераклигига ҳеч қандай далил йўқ. Чунки ҳадисларда ворид бўлган гувоҳ сўзи эркакка ҳам, аёлга ҳам қўлланаверади. Ҳадлар ва қасос ҳақида ҳам умумий маънода келган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿لَوْلَا حَاجَعُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شَهَادَاءِ﴾

– „Улар (яъни Оишани бадном қилмоқчи бўлганлар ўз даъволарига) тўртта гувоҳ келтирсалар бўлмасмиди?!“. [24:13] Бу ояддаги гувоҳлар сўзи эркакка ҳам, аёлга ҳам тааллуқли. Пайғамбар ﷺ:

«أَرْبَعَةٌ وَ إِلَّا حُدًّ في ظَهْرِكَ»

«Тўрт гувоҳ бўлмаса, орқангга ҳад урилади», деганларида эркак гувоҳни ҳам, аёл гувоҳни ҳам назарда тутганлар. Ҳадлар ва жиноятларда аёлларнинг ҳам гувоҳлиги ўтишига далил оят бор. Оллоҳ Таоло:

﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ﴾

– „икки эркак кишини... гувоҳ қилинглар“, [2:282]

деб туриб, орқасидан:

﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلٌ فَرَجُلٌ وَامْرَأَانِ﴾

— „...агар икки эркак топилмаса, бир эркак ва икки аёлни...“
[2:282]

деган. Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ гувоҳлик ҳадисида:

«فَشَهَادَةُ امْرَأَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ»

«Икки аёлнинг гувоҳлиги бир эркакнинг гувоҳлигига тенг келади», деганлар. Абу Саъид Худрийдан ривоят қилинишича, гувоҳлик ҳадисида шундай келади:

«أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نَصْفَ شَهَادَةِ الرَّجُلِ، قُلْنَا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ»

«Пайғамбар ﷺ: «Аёлнинг гувоҳлиги эркак гувоҳлигининг ярми әмасми?» деган эдилар, биз: «Ха шундай, эй Расулуллоҳ», дедик». Бу далиллар ҳамма даъвога умумийдир. Уларни ҳадлар ва жиноятлардан бошқаси билан хословчи ҳужжат йўқ. Шундай бўлгач, улар умумийлигича қолади. Пайғамбар ﷺнинг «иккита гувоҳ», «иккита гувоҳ келтири» каби гаплари Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ﴾

— „икки эркак кишини... гувоҳ қилинглар“, [2:282]
хамда:

﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلٌ فَرَجُلٌ وَامْرَأَانِ﴾

— „...агар икки эркак топилмаса, бир эркак ва икки аёлни...“
[2:282]

деган гапи кабидир. Ҳадисда очиқ айтилмаган бўлса ҳам, оятдан шундай тушунилади. Шунга кўра, гувоҳликнинг далиллари ҳадлар ва жиноятларга ҳам таалуқлидир. Шунга биноан, қотилликнинг ҳужжати иккита эркак гувоҳ ёки бир эркак ва икки аёл гувоҳдир. Пайғамбар ﷺнинг иккита гувоҳ талаб қилишларидан гувоҳлик тўла бўлмаса, қабул қилинмаслиги тушунилади. Тўла гувоҳлик икки эркак билан ё бир эркак ва икки аёл билан ёки тўрт аёл билан бўлади. Гувоҳлик тўла бўлмаса, шубҳа тугилади. Пайғамбар ﷺ:

«إِذْرِعُوا الْحُدُودَ بِالشُّبَهَاتِ»

«Шубҳа түғилса, ҳадларни бекор қилинглар», деганлар. Демак, ҳамма жиноятларда бўлганидек, қотилликда ҳам гувоҳлик тўла бўлиши лозим.

Энди Моликнинг Зухрийдан ривоят қилиб, қотилликнинг гувоҳлари иккита эркак бўлишига далил қилган:

«مَضَتِ السَّنَةُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْخَلِيفَتَيْنِ بَعْدَهُ أَنَّهُ لَا يَحُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِي الْحُدُودِ، وَلَا فِي النِّكَاحِ وَالطَّلاقِ»

«Пайгамбар ﷺ ва у кишидан кейинги икки халифанинг суннати шуки, ҳадларда, никоҳда ва талоқда аёлларнинг гувоҳлиги ўтмайди», деган гапига келсак, бу ҳадис агар саҳиҳ бўлганида, умумий далилларни хослаб, Шофеъийнинг мазҳаби тўгри бўларди. Бироқ, бу ҳадис И smoil ибн Аббос (бу одам заиф, у ҳужжат қилинмайди) жиҳатидан мунқатеъдир. Шавконий «Найлул-автор»да шундай дейди: «Зухрийнинг мазкур гапини ибн Абу Шайба Ҳажжож ибн Артаа ҳам аралашган иснод билан чиқарган. Бу одам заифдир. Шу билан бирга ҳадиснинг ўзи мурсалдир. У ҳужжат бўлмайди. У бевосита ҳужжат остига кирмай, қиёс йўли билан унга қўшиб юборилганини қўйиб турайлик, ҳатто бевосита ҳужжат остига кирган тақдирда ҳам Куръоннинг умумий маъносини хослашга ярамайди». Бу гап ҳам иккинчи жиҳатдан ҳадиснинг заифлигини кўрсатяпти. Модомики бу ҳадис заиф экан, далил бўлишга ярамайди. Шунга кўра, уни далил қилиш бекор қилиниб, далиллар умумийлигича қолади, яъни қотилликда аёлларнинг гувоҳлиги ҳам қабул қилинади.

ҚОТИЛНИНГ ШЕРИГИ ВА ЁРДАМЧИСИ

Бир одам учун жамоа ўлдирилишида шубҳа йўқ. Қотилни жазолаш хусусидаги ҳадислар бир одамга ҳам, жамоага ҳам таалуқлидир. Масалан, Пайғамбар ﷺнинг:

«مَنْ قُتِلَ لَهُ قَتْلٌ فَهُوَ بِخَيْرٍ النَّظَرِينَ، وَإِمَّا أَنْ يُفْدَى، إِمَّا أَنْ يَقْتَلَ»

«Ўлдирилганнинг эгаси икки ишнинг яхшироғини танлаши мумкин, яъни хун ҳақи олишга ҳам, қотилни ўлдиришга ҳам ҳақлидир», деган гаплари битта одамни ҳам, жамоани ҳам ўз ичига олади.

«وَقَدْ سَأَلَ عُمَرُ عَلَيْهَا عَنْ قَتْلِ الْجَمَاعَةِ بِالْوَاحِدِ، فَقَالَ لَهُ أَرَأَيْتَ لَوْ أَنْ جَمَاعَةً سَرَقَتْ مَتَاعًا أَكْنَتْ قَاطِعَهُمْ جَحِيْنًا؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: فَكَذِّلْكَ الْفَتْلُ»

Умар ﷺ Алий ﷺдан бир одам учун жамоа ўлдирилиши хусусида сўраганида, у: «Агар бир нарсани жамоа ўғирласа, ҳаммасининг қўлини кесармидинг?» деб сўради. Умар: «Ҳа, шундай қиласрдим», деб жавоб берди. Алий ﷺ: «Қотиллик ҳам шунаقا бўлади», деди. Икки ёки ундан кўп одамлар бир кишини ўлдиришса, ҳаммалари тенг жазоланадилар. Яъни ўлдирилган бир киши бўлган тақдирда ҳам ҳаммалари ўлдириладилар.

Қотилликка шериклик, дегани шу ишга қатнашиш, дегани. Масалан, ўлдирилганни уришда қатнашган бўлса, аниқ шериклик қиласр бўлади. Лекин уришда қатнашмай, қотилликка қулайлик яратиб берган бўлса, дейлик, ўлдирилганни ушлаб берса ёки ушлаб турса, шерик ҳисобланмайди, ёрдамчи деб эътибор қилинади. У ўлдирилмайди, ҳибсга олинади. Доруқутний ибн Умардан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«إِذَا أَمْسَكَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ، وَقَتَلَهُ الْآخَرُ يُقْتَلُ الَّذِي قُتِلَ، وَ يُحْبَسُ الَّذِي أَمْسَكَ»

«Бир киши бир кишини ушлаб турса, иккинчиси уни ўлдирса, ўлдирилган ўлдирилади, ушлаб турган ҳибсга олинади». Бу ҳадисдан ёрдамчининг ўлдирилмасдан ҳибсга олинниши очиқ кўриниб турибди. Аммо унинг ҳибсдаги муддати узоқ - ўттиз йилгача бўлади. Алий ибн Абу Толиб, ўлгунича

қамоқда бўлади, деган. Шофеъий Алий Ҳонинг бир киши бир кишини қасдан ўлдириб, иккинчиси ушлаб турганига шундай хукм чиқарганини ривоят қиласди:

«يُقْتَلُ الْقَاتِلُ، وَ يُحْبَسُ الْآخَرُ فِي السَّجْنِ حَتَّى يَمُوتَ»

«Қотил ўлдирилади, иккинчиси ўлгунича қамоқда ушланади». Демак, шерик ўлдирилади, ёрдамчи ҳибсга олинади. Бевосита шерик бўладими, қизиқтирувчи шерик бўладими, режасини тузувчи шерик бўладими, тил бириктирувчи шерик бўладими, фарқи йўқ. Хуллас, қотилликка шериклик қилган одам қотил каби ўлдирилади. Ёрдам берган эса бевосита ёрдам берадими, билвоситами, шерик ҳисобланмайди. Мазкур ҳадис шунга далилдир.

ҚОТИЛНИ ЎЛДИРИШ ТАРЗИ

Қотилни қайси нарса ўлдиришга қулай бўлса, ўша нарса билан ўлдириш мумкин. Қилич билан ўлдириш шарт эмас. Чопиб ҳам, осиб ҳам, отиб ҳам, бошқа йўл билан ҳам ўлдириш мумкин. Фақат бир шарт бор. У ҳам бўлса қулай ўлдириш, яъни ўлимни осон қилиб берадиган энг яхши қуролни танлаш. Муслим Шаддод ибн Анасадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«إِذَا قَتَلْتُمْ فَأَخْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا دَبَّحْتُمْ فَأَخْسِنُوا الذَّبْحَةَ»

«Ўлдирадиган бўлсанглар, қулай қилиб ўлдиринглар, сўядиган бўлсанглар, қулай қилиб сўйинглар», деганлар. Демак, буйруқ қулай ўлдиришга қаратиляпти. Муайян қуролни белгиловчи ҳужжат ворид бўлмаган.

«لَا قَوْدَ إِلَّا بِالسَّيِّفِ»

«Фақат қилич билан қасос олинади», деган ҳадиснинг ҳамма ривоят қилувчи йўллари заиф. Ҳатто у мункар ҳадис ҳам дейилган. Шунинг учун у далил бўлишга ярамайди.

Қатлни қачон ижро этиш масаласида шошилмаган маъқул. Ўлик эгаларининг кечиришидан умид қолмагунига қадар муддатни чўзган яхшироқ. Айниқса, Қонун Чиқарувчи кечиришга унданган. Оллоҳ Таоло айтади:

«فَمَنْ عَفَىَ لَهُ مِنْ أَخْيَهِ شَيْءٌ»

– „Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товоң олишга рози бўлинса)“, [2:178]

яъни, ўлик эгаси бўлган диндош биродари қасос олиш ҳақидан воз кечса. Улардан биттаси кечирса кифоя қиласи ва қасос бекор қилинади. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«مَنْ قُتِلَ لَهُ قَبِيلٌ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَقْتُلَ»

«Ўлдирилганинг эгаси икки ишнинг яхшироғини танлаш ҳуқуқига эга. Хоҳласа кечиради, хоҳласа қатл қиласи». Анас ﷺ ривоят қиласи:

«مَا رُفِعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرٌ فِيهِ الْقِصَاصُ إِلَّا أَمْرٌ فِيهِ
بِالْعَفْوِ»

«Пайғамбар Әға қачон қасосга алоқадор иш олиб чиқилса, ҳар доим кечиришга буюрардилар». Ўлик эгаларининг кечиришлари ёки хун ҳақи олишларига имкон қолдириш учун қатлнинг муддатини чўзган мақсадга мувофиқдир.

Ўлдириш, хун ҳақи олиш ва кечиришлардан бирини танлаш ҳуқуқига ўлдирилганнинг меросхўрлари эгадирлар. Эркак бўладими, аёлми, сабаб жиҳатидан меросхўр бўладими, насаб жиҳатиданми, фарқи йўқ. Бу ҳуқуқ қотилнинг ота томондаги қариндошлариники эмас. Чунки қасдан қилинган қотилликда хун ҳақи қотилнинг молидан олинади, унинг ота томонидан қариндошларига юклатилмайди. Ўлдирилганнинг хун ҳақи ҳам унинг ота томонидан қариндошлариники эмас, меросхўрлариникидир. Шунга биноан, кечириш меросхўрларнинг ҳуқуқидир. Улардан қайси бири кечирса ҳам қасос бекор қилинади.

ХУН ҲАҚИ

Хун ҳақи икки хил бўлади: Биринчиси - жуда катта миқдордаги хун ҳақи. У юзта тuya бўлиб, улардан қирқтасининг қорнида боласи бўлиши керак. Қасдан қилинган қотилликда ўлик эгаси хун ҳақини танлаганди тўланади. Қасдга ўхшаш қотилликнинг жазоси ҳам - мана шу.

Иккинчиси - унча катта бўлмаган хун ҳақи. У юзта туйнинг ўзири. Бехосдан қилинган қотиллик ва бехосдансимон қилинган қотилликда тўланади. Бунга далил шуки, Нисоий ривоят қилишича, Амр ибн Ҳазм ўзининг китобида Пайғамбар ﷺнинг Яман аҳлига:

«وَأَنْ فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«Мўмин жон учун юзта тuya (тўланади)», деб ёзганларини ривоят қиласди. Абу Бакр ибн Мухаммад ибн Амр ибн Ҳазм отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ Яман аҳлига мактуб ёзиб, унда жумладан шундай деганлар:

«أَنَّ مَنِ اعْتَبَطَ مُؤْمِنًا قَتَلَ عَنْ بَيْنِ إِلَيْهِ قَوْدٍ، إِلَّا أَنْ يَرْضَى أُولَيَاءُ الْمَقْتُولِ، وَأَنْ فِي النَّفْسِ الدُّجَى مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«Кимнинг бир мўминни ўлдиргани аниқланса, қасос вожиб бўлади. Фақат ўлдирилганинг эгалари рози бўлсагина бундай бўлмайди. Жоннинг хун ҳақи юзта туюдир». Абдуллоҳ ибн Амр ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«أَلَا إِنَّ قَيْلَ الْخَطَلِ شَبِيهُ الْعَمْدِ قَيْلَ السُّوْطِ وَالْعَصَا فِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبْلِ، مِنْهَا أَرْبَعُونَ فِي بُطُونِهَا أَوْلَادُهَا»

«Бехосдан, ярим қасдан қамчи ёки таёқ билан қилинган қотилликнинг (хун ҳақи) юзта тuya бўлиб, улардан қирқтасининг қорнида боласи бўлиши керак». Ҳайвонга алоқадор хун ҳақи - мана шу. Туюдан бошқаси ўтмайди. Сигир, қўй ва бошқа ҳайвонлар олинмайди. Чунки Пайғамбар ﷺдан бунга далил ворид бўлмаган. Аммо Аъто Жобирдан ривоят қилинган ушбу:

«فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَهْلِ الْبَيْلِ مِائَةً مِنَ الْبَيْلِ، وَعَلَى أَهْلِ الْبَقَرِ مِائَتَيْ بَقَرَةٍ، وَعَلَى أَهْلِ الشَّاءِ أَلْفَيْ شَاءٍ، وَعَلَى أَهْلِ الْحُلُلِ مِائَتَيْ حُلُلٌ»

«Пайгамбар ﷺ туяси борларга юзта түя, сиғири борларга икки юзта сиғир, құйи борларга икки мінгіта құй, кийими борларга икки юзта кийимни фарз құлдилар», деган ҳадисса келсак, бу ҳадис заифдір. Чунки у Мұхаммад ибн Исҳоқнинг ривоятиданып. Бу одам заифдір, ёлғончилиги билан машхур бўлган. Унда, Аъто Жобир ибн Абдуллоҳдан, дейиляпти, лекин Аътодан ҳадис айтганнинг номи айтилмаяпти. Демак, у номаълум шахсадан ривоят қилинганипти. Шунинг учун у рад қилинади. Даил бўлишга ярамайди. Энди Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қилган ушбу:

«وَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ كَانَ عَقْلَهُ فِي الْبَقَرِ عَلَى أَهْلِ الْبَقَرِ مِائَتَيْ بَقَرَةٍ، وَمَنْ كَانَ عَقْلَهُ فِي الشَّاءِ أَلْفَيْ شَاءٍ»

«Пайгамбар ﷺ хун ҳақини сиғири борларга икки юзта сиғир, құйи борларга икки мінгіта құй, деб ҳукм құлдилар», деган ҳадисса келсак, бу ҳадис ҳам заифдір. Чунки унинг санадида Мұхаммад ибн Рашид Дамашқий Макхулий бор. У хусусда бир неча одам салбий гапирган. Шунинг учун унинг ривояти қабул қилинмайди, рад этилади, даил ҳам қилиб олинмайди. Шунга асосан, демак саҳиҳ ҳужжатлар фақат түя хусусида ворид бўлган. Ундан бошқаси айтилмаган. Заиф ҳадисларда ворид бўлганлари эса ҳеч қандай қийиматга эга эмас. Улар ҳужжат ҳам, даил ҳам бўлолмайди. Шунга кўра, ҳайвонлардан иборат бўлган хун ҳақи фақат түя бўлади. Аммо Умар өнинг:

«فَرَضَ الدِّيَةَ عَلَى أَهْلِ الْبَقَرِ مِائَتَيْ بَقَرَةٍ»

«Сиғири борларга икки юзта сиғирни хун ҳақи қилиб белгилаган»лиги тўғрисидаги ривоят ҳам даил-ҳужжат бўлмайди. Бундан ташқари, Умардан ривоят қилинган бу ҳадис ибн Лаҳиъя йўлидан келяпти. Шунга кўра, унинг санади заиф, эътибори йўқ бўлиб, рад этилади. Аммо Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Умар ҳутба ўқиб туриб, шундай деган:

«أَلَا إِنَّ الْأَيَّالَ قَدْ غَلَتْ فَقُومٌ عَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفَ دِينَارٍ، وَعَلَى أَهْلِ الْوَرِقِ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفًا، وَعَلَى أَهْلِ الْبَقَرِ مِائَتَيْ بَقَرَةٍ، وَعَلَى أَهْلِ الشَّاءِ أَلْفَيْ شَاءٍ، وَعَلَى أَهْلِ الْحُلُلِ مِائَتَيْ حُلُلٍ»

«Огоҳ бўлингларки, туяларнинг нархи кўтарилиб кетди. Шунга биноан олтини борларга минг динор, кумушни борларга ўн икки минг дирҳам, сигири борларга икки юзта сигир, қўйи борларга икки мингта қўй, кийими борларга икки юзта кийим (хун ҳақи қилиб) белгиланди», деган ривоятга келсак, бу гап ҳам далил бўлолмайди. Чунки у Умарнинг гапидир. Саҳобанинг гапи эса шаръий далил эмас. Қолаверса, бу иш Умарнинг хун ҳақи асосларини қайта ҳисоблаш эмас, балки таянинг нархини белгилашдаги ижтиҳодидир. Шунинг учун ҳам бу ривоятда:

«أَلَا إِنَّ الْأَيَّالَ قَدْ غَلَتْ فَقُومٌ عَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ...»

«Таяларнинг нархи кўтарилиб кетди. Шунга кўра, олтини борларга... нарх белгиланди», дейиляпти. Демак, бу иш таяга нарх белгилашдир, яъни шу хусусдаги Умар رضнинг ижтиҳодидир. Саҳобанинг ижтиҳодлари эса шаръий далил ҳисобланмайди.

Хун ҳақининг асоси таядир. Унинг ўрнига бошқа нарса олинмайди. Унга нарх ҳам белгиланмайди. Сигир, қўй, кийим ва бошқа нарсалар унинг ўрнига ўтмайди. Фақат тая олинади. Унинг нархи пул билан белгиланмайди. Чунки унинг нархини пул билан белгилашга ҳужжат ворид бўлмаган. Қолаверса, у эваз эмас, асл хун ҳақидир.

Ҳайвондан иборат бўлган хун ҳақи - мана шу. У фақат таядир. Таялик хун ҳақининг миқдори эса олтинда минг динор, кумушда ўн икки минг дирҳам. Бунга далил шуки, Нисоий Абу Бакр ибн Мұхаммад ибн Амр ибн Ҳазмдан у отасидан, у эса бобосидан ривоят қилган ҳадисда:

«وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفَ دِينَارٍ»

«Олтини борларга минг динордир», дейилган. Икрима ибн Аббосдан ривоят қиласди:

«أَنَّ رَجُلًا قُتِلَ فَجَعَلَ التَّبَّيُّ صَلَى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيْنَهُ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفًا»

«Бир киши қотиллик қилди. Пайгамбар ﷺ хун ҳақини ўн икки минг белгиладилар», яъни ўн икки минг дирҳам

белгиладилар. Демак, хун ҳақи ё минг динор, ё ўн икки минг дирҳам тўланади. Бундан бошқасига ҳужжат келмаган.

Шаръий динор 4,25 грамм олтинга тенг, шаръий мисқолнинг вазни - мана шу, шаръий дирҳам эса 2,975 грамм кумушга тенг.

Шунга кўра, ўлдирилганнинг хуни 4250 грамм олтинга ёки 35700 грамм кумушга тенг.

4250 грамм олтинга, 35700 грамм кумушга тўғри келадиган қоғоз пул билан тўласа ҳам бўлади.

Хур, қул, эркак, аёл, мусулмон ва зиммийнинг хун ҳақлари баробарлигига далил, Пайғамбар ﷺнинг:

«الْمُسِلِّمُونَ تَتَكَبَّرُ مِمَّا وُهُمْ

«Мусулмонларнинг қонлари баробардир»,

«فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ مِائَةٌ مِّنَ الْإِبْلِ»

«Мўмин жон учун юзта туядир»,

«عَقْلُ شَبِيهِ الْعَمْدِ مُغَلَّظَةٌ»

«Яримқасддан қилинган қотилликнинг хун ҳақи жуда катта миқдордадир»,

«أَلَا إِنَّ قَبِيلَ الْخَطَلِ شَبِيهُ الْعَمْدِ قَبِيلَ السَّوْطِ أَوِ الْعَصَمَا فِيهِ مِائَةٌ مِّنَ الْإِبْلِ»

«Бехосдан, яримқасддан қамчи ёки таёқ билан қилинган қотилликнинг (хун ҳақи) юзта туядир», ҳамда Яман аҳлига ёзган мактубларида:

«وَأَنْ فِي النَّفْسِ الدِّيَةُ مِائَةٌ مِّنَ الْإِبْلِ»

«Жон учун юзта туя хун ҳақидир», деганларидир. Бу далиллар умумий маънода бўлиб, эркак ва аёлга ҳам, хур ва қулга ҳам тааллуқлидир. «Мусулмонларнинг қонлари баробардир», деганлари уларнинг хунлари баробарлигига далолат қиласи. Шунга кўра, хурнинг хун ҳақи қулнинг хун ҳақидан, эркакнинг хун ҳақи аёлнинг хун ҳақидан фарқ қилмайди. У кишининг «яримқасддан», «бехосдан», деган сўзлари ҳам умумий маънода бўлиб, эркагу аёлга ҳам, хуру қулга ҳам тааллуқлидир. «Мўмин жон учун», «жон учун», деган сўзлари ҳам умумий маънода бўлиб, эркагу аёлни ҳам, хуру қулни ҳам ўз ичига олади. Мана шулар эркак ва аёлнинг, хур ва қулнинг хун ҳақи борасида бир хилликларини кўрсатувчи очиқ далиллардир. Аммо Муоз ибн Жабал ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«دِيَةُ الْمَرْأَةِ نَصْفُ دِيَةِ الرَّجُلِ»

«Аёлнинг хун ҳақи әркак хун ҳақининг ярмидир», дедилар, деган ҳадисга келсак, бу ҳадис заифдир. Ҳужжат бўлолмайди. Байҳақий у ҳақда, бундай санадли ҳадислар ўз исботини топмаган, деган. Энди Байҳақий ривоят қилишича, Алий ﷺ: «Аёлнинг хун ҳақи әркак хун ҳақининг ярмидир», деган сўзга келсак, бу саҳобанинг гапи бўлиб, шаръий далил, деб эътибор қилинмайди. Бунинг устига у Иброҳим Нахаййнинг ривоятидир. Унда узилиш бор. Шунинг учун рад қилинади. Шунга асосан, аёлнинг хун ҳақи әркак хун ҳақининг ярмидир, дегувчиларнинг сахих далиллари йўқ. Шундай бўлгач, умумийликка далолат қилувчи далиллар қолади, холос. Пайғамбар ﷺнинг:

«وَإِنْ فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ»

«Мумин жон учун»,

«وَإِنْ فِي النَّفْسِ»

«Жон учун»,

деган гапларининг ўзи әркак билан аёлнинг хун ҳақи бир хиллигига етарли далилдир. Аммо «қул ва чўрининг хун ҳақининг қиймати ҳар қанча юқори бўлмасин, ҳурнинг хун ҳақи баҳосига етолмаслигига ижмоъ қилинган» дегувчиларга келсак, уларнинг мутлақо далиллари йўқ. Бу хусусда сахих ҳадис ҳам, заиф ҳадис ҳам, сахих ривоят ҳам, носаҳих ривоят ҳам мавжуд эмас. Уларнинг бор суюнган нарсалари аҳли илмнинг ижмоъси бўлиб, «Аҳли илм шунга ижмоъ қилган» дейишади. Маълумки, аҳли илм ижмоъсининг ҳеч қандай қиймати йўқ бўлиб, шаръий далил ҳисобланмайди. Шундай экан қандай қилиб, аҳли илмнинг ижмоъси умумий маънодаги ҳужжатларга, айниқса, Пайғамбар ﷺнинг

«فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«Мумин жон учун юзта туядир» ҳамда:

«وَإِنْ فِي النَّفْسِ الدَّيَةَ مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«Жон учун юзта туя хун ҳақидир», деган гапларига қарши чиқа олади?! Қул ҳам, чўри ҳам жон эканини ким инкор қила олади? Шунга кўра, аҳли илмнинг ижмоъсини ҳужжат

қилганларнинг сўзлари рад этилиб, қул ва чўрининг хун ҳақи хур эркак ва ҳур аёлнинг хун ҳақи билан баб-баробар бўлади.

Зиммийнинг хун ҳақи мусулмоннинг хун ҳақи каби эканига далил ҳам ўша ҳадисларнинг, айниқса:

«وَأَنْ فِي النَّفْسِ الدِّيَةُ مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«Жон учун юзта тuya хун ҳақидир», деган ҳадиснинг умумий маънодалигидир. «Жон» сўзи кофирни ҳам, мусулмонни ҳам ўз ичига олади. Бироқ, аҳли ҳарб кофирнинг (яъни мусулмонлар билан уруш ҳолатидаги кофирнинг) қони ҳеч қандай қийматга эга эмаслиги, унга хун ҳақи тўланмаслиги ҳақида ҳужжатлар ворид бўлиб, у мазкур умумий маънодан чиқариб юборилади. Зиммий эса ўша маънонинг ичидаги қолади. Бундан ташқари, зиммийнинг хун ҳақи ҳам мусулмоннинг хун ҳақи каби эканлигига далолат қилувчи аниқ ҳужжатлар Қуръонда ҳам, суннатда ҳам бор. Оллоҳ Таоло айтади:

«وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ يَتَنَكُّمْ وَيَتَهْمُمْ مِيشَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ»

– „Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш... лозим“ [4:92]

Бу оятда «хун ҳақи» сўзи қайдланмасдан, мутлақ келтириляпти: Бу эса унинг одатдаги хун ҳақи, яъни мусулмоннинг хун ҳақи эканини ифодалайди. Термизий ибн Аббосдан ривоят қилади:

«النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَى الْعَامِرَيْنِ اللَّذِيْنِ قَتَلَهُمَا عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ الضَّامِرِيُّ، وَكَانَ لَهُمَا عَهْدٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَشْعُرْ بِهِ عَمْرُو، بِدِيَةِ الْمُسْلِمِيْنَ»

«Пайгамбар ﷺ икки омирийга аҳд берган бўладилар. Бундан бехабар бўлган Амр ибн Умайя Замирий уларни ўлдириб қўяди. Шунда Пайгамбар ﷺ уларга мусулмонларнинг хун ҳақичалик хун ҳақи тўлайдилар». Байҳақий Зухрийдан ривоят қилади:

«أَنَّهُ كَانَتْ دِيَةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصَارَانِيِّ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ، وَفِي زَمَنِ أَبِي بَكِيرٍ وَعُثْمَانَ، فَلَمَّا كَانَ مَعَاوِيَةُ أَعْطَى أَهْلَ الْمَقْتُولِ النَّصْفَ، وَأَلْقَى النَّصْفَ فِي بَيْتِ الْمَالِ. قَالَ: ثُمَّ قَضَى عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بِالصَّفْرِ، وَأَلْقَى مَا كَانَ حَجَلَ مَعَاوِيَةُ»

«Яҳудий ва насронийнинг хун ҳақи Пайгамбар ﷺнинг замонларида ҳам, Абу Бакр, Умар, Усмонларнинг замонларида ҳам мусулмоннинг хун ҳақи каби бўлган. Муовия замони келгач, ўлдирилганинг аҳлига ярмини бериб, ярмини байтул молга қолдирган. Кейин Умар ибн Абдул-Азиз ҳам ярмига ҳукм қилиб, Муовия қилган ҳукмни бекор қилди. Икрима ибн Аббосдан ривоят қиласди:

«جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيَةَ الْعَامِرِيَّةِ دِيَةَ الْحُرُّ الْمُسْلِمِ وَكَانَ لَهُمَا عَهْدٌ»

«Пайгамбар ﷺ икки омирийнинг хун ҳақини ҳур мусулмоннинг хун ҳақи каби белгилаганлар. Уларга аҳд берилган эди». Байҳақий ривоят қиласди:

«أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ دِيَةَ الْمَعَاهِدِيْنِ دِيَةَ الْمُسْلِمِ»

«Пайгамбар ﷺ аҳли аҳдларнинг хун ҳақини мусулмоннинг хун ҳақи каби белгилаганлар». Амр ибн Шуайб отасидан, у бобосидан ривоят қилишича, Пайгамбар ﷺ:

«دِيَةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصَارَاءِيِّ مِثْلُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ»

«Яҳудий ва насронийнинг хун ҳақи мусулмоннинг хун ҳақи кабидир», деганлар. Ибн Умар ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَى ذَمِّيَّ دِيَةَ مُسْلِمٍ»

«Пайгамбар ﷺ зиммийга мусулмоннинг хун ҳақи каби хун ҳақи тұлаганлар». Бу ҳадислар зиммий ва аҳли аҳднинг хун ҳақи мусулмоннинг хун ҳақи каби эканлигини очиқ кўрсатиб турибди, далилларнинг умумий маънода эканини ҳам қувватляяпти. Шунга кўра, зиммий ва аҳли аҳднинг хун ҳақи мусулмоннинг хун ҳақи билан баб-баробардир. Кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярмидир, деган маънода ворид бўлган далиллар билан бу ҳадислар ўртасида қарама-қаршилик йўқ. Чунки улар кофир ҳақида айтилган бўлса, бу далиллар аҳли аҳд ва зиммийлар ҳақида айтилган. Уларга бир эътибор берайлик. Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайгамбар ﷺ:

«عَقْلُ الْكَافِرِ نَصْفُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ»

«Кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярмидир», деганлар. Аҳмад ривоят қиласди, Пайғамбар ﷺ:

«قَضَى أَنْ عَقْلَ أَهْلِ الْكِتَابِ نِصْفُ عَقْلِ الْمُسْلِمِينَ وَهُمُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى»

«Икки аҳли китобнинг, яъни яҳудий ва насронийнинг хун ҳақини мусулмон хун ҳақининг ярми», деб ҳукм қилганлар. Убода ибн Сомит ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«دِيَةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصَارَانِيِّ أَرْبَعَةُ آلَافٍ أَرْبَعَةُ آلَافٍ»

«Яҳудий ва насронийнинг хун ҳақи тўрут минг, тўрут минг», деганлар. Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан Пайғамбар ﷺнинг:

«قَضَى أَنْ عَقْلَ الْكِتَابِيِّ نِصْفُ عَقْلِ الْمُسْلِمِ»

«Аҳли китобнинг хун ҳақини мусулмон хун ҳақининг ярми, деб ҳукм қилганларини» ривоят қиласди. Бу ҳадислар кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярми эканига далолат қиласди, лекин улар билан юқоридаги зиммий ва аҳли аҳднинг хун ҳақини мусулмон хун ҳақи каби эканини ифодаловчи ҳадислар ўртасида қарама-қаршилик йўқ. Чунки улардаги «кофирнинг хун ҳақи», «икки аҳли китобнинг хун ҳақи», «яҳудий ва насронийнинг хун ҳақи», «аҳли китобнинг хун ҳақи» каби иборалар умумий маънода бўлиб, аҳли ҳарбни ҳам, аҳли аҳдни ҳам, зиммийни ҳам ўз ичига олади. Бошқа ҳадислар аҳли аҳд билан зиммийнинг хун ҳақи мусулмоннинг хун ҳақи каби эканига далолат қилиб, уларни хослайди. Шунга кўра кофир, икки аҳли китоб, яҳудий ва насронийлардан мурод аҳли ҳарб (уруш ҳолатидаги кофирлар) экани маълум бўлади. Бунга далил бошқа ҳадисларнинг аҳли аҳд ва зиммийларни улардан истисно қилиб келганидир. Қисқа қилиб айтганда аҳли аҳд ва зиммийнинг хун ҳақини мусулмоннинг хун ҳақи каби белгилайдиган ҳадислар нариги умумий маънодаги ҳадисларни хослаб келяпти. Шунга асосан, умумий маънодаги бу ҳадислар аҳли аҳд ва зиммийнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярми эканига далил бўлмайди. Улар фақат аҳли ҳарбагина далил бўлади.

Шу ерда: Аҳли ҳарб кофирни учратган жойимизда ўлдиришга буюрилганмиз-ку, унинг қони ҳалол-ку? Шундай экан, қандай қилиб унга мусулмоннинг ярим хун ҳақи белгилансин? - деган савол туғилиши мумкин. Бунга жавоб шуки, учратган жойимизда ўлдиришимиз керак бўлган аҳли ҳарб кофир биз унга уруш эълон қилиб, ўртамизда - Курайш билан Пайғамбар ﷺ ўрталарида бўлганидек - амалда уруш кетаётган кофирдир. Агар биз билан

унинг ўртасида амалда уруш кетмаётган бўлса, уни учратган жойимизда ўлдиришга буюрилган эмасмиз. Балки давлат ёки жамоа сифатида аввал Исломга даъват этиб, кейин жизя талаб қилиб, ундан ҳам бош тортишса, шундагина улар билан жанг қилишга буюрилганмиз. Қурайшдан бошқа қабилалар билан Пайғамбар ﷺ ўрталаридағи ҳолат мана шундай бўлган. Чунки улар билан амалда уруш кетмаётган бўлса ҳам, улар аҳли ҳарб кофирлар ҳисобланишган. Мусулмонлар Қурайш билан уруш кетаётган чоғда ва «Тавба» сураси нозил бўлишидан олдин бу қабилаларни учратган жойларида ўлдирумаганлар, балки улар билан аралашиб юрганлар. Демак, ҳадислардаги мусулмоннинг ярим хун ҳақи белгиланган кофирлар мана шулардир. Масалан, биз билан инглизлар ўртасида амалда уруш кетаётган бўлса, уларни учратган жойимизда ўлдиришга буюрилган бўламиз. Уларнинг қонлари ҳалол бўлади. Энди биз билан Германия ўртасида амалда уруш кетмаётган бўлса, ўртамиизда ҳеч қандай аҳд ҳам бўлмаса, немисларни учратган жойимизда ўлдиравермаймиз. Бу пайтда уларнинг қони ҳалол бўлмайди. Шунинг учун бирор мусулмон ўшалардан бир кофирни ўлдириб қўйса, унинг учун ўлдирилмайдио, лекин мусулмоннинг ярим хун ҳақини тўлайди. Шунга кўра, кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярмидир, деган ҳадислар биз билан амалда уруш ҳолатида бўлмаган кофир ҳақида ворид бўлган. Демак, ўртамиизда амалда уруш кетмаётган кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақининг ярмидир. Аҳли аҳднинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақи билан баробар, деган ҳадислар ҳукми эса фақат зиммий ва омонлик олган кофирнинг ўзигагина хос (тегишли)дир. Бу билан эса аҳли аҳд, зиммий ва омонлик олган кофирнинг хун ҳақи мусулмон хун ҳақи билан баб-баробар эканлиги маълум бўлади.

Хун ҳақини тўлаш кимларга вожиб

Хун ҳақини кимлар тўлашлигининг тафсилоти қўйидагича: Қасддан қилинган қотилликнинг хун ҳақини қотилнинг ота томондан қариндошлари эмас, унинг ўзи тўлайди. Амр ибн Ахвас видолашув ҳажида Пайғамбар ﷺнинг:

«لَا يَجِنِي حَانٌ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ لَا يَجِنِي وَاللَّهُ عَلَى وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ عَلَى وَاللَّهِ»

«Жиноятчининг жинояти ўзининг зарарига бўлади. Отанинг жинояти боланинг зарарига, боланинг жинояти отанинг зарарига бўлмайди», деганларининг шоҳиди бўлганини ривоят қиласади. Хошҳош Анбарий ривоят қиласади:

«أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعِي ابْنٌ لِي، فَقَالَ: أَبْنُكَ هَذَا؟ فَقُلْتُ نَعَمْ، فَقَالَ: لَا يَجْنِي عَلَيْكَ، وَلَا تَجْنِي عَلَيْهِ»

«Пайғамбар ғанинг олдиларига бир ўғлим билан келдим. У киши: «Бу ўғлингми?» дедилар. Мен: «Ҳа», дедим. Шунда у зот: «Унинг жинояти сенинг зарарингга, сенинг жиноятинг унинг зарарига бўлмайди», дедилар». Ибн Масъуд ривоят қилишича, Пайғамбар:

«لَا يُؤْخَذُ الرَّجُلُ بِحَرَبَةِ أَيْهِ وَلَا بِحَرَبَةِ أَخِيهِ»

«Киши отасининг ва ака-укасининг жинояти учун жавоб бермайди», деганлар. Бу ҳадислар қасдан қилинган қотиллик учун хун ҳақи тўлаш қотилнинг ота томондан қариндошлари зиммасига тушмаслигига далилдир. Қотиллигига иқорор бўлган одамнинг ҳам ота томондан қариндошлари хун ҳақини кўтармайди. Убода ибн Сомит ривоят қилишича, Пайғамбар:

«لَا تَجْعَلُوا عَلَى الْعَاقِلَةِ مِنْ دِيَةِ الْمُعْتَرِفِ شَيْئًا»

«Ўзи иқорор бўлган қотилнинг хун ҳақини тўлашида ота томондан қариндошларнинг зиммасига ҳеч нарсани юкламанглар», деганлар. Умар:

«الْعَمَدُ وَالْعَبْدُ وَالصَّلْحُ وَالْإِعْتِرَافُ لَا تَعْقِلُهُ الْعَاقِلَةُ»

«Қасдан қилинганлик, қул, сулҳ ва эътироф учун ота томондан қариндошлар товон тўламайдилар», деган. Ибн Аббос:

«لَا تُحْمِلُ الْعَاقِلَةَ عَمْدًا وَلَا صُلْحًا وَلَا إِعْتَرَافًا وَلَا مَا جَنَّى الْمَمْلُوكُ»

«Қасдан қилинганлик учун ҳам, сулҳ учун ҳам, эътироф учун ҳам, қулнинг жинояти учун ҳам ота томондан қариндошлар товонини кўтармайдилар», деган. Бундан бошқа қотилликлар, яъни яримқасдан, бехосдан ва бехосдансимон қилинган қотилликлар учун хун ҳақи ота томондан қариндошларга юклатилади. Абу Ҳурайра ривоят қиласиди:

«اَقْتَلْتِ امْرَأَتَنِ مِنْ هُذِيلٍ، فَرَمَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِحَجَرٍ فَقَتَلَتْهَا وَمَا فِي بَطْنِهَا، فَقَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ دِيَةَ حَنِينَهَا عَبْدٌ أَوْ وَلِيَدَةٌ، وَقَضَى بِدِيَةِ الْمَرْأَةِ عَلَى عَاقِلَتِهَا»

«Хузайллик икки аёл уришиб қолишиди. Бири иккинчисига тош отиб, унинг ўзини ҳам, қорнидаги боласини ҳам ўлдириб қўйди. Пайгамбар ﷺ ҳомиланинг хун ҳақини бир қул ёки чўри, деб ҳукм қилдилар. Аёлнинг хун ҳақини эса қотиланинг ота томондан қариндошларига юкладилар». Маълумки, тош билан ўлдириш яримқасдан қилинган қотилликка киради. Чунки тош кўпинча ўлдирмайдиган нарсалардан ҳисобланади.

Жобир ﷺ ривоят қиласиди:

«أَنْ امْرَأَتَنِ مِنْ هُذِيلٍ قَتَلَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى، وَلَكُلٌّ وَاحِدَةٌ مِنْهُمَا زَوْجٌ وَوَلَدٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيَةَ الْمَقْتُولَةِ عَلَى عَاقِلَةِ الْفَاتِلَةِ، وَبَرَّأً زَوْجَهَا وَوَلَدَهَا، قَالَ: فَقَالَ عَاقِلَةُ الْمَقْتُولَةِ: مِيرَأْتُهَا لَنَا، فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا، مِيرَأْتُهَا لِزَوْجِهَا وَوَلَدِهَا»

«Хузайллик икки аёл уришиб қолиб, бири иккисини ўлдириб қўйди. Ҳар иккисининг ҳам эри ва боласи бор эди. Пайгамбар ﷺ ўлдирилганинг хун ҳақини қотиланинг ота томондан қариндошларига юкладилар. Эри ва болаларини эса бу ишдан озод қилдилар. Шунда ўлдирилганинг ота томондан қариндошлари: «Унинг мероси бизга бўладими?» дейишган эди, Пайгамбар ﷺ: «Йўқ, унинг мероси эри билан боласига бўлади», дедилар». «Пайгамбар ﷺ бехосдан қилинган қотилликнинг хун ҳақини ота томондан қариндошлар зиммасига ҳукм қилдилар», деган саҳих ҳадис ҳам бор. Бу хужжатлар бехосдан қилинган қотилликнинг хун ҳақини тўлаш ота томондан қариндошлар зиммасига юклатилишига далиллар. Бехосдансимон қилинган қотилликда ҳам шундай бўлади. Чунки у бехосдан қилинган қотилликнинг бир туридир.

Ота томондан қариндошларга фақат асабалар киради. Она бир ака-укалар, бошқа қариндошлар ва эр уларга кирмайди. Эркакнинг асабалари ҳам, яъни ака-укалари, амакилари ва

уларнинг фарзандлари, набиралари, хуллас, авлодлари ҳам ота томондан қариндошлариdir. Отаси ва болалари эса ота томондан қариндошга кирмайди. Чунки ота томондан қариндошлар мероснинг улуш эгаларидан қолганинигина оладиган асабалардир. Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қилади:

«أَنْ عَقْلَ الْمَرْأَةِ بَيْنَ عَصَبَتِهَا مَنْ كَانُوا لَا يَرِثُونَ مِنْهَا شَيْئًا إِلَّا مَا فَضَلَ عَنْ وَرَثَتِهَا، وَإِنْ قُبِلَتْ فَعَقْلُهَا بَيْنَ وَرَثَتِهَا»

«Пайғамбар ﷺ аёл тұлаши керақ бўлган хун ҳақини улуш эгаларидан ортиб қолганини мерос қилиб оладиган асабаларга тақсимлашгага, у аёлнинг ўзи үлдирилса, унинг учун олинадиган хун ҳақини меросхўрларига тақсимлаб беришга ҳукм қилдилар». Ота ва фарзандлар асаба эмас, улуш эгаси бўлган аслий меросхўрлардир. Яна Пайғамбар ﷺ хун ҳақини ота томондан қариндошларга юклаб, фарзандга эса ундан ҳеч нарсани юкламаганлар. Жобир қилади:

«أَنْ امْرَأَتِينَ مِنْ هُذِيلٍ قَتَلَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى، وَلِكُلٌّ وَاحِدَةٌ مِنْهُمَا زَوْجٌ وَوَلَدٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيَةً الْمَمْتُولَةِ عَلَى عَاقِلَةِ الْقَاتِلَةِ، وَبِرَّا زَوْجَهَا وَوَلَدَهَا، قَالَ: فَقَالَ عَاقِلَةُ الْمَمْتُولَةِ: مِيرَاثُهَا لَنَا، فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا، مِيرَاثُهَا لِزَوْجِهَا وَوَلَدِهَا»

«Хузайллик икки аёл уришиб қолиб, бири иккинчисини үлдириб қўйди. Ҳар иккисининг ҳам эри ва боласи бор эди. Пайғамбар ﷺ үлдирилганинг хун ҳақини қотиланинг ота томондан қариндошларига юкладилар. Эри ва болаларини эса бу ишдан озод қилдилар. Шунда үлдирилганинг ота томондан қариндошлари: «Унинг мероси бизга бўладими?» дейишган эди, Пайғамбар ﷺ: «Йўқ, унинг мероси эри ва боласига бўлади», дедилар». Бу ҳадисда Пайғамбар ﷺ фарзандни ота томондан қариндошларга қўшмаяптилар. Ота ҳам ўғил кабидир. Чунки ўғлининг моли унинг молидир. Пайғамбар ﷺ:

«أَنْتَ وَمَالِكَ لَأَيْكَ»

«Сен ҳам, молинг ҳам отангникидир», деганлар. Шунга кўра, хун ҳақи борасида ота билан ўғил ота томондан қариндошларга

кирмайди. Ота томондан қариндошлар ўғил ва отадан бошқа асабалардир. Кимнинг ота томондан қариндошлари бўлмаса, байтул молдан олинади. Саҳл ибн Абу Ҳашманинг ҳадисида хайбарлик ўлдирилган одам учун:

«فَعَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِهِ»

«Унинг хун ҳақини Пайгамбар ﷺ ўзларининг ёнларидан тўладилар», дейилган. Амр ибн Шуайбнинг ҳадисида эса:

«فَوَدَاهُ بِمَا تَرَأَهُ مِنْ إِبْلِ الصَّدَقَةِ»

«Унинг хун ҳақига закот туюларидан юзтасини тўладилар», дейилган. Ота томондан қариндошларнинг хун ҳақини тўлашлари Оллоҳ Таолонинг:

«وَلَا تُنْزِرْ وَارِزَةً وَزَرْ أُخْرَى»

— „Ҳар бир кўтаргувчи (яъни гуноҳкор жон) ўзга жоннинг юкини (яъни гуноҳини) кўтармас“, [17:15] деган оятiga қарама-қаршидир. Лекин бу оят умумий маънода бўлиб, хун ҳақини ота томондан қариндошлар тўлаши хусусидаги ҳадислар уни хослаб келиб, бу иш оятнинг умумийлигидан истисно қилиб олиняпти. Қуръонни суннат билан хослаш эса шубҳасиз, жоиздир ва бўлаётган ишdir.

Алалхусус, яримқасдан, бехосдан ва бехосдансимон қилинган қотилликнинг хун ҳақини тўлаш фақат ота томондан қариндошларгагина вожиб бўлади. Меросхўрлар ҳеч нарса қўшишлари шарт эмас. Демак, ота томондан қариндошларнинг ёлғиз ўзларигина тўлайдилар. Эркакнинг ота томондан қариндошлари ака-укалари ҳамда учинчи бобосигача бўлган амакилари ва уларнинг фарзандларидир. Энг яқинидан бошланади, улар ожизлик қилсалар, уларга яқинроғи қўшилади. Шундай қилиб борилаверади. Аввал насаб асабаларидан, кейин сабаб асабаларидан хур, мукаллаф эркаклар олинади. Ана ўшалар хун ҳақини тўлайдилар. Улар ожизлик қилсалар ёки уларда тўлайдиган маблағ бўлмаса, хун ҳақини тўлаш байтулмолнинг зиммасига тушади. Ота томондан қариндошларнинг ҳаммасидан баб-баробар олинади. Лекин қодиридан олинади, ожизидан олинмайди. Хун ҳақи ўлдирилганинг меросхўрларига берилади. Ота томондан қариндошларига ундан ҳеч нарса тегмайди. Жобирнинг юқорида зикр қилинган ҳадисида шундай дейилган:

«فَقَالَ عَاقِلٌ الْمَقْتُولَةِ: مِيرَاثُهَا لَنَا، فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا، مِيرَاثُهَا لِزَوْجِهَا وَوَلَدِهَا»

«Шунда ўлдирилганинг ота томондан қариндошлари: «Унинг мероси бизга бўладими?» деб сўрашган эди, Пайгамбар ﷺ: «Йўқ, унинг мероси эри билан боласига тегади», деб жавоб бердилар».

Ҳомиланинг хун ҳақи

Ҳомиладор аёл урилса ва натижада ҳомиласи тушиб кетса, ўлган, ўлмаганидан қатъий назар урган одам хун ҳақи тўлайди. У бир қул ёки бир чўридан иборат бўлади. Тополмаса, ўнта тую беради. Муғийра ривоят қиласди:

«أَنَّ امْرَأَةً ضَرَبَتْ ضَرَبَتْهَا بِفُسْطَاطٍ فَقَتَلَتْهَا وَهِيَ حُلْبَىٰ، فَأَتَىَ بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَصْبَيْنَ الْقَاتِلَةِ بِالْدِيَّةِ وَفِي الْجَنَّيْنِ غُرَّةً، فَقَالَ عَصْبَتُهَا: أَتَدِي مَنْ لَا طَعْمَ وَلَا شَرِبَ وَلَا صَاحَ وَلَا اسْتَهَلَ، فَعَيْثُلَ ذَلِكَ يُطْلُ، فَقَالَ: سَاجِعُ مِثْلَ سَاجِعِ الْأَغْرَابِ»

«Бир аёл қундошини чодирда уриб, ўлдириб қўйди. Ўлган ҳомиладор эди. Пайгамбар ﷺнинг олдиларига уни олиб келишганида, қотиланинг асаба (қариндош)ларига ҳомила учун бир қул ёки чўридан иборат бўлган хун ҳақини ҳукм қилдилар. Шунда улар: «Емаган, ичмаган, йифламаган, қичқирмаган нарсага хун ҳақи оласизми? Бундайларга ҳеч нарса берилмайди», дейишди. Бунга жавобан Пайгамбар ﷺ: аъробийларнинг сажига ўхшаган саж бўлдику», деб қўйдилар». Ибн Аббос Ҳамал ибн Моликнинг қиссаси хусусида шундай ривоят қиласди:

«فَأَسْقَطَتْ غُلَامًا قَدْ نَبَتَ شَعْرَهُ مِنْتَا، وَمَاتَتِ الْمَرْأَةُ، فَقَضَى عَلَى الْعَاقِلَةِ الدِّيَّةِ، فَقَالَ عَمُّهَا: إِنَّهَا قَدْ أَسْقَطَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ غُلَامًا قَدْ نَبَتَ شَعْرَهُ، فَقَالَ أَبُو الْقَاتِلَةِ: إِنَّهُ كَاذِبٌ، إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا اسْتَهَلَ وَلَا شَرِبَ فَمِثْلُهُ يُطْلُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَسَاجِعُ الْجَاهِلِيَّةِ وَكَهَانَتَهَا؟ أَدَّ فِي الصَّبِيِّ غُرَّةً»

«Сочи ўсиб қолган ўғил бола ҳомиласи ўлик тушди. Аёлнинг үзи ҳам ўлди. Шунда (Пайгамбар ﷺ) ота томондан қариндошларга хун ҳақи тўлашни ҳукм қилдилар. Аёлнинг амакиси: «Эй Расууллоҳ, сочи ўсиб қолган бола тушди», деди. Қотиланинг отаси әса: «У ёлгон гапиряпти, Оллоҳга қасамки, у йиглагани ҳам, эмгани ҳам йўқ, унга ўхшаганларга ҳеч нарса берилмайди», деди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Жоҳилият ва унинг коҳинларига ўхшаб саж билан гапирар экансанми, бола учун бир қул ёки чўрини тўлаб қўй», дедилар». Бу ҳадис ҳомила учун ҳам хун ҳақи тўланишига далилдир. Абу Ҳурайра ривоят қиласиди:

«فَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَنِينٍ أَمْرًا مِّنْ بَنِي لِحْيَانَ سَقَطَ مَيْتَانًا بُرْرَةً عَبْدٌ أَوْ أُمَّةٌ»

«Пайгамбар ﷺ Бану лиҳёнлик аёлнинг ўлик тушган ҳомиласи учун бир қул ёки чўри тўлашга ҳукм қилдилар». Яна бир ривоятда келади:

«فَاحْتَصَمُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ, فَقَضَى أَنْ دِيَةَ حَنِينَهَا غُرَّةً: عَبْدٌ أَوْ وَلِيَّدَةً»

«Пайгамбар ﷺнинг олдиларида даъволашиб боришган эди, у кипши ҳомила учун бир қул ёки чўри хун ҳақи тўлашга ҳукм қилдилар». Қул ёки чўри бўлмаса, ўнта туха берилишига далил ибн Абу Осимнинг мана бу ривоятидир:

«مَا لَهُ عَبْدٌ أَوْ أُمَّةٌ, قَالَ: عَشَرُ مِنَ الْإِبْلِ, قَالُوا: مَا لَهُ شَيْءٌ إِلَّا أَنْ تَعْيِّنَهُ مِنْ صَدَقَةِ بَنِي لِحْيَانَ فَأَعْنَاهُ بِهَا»

«Унинг қули ҳам, чўриси ҳам йўқ, дейишди. (Бўлмаса), ўнта туха, дедилар. Унинг Бану Лиҳён закотларидан биз ёрдам сифатида берганларимиздан бошقا нарсаси йўқ, дейишди. Кейин ушани ёрдам сифатида бердилар».

ЖОНДАН БОШҚА ЖОЙГА ШИКАСТ ЕТКАЗИШ ЖИНОЯТИ

Жондан бошқа жойга шикаст етказиш жинояти бошни ёриш, сүякни синдириш каби инсон жисмининг бирор аъзосига жароҳат етказишидир. Бу ишда эркак ё аёл, ҳур ё қул, мусулмон ё зиммий ёки омонлик олган кофир орасида фарқ йўқ. Айрим фақиҳлар жондан бошқа аъзога шикаст етказиш қасоси:

﴿وَكَبَّنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأنفُ بِالأنفِ وَالْأَذْنُ
بِالْأَذْنِ وَالسَّنَ بِالسَّنَ وَالجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾

– „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга жонга-жон, кўзга-кўз, бурунга-бурун, қулоққа-қулоқ, тишга-тиш ва (яна бошқа барча) жароҳатларга қасос олинади, деб ёзиб қўйдик“, [5:45] оятида ворид бўлган дейишади. «**Тишга тиш**» қоидасини қўллаб, кўзини ўйиб олганнинг кўзи ўйиб олинади ва ҳоказо дейишади. Ҳолбуки, бу оят Бану Исроил ҳақида бўлиб, уларни ҳикоя қилиб нозил бўлган. Ундаги хитоб бизга қаратилаётгани йўқ. Биздан аввалгиларнинг шариати эса биз учун шариат эмас. Шунга кўра, уни далил қилиб олганлар адашадилар. Чунки бу оятдаги хитоб бизга қаратилмади.

Ҳақиқат шуки, жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятига бу оят далил қилинмайди. Балки унга шу хусусда ворид бўлган ҳадислар далил қилинади. Чунки бу оят Бану Исроилнинг ҳикоясиdir. У яхудийларнинг шариатидир. У бизга қаратилаётгани йўқ. Шунга кўра, у бизга далил бўлолмайди. Бунинг устига Қуръонда жондан бошқа жойга шикаст етказиш жинояти хусусида далил ворид бўлмаган. Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾

– „Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг“, [2:194] деган ояти эса жазо чоралари хусусида эмас, мусулмонларнинг кофирлар билан муомаласи тўғрисида нозил бўлган. Оят ўзи мана бундай:

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُومَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا
عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَأَقْرُبُوا إِلَيْهِ اللَّهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

– „Уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Ҳурматлар (бузилса, риоя қилинmasa) қасос

(олинади). Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг. Ва Оллоҳдан қўрқингиз! Билингларки, Оллоҳ ўзидан қўрқувчилар билан биргадир“.

[2:194]

Ўша пайтларда шаҳри ҳаромда уруш қилиш мумкин бўлмаган. Оллоҳ Таоло бу оятда, мушриклар сизларга шаҳри ҳаромда уруш қиласидиган бўлса, сизлар ҳам урушаверинглар, сизларга қандай тажовуз қилишса, сизлар ҳам уларга ўшандай тажовуз қилинглар, деб баён қиласи. Бундан мақсад кофирлардан нима иш содир бўлса, унинг муқобилига ўшандай ишни қилишидир. Оллоҳ Таоло мушриклар билан бўладиган муомаладаги қоида шаҳри ҳаромга шаҳри ҳаром деб, орқасидан, тақиқланган ишларда қасосдир, дейди. Яъни тақиқланган ишлар борасида душман нима иш қиласа, ўша иш қилинади. Кейин бу қоидани қисмларга ажратиб, сизларга қандай тажовуз қилишса, унинг муқобилига сизлар ҳам ўшандай тажовуз қилинглар, дейди. Демак, бу ердаги мавзу жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятининг жазоси мавзуси эмас, балки мусулмонлар билан кофирлар ўртасидаги уруш мавзусидир. Бунга далил шу оятдан аввалги унга алоқадор бўлган оятлардир. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَقَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِلينَ ﴾
﴿وَقَاتَلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُهُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُ مِنَ
الْقُتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ
فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴾
﴿فَإِنْ اتَّهَوْا فِيَنَّ اللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾
﴿وَقَاتَلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا يَكُونَ فِتْنَةٌ وَّيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ اتَّهَوْا فَلَا عُدُوانَ إِلَّا عَلَى
الظَّالِمِينَ ﴾
﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرْمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى
عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾

- „Сизларга қарши урушувчилар билан Оллоҳ йўлида жанг қилингиз. Ва тажовузкор бўлмангиз! Шубҳасиз Оллоҳ тажовузкорларни севмайди. Уларни (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) топган жойингизда ўлдирингиз ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни Макка)дан уларни ҳам қувиб чиқарингиз! (Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир. Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжид-ал-Ҳаром олдида урушмангиз! Бас, агар ўзлари уруш бошласалар, у

ҳолда уларни ўлдиринглар! Кофирларни жазоси шундай бўлади. Энди агар тўхтасалар (куфрдан кечиб Исломга кирсалар), бас, албатта Оллоҳ кечиргувчи раҳимлидир. То фитна тугаб, бутун дин Оллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан урушингиз! Энди агар тўхтасалар, у ҳолда сизлар ҳам тўхтатгиз! Зеро, фақат золимларга қарши душманлик қилиш мумкин. Уруш ҳаром қилингган ой уруш ҳаром қилингган ой муқобилида бўлади. Ҳурматлар (бузилса, риоя қилинмаса) қасос (олинади). Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг“.

[2:190-194]

Шундан очиқ кўриниб турибдики, бу ердаги мавзу мусулмонлар билан кофирлар ўртасидаги уруш мавзусидир. Демак, оят шу мавзугагина хос бўлиб, жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятининг жазосига далил бўла олмайди. Аммо Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عَوَقْبَتُمْ بِهِ﴾

– „(Эй мўминлар), агар сизлар (ўзингизга етган бирон зиёнзахмат учун) интиқом олмоқчи бўлсангизлар, у ҳолда фақат сизларга етказилган зиён баробарида интиқом олингиз“, [16:126] деган гапига келсак, бу оят У зотнинг:

﴿وَحَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيَّئَةٌ مِثْلُهَا﴾

– „(Ҳар қандай) ёмонликнинг жазоси худди ўзига ўхшаган ёмонликдир, (яъни ҳар бир ёмонликнинг ўзига яраша жазоси бордир)“, [42:40]

деган гапи кабидир. Ундан мақсад жондан озорни даф қилиш, душманнинг тажовузига яраша жавоб беришдир. У жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятининг жазосини баён қилмаяпти. У фақат озорни даф қилишгагина алоқадордир, яъни қанчалик озор олган бўлса, ўшанчалик озор етказиш мумкинлигини, ундан ошириб юбориш дурустмаслигини баён қиляпти, холос. Бунга далил Оллоҳ Таолонинг шундан кейин:

﴿وَلَئِنْ صَرَرْتُمْ لَهُو خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ﴾

– „(Аммо) агар (интиқом олмай) сабр-тоқат қилсангизлар, албатта сабр қилгувчи кишилар учун (бу интиқом олмоқдан) яхшироқдир“, [16:126]

деган гапидир. Шунга кўра, бу оят жондан бошқа жойга шикаст етказиш жинояти учун давлат тарафидан жазо тайинлашга далил бўйлмайди. Шулардан кўриниб турибдики, Қуръонда бу жазога

далолат қилувчи ҳужжат йўқ. Шунинг учун далил фақат суннат бўлади, холос.

Суннатда жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятининг жазолари хусусида ворид бўлган ҳужжатларни синчиклаб текширган одам жисмдаги бирон аъзога ҳам, тишдан бошқа биронта суюкка ҳам қасос йўқлигини кўради. Аммо Ҳасан Сумрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺнинг:

«مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتْلَنَاهُ، وَمَنْ حَدَّعَ عَبْدَهُ حَدَّعْنَاهُ»

«Ким қулини ўлдирса, унинг ўзини ҳам ўлдирамиз, ким қулиниңг бирон аъзосини кесса, ўзининг ҳам ўша аъзосини кесамиз», деган ҳадисларига келсак ва Абу Довуд ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ خَصَّى عَبْدَهُ خَصَّيْنَاهُ»

«Ким қулини бичса, унинг ўзини ҳам бичамиз», деган ҳадисларига келсак, бу ҳадислар умумий маънода эмас, балки хожанинг ўз қулини жазолашига хосдир. Мавзу ҳам жазо чораларини баён қилиш мавзуси эмас, балки хожанинг ўз қули билан муомаласи мавзусидир. Шунга кўра, бу ҳадислар хожа билан қул ўртасидаги муомалагагина алоқадор бўлиб, ҳамма одамларни жазолашга далил бўлмайди. Ҳатто ўзининг қулидан бошқа бир қулнинг бурнини кесса, бунинг учун ўзининг бурни кесилмайди. Ўзининг қулидан бошқа бир қулни бичса, бунинг учун ўзи бичилмайди. Чунки ҳадис бунга далолат қилмайди. Унда **«ўзининг қулини ўлдирса», «ўз қулиниңг бурнини кесса», «ўзининг қулини бичса»** дейиляпти, бирорни ёки бир қулни, дейилаётгани йўқ. Қул сўзига эгалик қўшимчасининг қўшилаётгани ундан бошқасига ҳеч бир жиҳатдан алоқадормаслигини кўрсатади. Шунга кўра, бу ҳадис инсон аъзолари учун қасос олиннишига мутлақо далолат қилмайди.

«مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتْلَنَاهُ»

«Қулини ўлдирган одамнинг ўзини ҳам ўлдирамиз», деган ҳадиснинг хожа билан қули ўртасидаги муомала мавзусига хос бўлишига қарамасдан, нега қул учун ҳур ўлдирилишига далил қилинди, деган савол туғилиши мумкин. Бунга жавоб шуки, бу ҳадис қул учун ҳур ўлдирилишига мантуқ эътибори билан эмас, мағхум эътибори билан далил бўлади. Чунки Пайғамбар ﷺнинг:

«مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ»

«**Ким қулини ўлдирса**» деган гаплари мантүқи эътибори билан қулини ўлдирган хожанинг ўзи ҳам ўлдирилишидан бошқасига далолат қилмайди. Яъни ундан қул учун хожа эмас, қули учун хожаси ўлдирилади, деган маъно чиқади. Лекин гапнинг мазмуни (оҳанги) қули учун ўз хожаси ўлдирилгандан кейин хожадан бошқанинг ўлдирилиши янада аёнроқлигини англатяпти. Бунга у мантүқ эътибори билан эмас, мафхум эътибори билан далолат қиляпти. Мана шундай далолат қилиш:

«مَنْ حَدَّ عَبْدَهُ حَدَّعَنَاهُ»

«**Ким қулининг бурнини кесса, унинг бурнини ҳам кесамиз**» деган ҳадисда ҳам:

«مَنْ خَصَّى عَبْدَهُ خَصَّيْنَاهُ»

«**Ким қулини бичса, унинг ўзини ҳам бичамиз**» деган ҳадисда ҳам мавжуд эмас. Чунки бу ҳадислар мазмуни ўзининг қулидан бошқа қулнинг бурнини кесса, ўзининг бурни ҳам кесилишига, ўзининг қулидан бошқа бир қулни бичса, ўзининг ҳам бичилишига далолат қилмайди. Чунки хожанинг ўз қулига одоб беришга ҳаққи бор. Фақат одоб беришда бирон аъзони кесиш даражасига боришдан қайтариляпти. Бурнини кесиш ёки бичишдан қайтариш дегани, кимки шу ишни ўзининг қулидан бошқа бир қулга қилса, ўзи ҳам шундай қилинишга янада лойиқроқдир, дегани эмас. Негаки мафхуми мувофақа гоҳида қўйидан юқорига танбех бериш қабилида, гоҳида юқоридан қўйига танбех бериш қабилида, гоҳида эса баробар туриб танбех бериш қабилида бўлади. «**Ким қулининг бурнини кесса...**», «**Ким қулини бичса...**» ҳадисларида эса бир нарсадан иккинчи нарсага ҳеч қандай огоҳлантириш йўқ. «**Ким қулини ўлдирса...**» ҳадисида эса юқоридан қўйига огоҳлантириш бор. Ўз қули учун хожаси ўлдирилиб турганда бошқа бир қул учун ўлдирилиши янада аниқроқдир. Шунга кўра:

«مَنْ قَاتَلَ عَبْدَهُ قَاتَلْنَاهُ»

«**Ким қулини ўлдирса, унинг ўзини ҳам ўлдирамиз**» ҳадиси гапнинг мазмуни эътибори билан қул учун хур ўлдирилишига далил бўла олади. «**Ким қулининг бурнини кесса...**», «**Ким қулини бичса...**» ҳадислари эса ўз қулидан бошқа бир қулнинг бурнини кесган одамнинг бурни кесилишига, бошқа бир қулни

бичган одамнинг ўзи ҳам бичилишига далил бўлолмайди. Ўзи айтатётган бурун кесиш ва бичиш борасида қасосга далил бўла олмаганидан кейин, бошқа аъзолар борасида қасосга далил бўлолмаслиги ўз-ўзидан аён. Шунга биноан, бу икки ҳадис аъзолар борасида қасосга далил бўла олмайди. Бундан ташқари, ҳадисларни синчилаб кузатиб борган одам биронта аъзо хусусида, қасос олинади, деган биронта саҳих ҳадисни учратмайди. Шунга биноан, аъзолар учун мутлақо қасос олинмайди. Кўзни ўйиб олганнинг кўзи ўйилмайди, қулоқни кесганинг қулоғи кесилмайди, лабни кесганинг лаби кесилмайди. Чунки:

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ﴾

– „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]

ояти биз ҳақимизда эмас, яхудийлар ҳақидадир, у бизга қаратилмаяпти. Биздан аввалгиларнинг шариати биз учун шариат эмас. Негаки бу хусусда Оллоҳнинг Китобида ҳам, Пайгамбарининг суннатида ҳам ҳужжат ворид бўлмаган. Ҳар бир аъзонинг хун ҳақи тўғрисида саҳих ҳадислар ворид бўлгани учун ҳар бир аъзонинг жазоси ўша ҳадисларда шу аъзо хусусида келган хун ҳақи бўлади.

Жисмдаги аъзоларга нисбатан бўладиган ишлар мана шулардан иборат. Энди суякларга нисбатан бўладиган ишларга келсак, тиш суяги учун қасос олинади. Бухорий Анасадан ривоят қиласди:

«أَنَّ الرُّبِيعَ عَمَّتُهُ كَسَرَتْ ثَنَيَةً جَارِيَةً فَطَلَّبُوا إِلَيْهَا الْعَفْوَ فَأَبْوَا، فَعَرَضُوا الْأَرْشَ فَأَبْوَا، فَأَتَوْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَلَّمَ وَأَبْوَا إِلَّا الْقِصَاصَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْقِصَاصِ، فَقَالَ أَنْسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا تُكْسِرْ ثَنَيَةَ الرُّبِيعِ لَا وَالَّذِي بَعْثَكَ بِالْحَقِّ لَا تُكْسِرْ ثَنَيَتَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَنْسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ، فَرَضَيَ الْقَوْمُ فَعَفُوا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ»

«Аммаси Рубайя бир жориянинг тишини синдириб қўйди. Кечирим сўрашган эди, кечиришмади. Товон тўлашни таклиф қилишган эди, унга ҳам рози бўлишмади. Пайгамбар ғанинг олдиларига келишганида ҳам қасосдан

бошқасига рози бўлмай туриб олишди. Пайгамбар ﷺ қасосга буюрдилар. Шунда Анас ибн Назр: «Эй Расулуллоҳ, Рубайянинг тишини синдирасизми? «Йўқ, сизни ҳақ билан юборган зотга қасамки, унинг тишини синдиримайсиз», деди. Пайгамбар ﷺ: «Оллоҳнинг Китоби(да) қасос (дейилган)», дедилар. Кейинроқ қавм рози бўлиб, кечиришди. Ўшанда Пайгамбар ﷺ: «Оллоҳнинг шундай бандалари борки, Оллоҳнинг номига қасам ичса, албатта қасамининг устидан чиқади», дегандилар». Бу ҳадис тиш синдирилса қасос олинишига далолат қиласи. Яъни тиш синдирган одамнинг ҳам тиши синдирилади. Лекин бу ҳадисни далил қилишда бир неча ишларни мулоҳаза қилиш лозим. Масалан, Пайгамбар ﷺнинг:

«كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ»

«Оллоҳнинг Китоби(да) қасос (дейилган)», деган гаплари:

﴿وَكَبَّنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾

– „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга жонга-жон... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]
деган оятга эмас, балки:

﴿كُتُبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾

– „...сизларга ... қасос олиш фарз қилинди“, [2:178]
деган оятга ишорадир. Чунки:

﴿وَكَبَّنَا عَلَيْهِمْ﴾

– „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]
оятига «тишга тиш» қоидаси билан ишора бўлади. Негаки бу оят шу қоида билан машҳурдир. Шунинг учун, агар бу оятга ишора бўлганида эди, пайғамбаримиз албатта: «Оллоҳнинг Китоби(да) «тишга тиш» дейилган», деган бўлар эдилар. Айниқса юз берган ўша ҳодиса тишга оид экан, албатта шундай деган бўлар эдилар. Демак, у кишининг:

«كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ»

«Оллоҳнинг Китоби(да) қасос (дейилган)», дейишлари

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ﴾

- „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]

оятига эмас, балки:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾

- „..., сизларга... қасос олиш фарз қилинди“, [5:45]
оятига ишора қилаётганларини кўрсатиб турибди. Бундан ташқари:

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ﴾

- „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]

ояти аъзоларнинг жазоси қасослигини эмас, балки тишга тиш қоидаси қайси аъзоларга тўғри келишини баён қилган. Бу аъзоларни санаб ўтганидан кейин жароҳатлар хусусида тўхталиб:

﴿وَالْجُرُوحَ قِصَاصُ﴾

- „..., ва (яна бошқа барча) жароҳатларга қасос олинади...“, [5:45]

дэйди. Бу ердаги ҳодиса эса жароҳатлар ҳодисаси эмас, суюклар ҳодисасидир. Шунга кўра, у «тишга тиш» қоидасига эмас, балки:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾

– „..., сизларга... қасос олиш фарз қилинди“, [5:45]
деган қасос оятига ишорадир. Шуни ҳам мулоҳаза қилиш лозимки, ҳадис тишининг ўзигагина ҳужжат бўляпти. У тишдан бошқасида қасос олинишига ҳужжат бўлолмайди. Чунки фақат тишгагина хосдир. Қиёс ҳам, қиёс учун шубҳа ҳам йўқ. Шунга кўра, бу ҳадис бирор аъзо учун бўлиши у ёқда турсин, бирор суюк учун қасос олинишига ҳам далил бўлолмайди. Зеро, у суюк ҳақидаги, хусусан, тиш суюги ҳақидаги ҳадисдир.

Бу ҳадис далил қилинаётганда шу ишлар мулоҳаза қилинса, унинг тиш синдирилгандагина қасос олишга далил бўлиб, бошқа суюклар учун қасос олинишига мутлақо далил бўлмаслиги аён бўлади. Чунки у фақат тиш синдирилишигагина далолат қиляпти. Шулардан кўриниб турибдики, бирон аъзо учун ҳам, тишдан бошқа бирон суюк учун ҳам қасос олинмайди. Ҳар бир аъзонинг жазоси у хусусда ҳадисда белгиланган товондир.

Пайғамбар ﷺ «тишга тиш» эмас, «қасос», дедилар. Бунинг маъноси тиши синдириган бўлса, унинг ҳам тиши синдирилиши, суғуриб олган бўлса, унинг ҳам тиши суғуриб олиниши, қимирлатиб қўйган бўлса, унинг ҳам тишини қимирлатиб қўйиш, деганидир. Қасос дегани мана шу.

Бироқ, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, тиш хусусида қасос ворид бўлганидек, товон ҳам ворид бўлган. Пайғамбар ﷺнинг Яманга юборилган Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَفِي السُّنْنِ خَمْسٌ مِّنَ الْإِبْلِ»

«Тиш учун бешта туя», дейилган. Хўш, қачон қасос, қачон товон вожиб бўлади? Айрим фақиҳлар, қасддан қилинган жиноятда - Анас ривоят қилган ҳадисга кўра - тиш учун қасос олинади, қасддан қилинмаса, товон тўланади, дейишган. Масалан, кимки кўпинча тиши синдирадиган нарса билан урса ёки кўпинча тишининг синишига олиб борадиган ишни қилса ёки тиши синдирамайдиган нарсага кўпинча тиши синдирадиган нарсани қадаб туриб урса, у қасддан синдириган ҳисобланади ва ундан қасос олинади. Агар синдиromoқчи бўлмасдан ёки тиши синдирамайдиган нарса билан урса-ю, лекин тиш синиб кетса, бешта туя товон тўлайди.

Инсон аъзолари ва суяклари хусусидаги қасос ҳукми мана шу. Биронта ҳам аъзо учун, тишдан бошқа биронта ҳам суяк учун қасос олинмайди. Фақат тишгагина қасос олинади. Аммо баданга етказилган жароҳатлар учун қасос олинишига келсак, у суннат билан ўз исботини топган. Муслимнинг «Саҳиҳ»ида Анасадан ривоят қилинади:

«أَنَّ أُخْتَ الرَّبِيعَ - أُمَّ حَارَثَةَ - جَرَحَتْ إِنْسَانًا فَأَخْتَصَمُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْقِصَاصُ الْقِصَاصُ فَقَالَتْ أُمُّ الرَّبِيعِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْقَنْتُ مِنْ فُلَانَةَ؟ وَاللَّهُ لَا يُقْتَصُّ مِنْهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَبْحَانَ اللَّهِ يَا أُمَّ الرَّبِيعِ الْقِصَاصُ كِتَابُ اللَّهِ قَالَتْ: لَا، وَاللَّهُ لَا يُقْتَصُّ مِنْهَا أَبَدًا، فَمَا زَالَتْ حَتَّى قَبَلُوا الدِّيَةَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ مِنْ عَبَادِ اللَّهِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرُرُهُ»

«Рубайянинг синглиси Умму Ҳориса бир одамни жароҳатлади. Даъволашиб, Пайғамбар ﷺнинг олдиларига

боришиди. Пайгамбар ﷺ: «Қасос-қасос», дедилар. Рубайянинг онаси: «Эй Расулуллоҳ, фалончидан қасос олинарканми?! Оллоҳга қасамки, ундан қасос олинмайди», деди. Пайгамбар ﷺ: «Субҳоналлоҳ, эй Умму Рубайя, қасос Оллоҳнинг Китоби(да ёзилган)», дедилар. У яна: «Йўқ, Оллоҳга қасамки, ҳеч қачон ундан қасос олинмайди, деди. Шундай туравергач, охири улар товон олишга рози булишиди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Оллоҳнинг шундай бандалари борки, Оллоҳнинг номига қасам ичишса, албатта қасамларининг устидан чиқишади», дедилар». Бу ҳадис жароҳатлар учун қасос олинишига далиллар. Унда Пайгамбар ﷺ:

«الْقِصَاصُ كِتَابُ اللَّهِ»

«Қасос Оллоҳнинг Китоби(да ёзилган)», дейишлари билан Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا﴾

— „Унда (яъни Тавротда) яхудийларга... деб ёзиб қўйдик“, [5:45]

оятига эмас, балки:

﴿كُتُبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾

— „... сизларга... қасос олиш фарз қилинди“, [5:45]

деган оятига ишора қиляптилар. Жобир ривоят қиласиди:

«أَنَّ رَجُلًا حَرَحَ فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَقِيدَ، فَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسْتَقَادَ مِنَ الْجَارِ حَتَّى يَبْرُأَ الْمَجْرُوحُ»

«Бир киши жароҳатланиб, қасос олмоқчи бўлди. Пайгамбар ﷺ жароҳат тузалгунига қадар қасос олишдан қайтардилар». Амр ибн Шуайб отасидан, у бобосидан ривоят қиласиди:

«أَنَّ رَجُلًا طَعَنَ رَجُلًا بِقَرْنٍ فِي رُكْبَيْهِ فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَقِدْنِي، فَقَالَ: حَتَّى يَبْرُأً، ثُمَّ جَاءَ إِلَيْهِ فَقَالَ: أَقِدْنِي إِلَيْهِ، فَأَقَادَهُ، ثُمَّ جَاءَ إِلَيْهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عَرِجْتُ، فَقَالَ: قَدْ نَهَيْتُكَ فَعَصَيْتَنِي فَأَبْعَدَكَ اللَّهُ، وَيَطْلُبُ

عَرْجُوكَ، ثُمَّ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُفْتَصَصَ مِنْ جُرْحٍ حَتَّى
يَئِرَأً صَاحِبُهُ»

«Бир киши бошқа бир кишининг тиззасига шох санчиб қўйди. У Пайгамбар ﷺнинг олдиларига келиб: «Ўчимни олиб беринг», деди. Пайгамбар ﷺ: «Аввал тузалгин», дедилар. У яна келиб: «Ундан ўчимни олиб беринг», деган эди, Пайгамбар ﷺ ўчини олиб бердилар. Кейинроқ у келиб: «Эй Расулуллоҳ, чўлоқ бўлиб қолдим», деди. Шунда Пайгамбар ﷺ: Қайтарсам унамадинг, Худо сенга кўрсатибди, энди текинга чўлоқ бўласан», дедилар. Шундан кейин Пайгамбар ﷺ жароҳат тузалмай туриб қасос олишдан қайтаргандар». Бу икки ҳадис гарчи жароҳат тузалмай туриб, қасос олинмаслиги даололат қилиб келган бўлса-да, лекин ишора эътибори билан жароҳатлар учун қасос олинишига ҳам даололат қиласди. Шунга кўра, улар жароҳат учун қасос олинишига далил бўла олади. Демак, баданга етказилган жароҳат учун қасос олинади.

Лекин жароҳат учун қасос олишнинг шартлари бўлиб, улар тўла топилгандагина қасос олинади. Бир шарти жиноят қасддан содир этилиши керак. Агар қасддан эмас, бехосдан содир этилса, қасос олинмайди. Қорнини тешган ёки вояга етмаган қизнинг қизлигини олмаган бўлса, суд қилинади. Агар шундай қилган бўлса, товон тўлайди. Яна бир шарти - жиноятчининг қасос туфайли ўлиб қолиши хавфи бўлмаслиги керак. Шундай хавф бўлганда қасос олинмайди, иши судда кўрилади, агар қорнини тешиб ёки вояга етмаган қизнинг қизлигини олмаган бўлса, иши судда кўрилади. Яна бир шарти - қасос учун ураётган одам ошириб ёки камайтириб, хато қилиб қўймайдиган бўлиши керак. Шундай бўлиб қолса, қасос олинмайди. Қорнини тешиб ёки вояга етмаган қизнинг қўшилиб қизлигини олмаган бўлса, суд қилинади. Шунингдек, ҳақдор кечириб юборганида ёки товон олганида ё қасос олишдан воз кечиб, суд қилинишига рози бўлганида ҳам қасос олинмайди. Жабрланувчи даъво қилсагина қасос олинади. Даъво қилмаса олинмайди. Чунки бу иш банданинг ҳақидир. Шу шартлар тўла топилса, қасос олинади. Биттаси топилмай қолса ҳам олинмайди, жазоси шариатда белгиланган миқдордаги товон бўлади. Юқоридаги Жобирнинг ҳадисига кўра, жароҳат тузалганидан кейингина қасос олинади.

Амр ибн Шуайбнинг ҳадисида келган Пайғамбар ғарнинг олдинига рухсат бериб, кейин рухсат бермай қўйишлари:

«ثُمَّ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ»

«Шундан сўнг Пайғамбар ғар жароҳат тузалмай туриб, қасос олишдан қайтардилар», деган гап яра битмай туриб қасос олиш ҳаромлигига далилдир. Чунки «шундан кейин», деган сўз тартибни тақозо қилиб, ундан кейинги тақиқ аввалги рухсатни насх (бекор) қиласди. Демак, жароҳат тузалганидан кейингина қасос олинади.

Юқорида айтилган гаплар баданга етказилган жароҳатлар хусусидадир. Бош ёриш эса унга кирмайди. Унинг учун қасос олинмайди. Олимлар бош ёрилишига алоҳида, баданга жароҳат етказишга алоҳида таъриф беришган. Шунга кўра, жароҳат хусусидаги ҳадислар унга далил бўлмайди. Чунки улар луғавий жиҳатдан ҳам, шаръий жиҳатдан ҳам бош ёрилишига далолат қилмайди. Бош ёрилганига қасос олинади, деган ҳужжат эса Қуръонда ҳам, суннатда ҳам ворид бўлмаган. Шунинг учун бош ёришнинг жазоси суннатда ворид бўлган товондир.

Мана шулардан кўриниб турибдикি, жондан бошқа жойга шикаст етказиш жиноятининг жазоси тафсилоти қўйидагичадир: Инсон жисмининг ҳамма аъзоси ва тишдан бошқа барча суюклари ҳамда бошининг ёрилиши жазоси соф молиявийдир, яъни суннатда ворид бўлган товондир. Уларда баданга оид жазо, яъни қасос йўқ. Тиш ва баданга етказилган жароҳатлар учун эса баданга оид жазо ҳам, молиявий жазо ҳам бор. Тишларга тажовуз қасддан бўлса, унинг жазоси қасосдир. Бехосдан бўлса ёки жабрланувчи қасосни даъво қилмасдан товон сўраса, унинг жазоси товон, яъни молиявий жазо бўлади. Жароҳатларда эса агар ҳамма шартлар тўла топилса ва жабрланувчи қасос сўраб қилган даъвосидан кечмаса, унинг жазоси баданга оид жазо, яъни қасос бўлади. Агар бирон шарти топилмай қолса ёки жабрланувчи қасос олишдан воз кечса, унинг жазоси молиявий жазо бўлади. Бу жазонинг миқдори кўриб чиқиласди. Агар товоннинг миқдорини баён қилиб бирон насс (ҳужжат) келган бўлса, жазо ўша миқдорда бўлади. Бу иш икки жароҳатгагина алоқадордир. Биринчиси - қориннинг тешилиши, иккинчиси - вояга етмаган қизнинг қўшилиш билан қизлигини олиш. Биринчиси хусусида ҳадис ворид бўлган, иккинчисининг далили сукутий ижмоъдир. Бу иккисидан бошқа жароҳатларнинг товони

хусусида бирон насс (хужжат) келмаган. Шунга кўра, уларнинг жазоси одил судда кўриб чиқилади.

ИНСОН АЪЗОЛАРИ ВА СУЯКЛАРИНИНГ ТОВОНИ

Инсон жисмидаги ҳар бир аъзонинг ва ҳар бир сукнинг товони суннатда ворид бўлган ҳужжатга қараб бўлади. Абу Бакр ибн Муҳаммад ибн Амр ибн Ҳазм отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ Яман аҳлига бир мактуб ёзиб, унда жумладан шундай деганлар:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ الْيَمَنِ وَكَانَ فِي كِتَابِهِ أَنَّ مَنِ اعْتَبَطَ مُؤْمِنًا قُتِلَّاً عَنْ بَيْنَ فَيْأَنَّهُ قَوْدٌ، إِلَّا أَنْ يَرْضَى أُولَئِكَ الْمَقْتُولُونَ، وَأَنَّ فِي النَّفْسِ الدِّيَةَ مِائَةً مِنَ الْإِبْلِ، وَفِي الْأَنْفِ إِذَا أُوْعِبَ حَدْعَةُ الدِّيَةِ، وَفِي الْلِّسَانِ الدِّيَةُ، وَفِي الشَّفَقَتَيْنِ الدِّيَةُ، وَفِي الْبَيْضَتَيْنِ الدِّيَةُ، وَفِي الذَّكَرِ الدِّيَةُ، وَفِي الصُّلْبِ الدِّيَةُ، وَفِي الْعَيْنَيْنِ الدِّيَةُ، وَفِي الرِّجْلِ الْوَاحِدَةِ نِصْفُ الدِّيَةِ، وَفِي الْمَأْمُومَةِ ثُلُثُ الدِّيَةِ، وَفِي الْحَاجَاتِ ثُلُثُ الدِّيَةِ، وَفِي الْمَنْقَلَةِ خَمْسٌ عَشْرَةً مِنَ الْإِبْلِ، وَفِي كُلِّ أَصْبَعٍ مِنْ أَصْبَاعِ الْيَدِ وَالرِّجْلِ عَشْرٌ مِنَ الْإِبْلِ، وَفِي السِّنِّ خَمْسٌ مِنَ الْإِبْلِ، وَفِي الْمُوْضِحَةِ خَمْسٌ مِنَ الْإِبْلِ، وَأَنَّ الرَّجُلَ يُقْتَلُ بِالْمَرْأَةِ وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفُ دِينَارٍ».

«Кимнинг бир мўминни ноҳақ ўлдиргани исботланса, ундан қассос олинади. Ўлдирилганинг эгалари рози қилинса, қассос олинмайди. Жоннинг хун ҳақи юзта туядир. Буруннинг ҳаммаси кесиб олинса, бир товон тўланади. Тил учун ҳам бир товон, икки лаб учун ҳам бир товон, икки мояқ учун ҳам бир товон, закар учун ҳам бир товон, умуртқа учун ҳам бир товон, икки кўз учун ҳам бир товон, бир оёқ учун ярим товон, бошнинг ёрилиши учун учдан бир товон, қориннинг тешилиши учун учдан бир товон, оёқ ости учун ўн бешта тuya, қўл ва оёқнинг ҳар бир бармоги учун ўнта тuya, тиш учун бешта тuya, олд тиш учун бешта тuya тўланади. Эркак аёл учун ҳам ўлдирилади. **Тилласи борларга (товон) минг динордир».** Бу ҳадисни Нисоий ривоят қилган. Шунга асосан аъзоларнинг жазоси фақат товон бўлади.

Бу жазоларнинг тафсилоти қўйидагича: Инсондаги битталик аъзони ишдан чиқарган одам бир товоң тўлайди, иккиталик аъзонинг бирини ишдан чиқарган одам ярим товоң тўлайди. Чунки ҳадисда «**Агар бурун тўла кесилса, бир товоң...**», «**Тил учун бир товоң...**», «**Закар учун бир товоң...**», «**Умуртқа учун бир товоң...**» дейиляпти. Инсондаги бу аъзолар битталик аъзолардир. Яна Пайғамбар ﷺ ўша мактубларида: «**Икки лаб учун ҳам, икки мояқ учун ҳам, икки кўз учун ҳам бир товоң**» деб туриб, орқасидан: «**Бир оёқ учун ярим товоң**», деяптилар. Инсондаги бу аъзолар иккиталик аъзолар бўлиб, улардан ҳар бири учун ярим товоң белгиланяпти. Қомусда сулб, деб, елкадан думғазагача бўлган суюкка айтилган. Ундан бел тушунилади. Яна бир қавлда сулбдан мақсад, намликни аъзоларга тарқатиб бериш учун миядан оқиб тушадиган ариқчадаги суюқликдир, белнинг ўзи эмас, дейилган. Бунга ибн Мунзир ривоятидаги Алий ﷺнинг: «**Агар жимоъдан тўсиб қўйган бўлса, сулб учун ҳам бир товоңдир**», деган гаплари далил қилинган. Лекин шариат хужжатлари, агар Қуръон ва суннатда уларнинг шаръий маъноси ворид бўлмаса, саҳобаларнинг гапларига қараб эмас, лугавий маъносига қараб тафсир қилинади. «Сулб» сўзининг ҳам шаръий маъноси ворид бўлмагани учун унинг лугавий маъноси олинади. Инсонда тўрт аъзо борки, улардан ҳар бирига чорак товоң тўланади. Улар икки қўзнинг қовоқлари ва киприклариdir. Унда ўнта аъзо борки, улардан ҳар бирига ўндан бир товоң тўланади. Улар икки қўлнинг ва икки оёқнинг бармоқлариdir. Унда уч аъзо борки, улардан ҳар бирига учдан бир товоң тўланади. Улар буруннинг икки коваги ва улар ўртасидаги тўсиқ. Бошқа аъзолар ҳам шу кабидир. Чунки ҳадислар мана шунга далолат қиласиди. Аъзолар товоңи борасида келган хужжатларни синчиклаб кузатган одам буни англайди. Уларнинг тафсилоти қўйидагича:

Бошдаги аъзолар

Икки кўз: Ҳар икки кўзга шикаст етказилса, бир товоң тўланади. Бир кўз учун ярим товоң тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْعَيْنِ الدَّيْرُ»

«**Икки кўз учун бир товоң**», деганлар. Пайғамбар ﷺнинг:

«وَفِي الْعَيْنِ الْوَاحِدَةِ خَمْسُونَ مِنَ الْإِبْلِ»

«Битта кўз учун элликта тұя», деганлари ҳам ривоят қилинган. Кўзниң кичик ё катта, хунук ё чиройли, касал ё соғлом бўлишининг аҳамияти йўқ. Унга оқ тушган бўлса, кўзниң нуқсони ҳисобланмайди. Шунга кўра, товон ҳам камайтирилмайди. Кўз қанчалик нуқсонли бўлса, товон ўшанчалик камайтирилади. Кўзниң нуқсонлигидан мақсад унинг 6/6 ёки 9/6 каби тўлалигидан камайиши эмас, балки шикаст етказилганидан аввалги нуқсонидир. Кўз ишдан чиқса, бир товон тўланади. Чунки иккиталик аъзолардан фойдаланиш йўқолгани учун бир товон тўланади. Бошга берилган зарба туфайли кўз кўр бўлиб қолса, унга ҳам кўзниң товони тўланади. Чунки шу жиноят туфайли кўз ишдан чиқди. У туфайли ишдан чиқмасдан, даволаниш жараёнида ишдан чиқса ҳам барибир товон тўланади. Негаки кўз ўша иш сабабли майиб бўлди. Кўзниң кўр бўлган ё бўлмагани хусусида тортишиб қолинса, икки ёки ундан ортиқ мутахассисга мурожаат қилинади, бу ишни аниқлашда уларнинг ўз йўллари бор. Кўзниң ишдан чиққани аниқланиб, мутахассислар унинг қайтишига умид йўқ, дейишса, товон тўлаш вожиб бўлади. Агар улар умид бор, фалон муддаттагача кутиб туриш керак, дейишса, ўшангача кутиб турилади. Муддат тугагунига қадар товон тўланмайди. Қайтадан кўра бошласа, жиноятчидан товон тўлаш олиб ташланади. Жабрланувчи тузалмаса ёки тузалмай туриб ўлиб қолса, товон тўланади. Муддатнинг ичида ўладими, кейин ўладими, фарқи йўқ. Муддат ичида бошқа бир одам келиб, кўзни ўйиб олса, товонни биринчи жиноятчи тўлайди, чунки кўр қилган - ўша, иккинчи жиноятчининг иши одил судда кўрилади, негаки у кўрмайдиган ва қайта кўришидан умид қилинмайдиган кўзни ишдан чиқарди.

Бир одамга нисбатан жиноят содир этилиб, унинг кўриш қобилияти заифлашиб қолса, жиноятчининг иши одил судда кўриб чиқилади. Бир кўзли одам учун ярим товон тўланади. Зоро, Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْعَيْنَيْنِ الدَّيْنُ»

«Икки кўз учун бир товон», деганлар. Умар, Усмон ва Алий ﷺ бир кўзли одам учун ҳам бир товон белгилашган, саҳобалар эса бунга сукут қилишган, шунга кўра бу иш ижмоъдир, деб бўлмайди. Чунки бир кўзли одам учун ярим товон тўланиши суннат билан исботланган. Нариги ишни саҳобаларнинг ижмоъси, деб фараз қилган тақдиримизда ҳам ижмоъ суннатни

насҳ (бекор) қилолмайди. Шунинг учун унга амал қилинмайди ва суннатнинг ўзи далил бўлиб қолаверади.

Икки қулоқ: Икки қулоқ учун бир товоң тўланади. Бир қулоқ учун эса ярим товоң тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْأَذْئِنِ الدَّيْةُ»

«Икки қулоқ учун бир товоң», деганлар. Бунинг маъноси, битта қулоқ учун яримта товоң, деганидир. Бундан эса қулоқдан қанча кесилса, ўшанча товоң тўлаш тушунилади: Ярми кесилса, ярим товоң, чораги кесилса, чорак товоң. Қулоқнинг тепа қисмидан кесиладими, паст қисмидан кесиладими, ҳуснини бузадими, бузмайдими, фарқи йўқ. Бир қулоққа нисбатан жиноят содир этилиб, уни фалаж қилса, ярим товоң тўланади. Агар иккала қулоқни ҳам фалаж қилса, бир товоң тўланади. Чунки фалаж қилиш кесиш кабидир. Кесилганлиги учун товоң тўлаш қанчалик вожиб бўлса, фалаж қилганлиги учун ҳам шунчалик вожибdir. Фалаж бўлиб ҳам эшитиш қобилияти сақланиб қолаверади-ку, деб бўлмайди, чунки кесилиб ҳам эшитиш қобилияти сақланиб қолаверади. Кесмасдан ҳам эшитиш қобилияти йўқ қилинса, барибир товоң тўланади. Негаки, бир аъзонинг фаолиятини ишдан чиқариш унинг ўзини йўқ қилиш билан баробардир. Муоздан қилинган ривоятда:

«وَفِي السَّمْعِ الدَّيْةُ»

«Эшитиш учун бир товоң», дейилган. Агар бир қулоқдан эшитиш қобилияти кетказилса, ярим товоң тўлаш вожиб бўлади. Агар бир қулоқ ҳам кесилиб, ҳам унинг эшитиш қобилияти йўқ қилинса, икки товоң тўлаш вожиб бўлади. Чунки Пайғамбар ﷺ ҳам:

«وَفِي الْأَذْئِنِ الدَّيْةُ»

«Икки қулоқ учун бир товоң», ҳамда:

«وَفِي السَّمْعِ الدَّيْةُ»

«Эшитиш учун бир товоң», деганлар. Бунинг маъноси, аъзо учун бир товоң, унинг фаолияти учун яна бир товоң деганидир. У очиқ-ойдин қилиб айтиляпти.

Бурун: Бурунда Зта аъзо бор. Иккита бурун коваги ва улар орасидаги бир тўсиқ. Агар буруннинг юмшоқ жойи ҳам қўшиб кесиб юборилса, бир товоң тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْأَنْفِ إِذَا أُوعِبَ حَدْعَهُ الدَّيْهُ»

«Агар бурун таги билан кесиб юборилса, бир товон тўланади», яна бир ривоятда эса:

«فِي الْأَنْفِ إِذَا أُوعِبَ مَارِهُ حَدْعَهُ الدَّيْهُ»

«Агар буруннинг юмшоқ жойи ҳам кесилса, бир товон тўланади», деганлар. Агар буруннинг учигина кесилса, ярим товон тўланади. Негаки Пайғамбар ﷺ:

«وَإِذَا حُدِّعْتَ أَرْتَهُ فِي نَصْفِ الْعَقْلِ»

«Агар буруннинг учи кесилса, ярим товон тўланади», деганлар. Агар бурун ковакларидан бири кесилса, учдан бир товон тўланади. Ўртадаги тўсиқ кесилса ҳам учдан бир товон тўланади. Уриб, ҳаммасини фалаж қилиб қўйса, бир товон, чунки фалаж бўлиш ҳам кесилиш каби ҳаётдан ажралишдир. Буруннинг бир ковагини фалаж қилса, учдан бир товон, ўртадаги тўсиқни фалаж қилса ҳам учдан бир товон, ҳид билиш сезгисини ишдан чиқарса, бир товон тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْمَشَامِ الدَّيْهُ»

«Ҳид билиш сезгиси учун бир товон», деганлар. Ҳам бурунни кесиб, ҳам ҳид билиш сезгисини ишдан чиқарса, икки товон тўланади. Чунки ҳид билиш билан бурун бошқа-бошқа нарсалардир. Ҳудди эшитиш билан қулоқ каби улардан бирининг товони иккинчисининг ичига кириб кетмайди.

Икки лаб: Агар икки лаб кесиб ташланса ё фалаж қилинса, бир товон тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الشَّفَتَيْنِ الدَّيْهُ»

«Икки лаб учун бир товон», деганлар. Агар бу иш булардан биттасига нисбатан қилинса, ярим товон тўланади. Пуфлаш, ҳарфларни ўз маҳражидан чиқариш, тупукни қайтариш, тишларни ёпиш, оғизни озорли нарсалардан сақлаш каби фаолияти йўқ қилинса, бир товон тўланади. Агар мазкур фаолиятлардан бирортаси йўқ қилинса, товон ҳақининг миқдори унинг ҳажмига қараб бўлади. Пуфлаш фаолияти учун бешдан бир товон, оғизни сақлаш фаолияти учун бешдан бир товон ва ҳоказо.

Тил: Гапирадиган тил ишдан чиқарилса, бир товон тўланади. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْلُّسَانِ الدُّجُّةُ»

«Тил учун бир товон», деганлар. У катта бўладими, шу вақтгача гапирмаган даражада кичик бўладими, фарқи йўқ. Тилга нисбатан жиноят содир этилиб, унинг фаолияти ишдан чиқарилса ҳам бир товон тўланади. Тилнинг фаолияти гапириш ва таъм билишдир. Гапириш фаолиятининг ўзи йўқ қилинса ҳам бир товон тўланади, таъм билиш фаолиятининг ўзигина йўқ қилинса ҳам бир товон тўланади. Чунки таъм билиш ҳид билиш каби бир сезидир. Ҳар икки фаолият бирданига йўқ қилинса ҳам бир товон тўланади. Чунки умуман тил фаолияти учун бир товон белгиланган. Тилнинг бир фаолияти гапириш бўлгани учун унга бир товон, яна бир фаолияти бўлмиш таъм билиш ҳид билиш каби бир сезги бўлгани учун унга ҳам бир товон белгиланган. Тилнинг маълум қисми кесиб ташланса, худди қулоқда бўлганидек, ўша кесилган қисмга тўғри келадиган миқдорда товон тўланади. Шунингдек, фаолиятининг маълум бир қисми ишдан чиқарилса, мутахассисларнинг хulosасига қараб, ўшанга тўғри келадиган миқдорда товон тўланади.

Гапирадиган тил борасида шундай қилинади. Соқов тил учун эса тўла товон тўлаш вожиб эмас. Чунки у бурун ва қулоққа ўхшамайди. Унинг йўқ қилиниши фаолиятига таъсир кўрсатмайди. Балки у қўл ва оёқ каби фалаж қилинсанга фаолиятига таъсир қиласди. Шунингдек, соқов тил ҳам фалаж тил, деб эътибор қилинади ва бу нарса унинг фаолиятига (демакки, унинг фойдасига) таъсир қиласди. Шунга кўра, соқов тил гапиравчи тилга нисбатан қанчалик кам фойда келтирса, унинг товон ҳақи ҳам шунчалик кам бўлади.

Қовоқлар: Инсондаги қовоқлар тўрттадир. Ҳар бир кўзнинг иккита қовоғи бор. Тўрттала қовоқ учун бир товон тўланади. Пайғамбар ғанинг бадандаги аъзолар хусусидаги ҳадислари мажмуудан чиқариб олинган қоидага биноан шундай қилинади. Уларда битталик аъзолар учун бир товон, иккиталик аъзоларнинг ҳар бири учун ярим товон, ундан кўп қисмлик аъзолар учун эса қисмларига қараб товон белгиланган эди. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, қовоқлар учун бир товон, ҳар бир қовоқ учун эса чорак товон белгиланади. Қовоқ атрофидаги туклар қовоқларга кирмайди, балки улар алоҳида - киприклар, дейилади. Улар ҳам тўрт қисм бўлиб, ҳаммаси учун бир товон, ҳар бири учун эса чорак товон тўланади.

Икки қопи: Икки қош икки кўз каби битта аъзо ҳисобланади. Ҳар иккиси учун бир товон, ҳар биттаси учун ярим товон тўланади. Қошларнинг фаолияти ўзларидан келиб чиқмайди. Улар қулоқ каби аъзолардир. Шунга кўра, ишдан чиқиб фаолияти йўқолса, бир товон тўланади. Қош ишдан чиқмаган ҳолатда фаолияти йўқолса ҳам бир товон тўланади. Фаолиятлари сақланиб қолган ҳолда ўзлари ишдан чиқса ҳам бир товон тўланади. Хуллас, улар қулоқлар билан баб-баробар аъзолардир.

Тишлар: Тишларнинг ҳаммаси битта аъзодир. Ҳар бир тиш шу аъзонинг бир қисми ҳисобланади. Лекин тишлар учун товон одамда уларнинг нечталигига қараб белгиланмайди. Чунки насс (хужжат)нинг ўзи ҳар бир тиш учун олинадиган товонни белгилаб берган. Шунинг учун бу борада насс (хужжат)га эргашилади, холос. Ҳар бир тишнинг товони бешта туядир. Негаки, Пайғамбар ﷺ:

«فِي السِّنْ خَمْسٌ مِّنَ الْأَبْلِ»

«Тиш учун бешта туядир», деганлар. Амр ибн Шуайб отасидан, у бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«فِي الأَسْنَانِ خَمْسٌ خَمْسٌ»

«Тишлар учун бешта-бештадан», деганлар. Бунда озиқ тиш бўладими, олдинги тиш бўладими, фарқи йўқ. Ибн Аббос ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«الْأَصَابُعُ سَوَاءُ، وَالْأَسْنَانُ سَوَاءُ الشِّنَاءُ وَالضُّرُسُ سَوَاءُ هَذِهِ وَهَذِهِ سَوَاءُ»

«Бармоқлар ҳаммаси тенгдир. Тишлар ҳам олд тиш бўладими, озиқ тиш бўладими, униси ҳам, буниси ҳам баробардир», деганлар. Лекин қайта ўсиш-ўсмаслигига фарқ қиласди. Бир тиш тушиб, қайта ўсмаса, унинг товони бешта туя, ўрнига бошқаси ўсиб чиқса, товон тўлаш вожиб бўлмайди. Қайта ўсганда калта ёки нуқсонли бўлиб қолса, унинг иши судда кўрилади. Чунки жиноятнинг бунга сабаб бўлганлиги шундоқ кўриниб турибди. Унинг одатдаги тишдан камчилик миқдорини ўлчаш мумкин бўлса, товон миқдори ҳам ўшанча бўлади. Шунингдек, унда ўлчаш мумкин бўлган ёриқ пайдо бўлса ҳам, ўшанчалик товон тўланади.

Туклар: Соч, соқол, мўйлов, қош туклари - буларнинг ҳар бири учун бир товон тўланади. Жиноят туфайли бош кал бўлиб қолса ва қайта соч ўсиб чиқмаса, бир товон тўланади. Шунингдек, соқол, мўйлов, қошларнинг туклари ҳам қайта

ўсмайдиган қилинса, бир товон тўланади. Битта қошнинг туклари учун ярим товон тўланади. Бир қисми кетиб, бир қисми қолса ёки бир қисми кал бўлиб, бир қисмидан соч ўсиб чиқса, қулоқлар ва буруннинг юмшоги масаласи каби қанчалик камайса, ўшанчалик товон тўланади. Бу ишда туклар қалин ё сийрак бўладими, хунук ё чиройли бўладими, узун ё қисқа бўладими, фарқи йўқ. Чунки бошқа аъзолар учун товон тўлашда ҳам бундай ҳолатлар эътиборга олинмайди. Соқолнинг эгаси соқолини олган ёки олмаган бўлишининг ҳам аҳамияти йўқ. Модомики, тук ўсиб турган ва жиноят туфайли ўсмайдиган бўлиб қолган экан, товон тўланади.

Икки жағ: Икки жағ учун бир товон тўланади. Улардан ҳар бири учун ярим товон. Чунки у инсоннинг иккиталик аъзоси ҳисобланади. Улардан ҳар бири учун ярим товон тўланади. Шунинг учун улардан бирининг бир қисми ишдан чиқса, жағ бутунлай ишдан чиқмайдику, балки синдирилса ишдан чиқади дейиш нотўғридир. Уларга етказилган жароҳатга келсак, унинг баёни жароҳатлар бўлимидан келади. Аъзони ишдан чиқариш борасида эса юз берастган иш синдириш бўляпти. Шунга кўра, агар ҳар икки жағ синдирилса, бир товон тўланади, улардан бири синдирилса, ярим товон тўланади.

Ақл: Ақлнинг кетиши учун ҳам бир товон тўланади. Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَفِي الْعُقْلِ الدِّيَةُ»

«Ақл учун ҳам бир товон», деганлар. Ақл гарчи миянинг ўзидағина гавдаланиб қолмай ҳис қилиш, мия ва собиқ маълумотлар йигиндиси бўлса ҳам, барибир мия билан чекланади. Чунки мия ҳис қилиш марказидир. Ақлнинг ҳар қандай ишдан чиқиши миянинг ишдан чиқишидир. Шунинг учун ҳам ақл миянинг фаолияти ҳисобланади. Мия ишдан чиқиб, ақл кетса, бир товон вожиб бўлади. Мия ўз ўрнида қолиб, ақл кетса ҳам бир товон вожиб бўлаверади. Гарчи унинг аъзоси ҳис қилиш ва собиқ маълумотларни эслаш ва бу икки ишни бир-бирига боғлаш маркази, деган эътибор билан мия бўлса ҳам барибир, дикқат марказида мия эмас, ақл туради. Агар ақлнинг бир қисми кетса, масалан, гоҳ-гоҳида жинни бўлиб қоладиган ҳолатга тушса, ақл қанча кетган бўлса, ўшанчалик товон тўланади. Агар у хотирасини йўқотса, нарсалар устидан ҳукм чиқаролмай қолади. Нарсалар устидан ҳукм чиқариши заифлашса, масалан, калтафаҳм бўлиб қолса, ақл қанча озайган бўлса, ўшанчалик

төвөн түлаш вожиб бўлади. Чунки бутун нарса учун бир бутун төвөн тўлангач, унинг бир қисми учун бир бўлак төвөн тўланади.

Юзниң буриштирилиши: Юз буриштириш юзни бир томонга қийшайтириб юборишдир. Бу сўз арабчада «саър» дейилиб, аслида бир касаллик маъносидадир. Туяниңг елкаси шу касалга чалинса, эгилиб, бужмайиб қолади. Одамга қилинган бир жиноят туфайли бўйни қийшайиб, юзи бир тарафга бурилиб қолса, бир төвөн тўланади. Зеро, юз агарчи муайян бир аъзо ҳисобланмаса-да, лекин Зайд ибн Собит:

«وَفِي الصُّورِ الْدُّجَى»

«Юз қийшайтирилгани учун ҳам бир төвөн тўланади», деган. Саҳобалардан ҳеч ким унга қарши чиқмаган. Шунга кўра, у ижмоъдир. Чунки у мункар ишлардандир. Гарчи бу ҳукм, ҳужжат келмаган бир аъзо учун төвөн тўлаш тўғрисидаги ҳукм бўлса ҳам, лекин саҳобаларнинг жим туришлари унинг сукутий ижмоълигини кўрсатади. Юзниң ярмини фалаж қилиб қўйиш ҳам шунга ўхшайди. Агар уриб фалаж қилиб қўса, бир төвөн тўлайди. Аммо зарба туфайли юз ҳаракатдан тўхтаб қолса, бу иш одил судда кўрилади. Чунки у юз қийшайишига ўхшамайди ва унга кирмайди, қолаверса, бу хусусда ҳужжат ҳам ворид бўлмаган.

Бошдан бошқа аъзолар

Икки қўл: Төвөн тўланиши керак бўлган қўлдан мурод ўғирлик қилинганда кесиладиган билаккача бўлган қўлдир. Чунки «қўл» сўзининг луғавий маъноси мана шудир. Бу сўздан бошқа маъно ирода қилинадиган бўлса, бир қарина ёки тавсиф керак бўлади. Шунинг учун Оллоҳ Таоло таҳорат хусусида:

﴿وَأَيْدِيْكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾

— „..., қўлларингизни чиганоқларигача...“, [5:6]
деган. Шу маънонинг ўзинигина ирода қилган пайтда эса:

﴿فَاقْطَعُوا أَيْدِيهِمَا﴾

— „..., қўлларини кесинглар!“, [5:38]
деган. Демак, төвөн тўланиши керак бўлган икки қўл билаккача бўлган икки қўлдир. Агар билакдан юқорироқ қисмига шикаст етказилса ё синдирилса, бу иш одил судда кўрилади. Яъни қўлнинг соғлом пайтдаги қиймати билан синдирилган ёки шикаст етказилгандан кейинги қиймати ўлчаниб, ўртадаги фарқ

тұланаға. Агар иккі құл кесилса, фалаж қилинса ёки ишдан чиқарылса, бир товон тұлаш вожиб бўлади.

Икки оёқ: Иккі оёқ учун бир товон тұлаш вожиб. Чунки улар инсоннинг иккиталик аъзоларидан бири ҳисобланади. Муоз ибн Жабалнинг ҳадисида:

«فِي الرَّجُلَيْنِ الدَّيْرَ»

«Икки оёқ учун бир товон тұланаға», дейилган. Битта оёқ учун ярим товон тұланаға. Оёқлардан мурод тұпиққача бўлган оёқлардир. Чунки бу сўзниң луғавий маъноси шудир. Иккала оёқ ишдан чиқарылса - бир товон, битта оёқ ишдан чиқарылса - ярим товон тұланаға. Оқсоқ оёқ учун ҳам қинғир құл учун бўлганидек, бир товон тұланаға. Чунки оқсоқлик тұпиқдан пастига алоқадор эмас. Қўлдаги қинғирлик ҳам құл сўзининг маъносига алоқадор эмас. Ҳуллас, оқсоқлик оёқ учун, қинғирлик құл учун айб саналмайди. Сон, болдири ёки тизза синдирилса, бу иш одил судда кўрилади. Фақат луғавий маънодаги, яъни тұпиққача бўлган оёқ учунгина товон тұлаш вожиб бўлади.

Бармоқлар: Құл ва оёқларнинг ҳар бир бармоғи учун ўнта туя товон тұланаға. Ибн Аббос ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«دِيَةُ الْأَصَابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ عَشْرٌ مِنَ الْإِبْلِ لِكُلِّ أَصْبَعٍ»

«Құл ва оёқларнинг ҳар бир бармоғи учун ўнта туя товон тұланаға», деганлар. Яна ибн Аббос ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ бош бармоқлари билан жимжилоқларини кўрсатиб:

«هَذِهِ وَهَذِهِ سَوَاءُ»

«Буниси ҳам, буниси ҳам баб-баробар», деганлар. Яна Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларидан:

«وَفِي كُلِّ إِصْبَعٍ مِنْ أَصَابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ عَشْرٌ مِنَ الْإِبْلِ»

«Құл ва оёқларнинг ҳар бир бармоғи учун ўнта туя товон тұланаға», деганлар. Бу ҳадислар ҳар бир бармоқ учун ўнта туя товон тұлашишы очиқ далиллар. Құл ёки оёқда бештадан ортиқча бир бармоқ бўлиб, ўшанга шикаст етказылса, бу иш одил судда кўрилади. Чунки у ҳадиснинг мантуқига кирмайди. Агар бармоқ учларига шикаст етказылса, бош бармоқдан бошқасида ҳар бир бармоқ учи учун бармоқ товонининг учдан бири тұланаға. Чунки бир бармоқда учта бармоқ учи (бўғини) бор. Бош бармоқ учига шикаст етказилганды бармоқнинг ярим товони тұланаға. Чунки унда иккита бармоқ учи (бўғини) бор.

Ҳужжатда ҳар бир бармоқ учун ўнта түя белгиланган. Шунга кўра, бармоқнинг маълум бир қисми учун ўзига яраша товон тўланади.

Икки кўкрак: Икки кўкрак учун бир товон тўланади. Чунки улар инсоннинг иккиталик аъзоларидан биридир. Улардан биттаси учун ярим товон тўланади. Ҳадис ҳужжатлари ва улардан чиқариб олинган маънолар шунга далолат қиласи. Бу ишда эркак ёки аёлнинг фарқи йўқ. Чунки кўкраклар аёллар учун қандай аъзо ҳисобланса, эркаклар учун ҳам шундай аъзо ҳисобланади. Лекин аёл кўкрагининг фаолияти сут беришдир. Агар жиноят туфайли кўкрак ўз фаолиятини йўқотиб, сут бермай қўйса, бир товон тўланади. Ўз фаолиятини йўқотгани билан кўкракнинг ўзи сақланиб қолган бўлса-да, фаолият йўқолгани учун бир товон тўланади. Кўкракларни кесиш билан уларни фалаж қилиш баб-баробардир. Чунки кўкракларни фалаж қилишнинг маъноси уларни ўлдириш, деганидир. Диркиллаган кўкракларга шикаст етказилса, одил судда кўриб чиқиласи, чунки бунда фаолиятни ишдан чиқариш йўқ. Энди агар кўкракнинг учига шикаст етказилса ва натижада сут қочса, бир товон тўланади. Сут қочмаса, унинг миқдори кўкракка қараб ва товоннинг саккиздан бири билан белгиланади.

Умуртқа: Умуртқа елкадан думгазагача бўлган суюқдир. У миядан думгазагача бўлган ариқча ҳам дейилади. У бир неча бўлакчалардан таркиб топади. Фаолияти аъзоларга намликини тарқатиб беришдир. У ишдан чиқса, одам жимоъ қилолмай қолади, қаддини ҳам кўтара олмайди. Унинг фаолиятини йўқ қилиш учун ҳамма бўлакчаларини ишдан чиқариш шарт эмас. Биттасига шикаст етказилса, фаолият йўқ бўлади. Бу ишда эркак ҳам, аёл ҳам баробар. Умуртқа инсоннинг битталик аъзоларидан бири ҳисобланади. Бўлакчалари эса аъзолар эмас, унинг қисмларидир. Умуртқага шикаст етса, бир товон тўланади, фаолияти йўқ қилинса ҳам бир товон тўланади. Унинг бир ёки бир неча бўлакчаларига шикаст етказилиши натижасида фаолияти ишдан чиқса, бир товон тўланади. Фаолиятининг маълум бир қисмини ишдан чиқарса, ўшанга яраша товон тўланади. Бўлакчалардан бирига шикаст етказилса-ю, лекин фаолият ишдан чиқмаса, ўша бўлакчага яраша товон тўланади. Жимоъ қилолмай қолиш каби айрим фаолиятлари ишдан чиқиб, айримлари сақланиб қолса, ишдан чиқсанлари миқдорича товон тўланади. Хуллас, умуртқанинг хукми инсондаги битталик

аъзонинг ҳукми кабидир. Ҳадисда шунга ҳужжат келган. Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَفِي الصُّلْبِ الْجُدُّ»

«Умуртқа учун бир товон», деганлар.

Қовургалар: Кишидаги қовургалар йифиндиси битта аъзо ҳисобланади. У олд томондир, умуртқа эса орқа томондир. У инсоннинг битталик аъзоларидан биридир. У ҳам бўлакчалардан иборат. Ҳар бир бўлакча алоҳида аъзо эмас, балки ҳаммаси бир бўлиб бир аъзо ҳисобланади. Шунга кўра, ҳаммаси учун бир товон тўланади. Ҳадис шунга далолат қиласи. Қовургалардан ҳар бири учун эса ҳаммасига нисбатан қанча қисмни ташкил қиласа, ўшанча миқдорда товон тўланади. Агар бир қовурға синдирилиб, кейин тузалиб кетса, бу иш одил судда кўрилади. Синиш натижасида ишдан чиқса, ўзига яраша товон тўланади.

Икки думба: Икки думба учун бир товон тўланади. Чунки улар инсондаги иккиталик аъзоларнинг биридир. Ҳар бири учун ярим товон тўланади. Остиларидаги суюкларигача олингандагина бир товон тўланади. Аммо маълум бир қисмигина олинса, ўшанга яраша товон тўланади. Чунки қайси бир нарса учун бир товон тўлаш вожиб бўлса, унинг маълум бир қисми учун ўшанга яраша товон тўлаш вожиб бўлади. Агар миқдор билинмаса, ишни одил судда кўриш лозим. Чунки у миқдори аниқланмаган жиноятдир.

Қорин: Қоринга зарба берилиши натижасида ахлатни тутолмайдиган бўлиб қолса, унга бир товон тўланади. Негаки у ҳам бир аъзодир. Қоринни фаолиятидан айрича тасаввур қилиб бўлмайди. Кесилганидан кейин ахлатни тутолмайдиган бўлиб қолади. Модомики, у ҳам инсондаги битталик аъзолардан бири экан, у хусусда фикр билдириш ёки ҳукм қилишда асосий эътибор унинг фаолиятига қаратилади.

Қовуқ: Қовуқ ҳам сийдик ушламайдиган бўлиб қолса, унга ҳам бир товон тўланади. Чунки у ҳам инсоннинг битталик аъзоларидан биридир. Уни ҳам қорин каби фаолиятидан айрича тасаввур қилиб бўлмайди. Ахлат ҳам, сийдик ҳам бир хил чиқинди-ку, деб бўлмайди. Улар бир хил чиқинди бўлгани билан, аъзо - иккита. Қовуқ ва қорин бир-биридан алоҳида икки аъзодир. Шунинг учун қовуқнинг ўзига бир товон ва қориннинг ўзига бир товон тўланади.

Закар: Закар учун бир товон тўланади. Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَقِي الْذَّكَرُ الدِّيَةُ»

«Закар учун бир товон», деганлар. Чунки у ҳам инсоннинг битталик аъзоларидан биридир. Агар кесилса ё фалаж қилинса ёки жимоъга ярамайдиган бўлиб қолса, бир товон тўланади. Кичик ё катта, чолники ё йигитники, бичилган ё бичилмаган, заиф (импотент) ё соғлом, жимоъга ярайдиган ё ярамайдиган бўлишининг фарқи йўқ. Унинг фаолияти ҳам ўзида мужассамдир. Ўзига шикаст етказилса, фаолияти ҳам ишдан чиқади. Гоҳида ўзи сақланиб қолгани ҳолда фаолияти ишдан чиқиши ҳам мумкин. Кимки унинг ўзини ҳам, фаолиятини ҳам ишдан чиқарса, бир товон тўлайди. Ўзи сақланиб қолгани ҳолда фаолияти ишдан чиқса, ўша фаолият учун товон тўлаш возиб бўлади. Зарбадан аввал фаолиятли бўлса, шундай қилинади. Кучдан кетган чол каби зарбадан илгариёқ фаолиятдан қолган бўлса, яъни жимоъга ва маний туширишга ярамаса, унга товон тўланмайди. Агар жимоъга яраса-ю, маний туширишга ярамаса ёки аксинча, маний туширишга яраса-ю, жимоъга ярамаса, фаолиятнинг қанчаси ишдан чиққан бўлса, ўшанча товон тўланади. Чунки закарнинг фаолияти жимоъ ва маний туширишдир. Унинг қайси бири ишдан чиқса, ўшанисига товон тўланади. Мижози заиф эса соғлом кабидир. Чунки у жувон билан қўшила олади. Бичилган эса маний туширишга ҳам, жимоъга ҳам қодир эмас. Шунинг учун унга зарба берилганда кесилмаса ёки синмасаю, қандайдир зиён етса, иши судда кўрилади, товон тўланмайди. Чунки аъзо ишдан чиққани йўқ. Унда ишдан чиқадиган фаолиятнинг ўзи йўқ.

Икки мояк: Икки мояк учун бир товон тўланади. Пайғамбар нинг ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَقِي الْبَيْضَتِينَ الدِّيَةُ»

«Икки мояк учун бир товон», дейилган. Чунки у инсоннинг иккиталик аъзоларидан биридир. Биттаси учун ярим товон тўланади. Улар кесилиб, фаолияти ишдан чиқса ҳам, ўзлари сақланиб қолгани ҳолда фаолияти ишдан чиқса ҳам бошқа фаолиятли аъзолар каби товон тўланади.

Фаржнинг икки лаби: Улар оғизни лаблар ўраб турганидек, фаржнинг атрофини ўраб тургувчидир. Лугатшунослар бу лабларнинг четларини, қовоқнинг ички четлари каби лаб четлари, дейишади. Лугатшунослар фаржни ўраб турган гўштга лаб, унинг атрофидаги қисмга эса лаб чети, деб сўз

белгилаганларига қарамасдан, улар күз четлари каби белгиланмайдылар. Күзнинг четлари қовоқлар ва киприклар бўлиб, қовоқлар учун алоҳида, киприклар учун алоҳида товон тўланади. Чунки улар бир-биридан алоҳида икки аъзолардир. Лаб четлари эса алоҳида аъзо эмас, фаржни ўраб турган лабларнинг бир қисми ҳисобланади. Шунга кўра, икки лаб ва икки лаб чети биргаликда битта аъзо ҳисобланади. Улар учун бир товон тўланади. Чунки улар инсоннинг иккиталик аъзоларидан биридир. Биттаси учун ярим товон тўланади. Жиноят туфайли, масалан, кесилиб ишдан чиқса, товон тўлаш вожиб бўлади. Қалин ё юпқа, узун ё қисқа, қизники ё жувонники, кичик ё катта, хатна қилинганди ё қилинмаган, тикилган, боғланган, соғлом бўлиш-бўлмаслигининг фарқи йўқ. Чунки тикилиш ва боғланиш қулоқ каби бошқа аъзолар учун айбидир.

Орқа маҳраж: Орқа маҳраж учун бир товон тўланади. Зарба туфайли ишдан чиқса, товон тўлаш вожиб. Чунки ўзи ишдан чиқиши билан фаолияти ҳам ишдан чиқади. Лекин зарбадан кейин ўзи қандай бўлса ўшандай сақланиб қолгани ҳолда тўсилиб қолиш ёки ёрилиб кетиш каби фаолияти ишдан чиқса ҳам, барибир товон тўланади. Негаки у инсоннинг битталик аъзоларидан биридир. Шунга кўра, бошқа аъзолар каби унга ҳам товон тўланади.

Суяклар: Суяклар жисмнинг аъзолари ҳисобланмайди. Мазкур ҳадислар уларга тўғри келмайди. Шунга биноан тирсак суюги бўладими, томоқ билан елка оралиғидаги суюк бўладими, унинг иши одил судда кўрилади. Соң суюги, болдир суюги, юқори билак суюги, қуйи билак суюги, бел суюги ва бошқалар учун товон тўланмайди. Уларнинг иши одил судда кўрилади.

Бош ёриш жазоси

Олимлар бошга нисбатан ёриш сўзини, баданга нисбатан жароҳатлаш сўзини ишлатадилар. Ёришнинг ҳукми жароҳатлашнинг ҳукмидан бошқача бўлади. Ёриш юзда ва бошда юз беради. У бир неча хилдир: **Суяк очилиб қолган жароҳат.**

Бунда жароҳат туфайли суюк кўриниб қолади. **Суяк мажақланган жароҳат.** Бунда суюк кўринибгина қолмасдан синдирилади ҳам. **Суяк жилиб кетган жароҳат.** Бунда суюк синдирилибгина қолмасдан, ўрнидан жилдириб ҳам юборилади. Тузатиш учун ўрнига қайтариш керак бўлади. **Мия қобиги шикастланган жароҳат.** Бунда жароҳат мия қобигигача етиб бориб уни жароҳатлайди. Бу ёрилишларнинг товони миқдори ҳужжатларда баён қилинганди. Суяк очилиб қолган жароҳат учун

бешта түя тўланади. Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَفِي الْمُوَضَّحَةِ خَمْسٌ مِنَ الْإِبْلِ»

«Суяқ очилиб қолган жароҳат учун бешта түя», деганлар. Суяқ мажақланган жароҳат учун бешта түя ва одил суд. Чунки бу ишда суяқ очилиб қолган жароҳат ҳам, ундан ортиқроғи ҳам бор. Суяқ мажақланган жароҳат учун алоҳида ҳужжат ворид бўлмагани боис суяқ очилиб қолган қисми учун товон олинади, ортиқчасига суд қилинади. Суяқ жилиб кетган жароҳат учун ўн бешта түя тўланади. Абу Бакр ибн Ҳазм отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«وَفِي الْمُنَقَّلَةِ خَمْسٌ عَشْرَةً مِنَ الْإِبْلِ»

«(Суякни) жилдириб юборган жароҳат учун ўн бешта түя», деганлар. Бош мия қобиги (пардаси)гача ёргани учун учдан бир товон тўлайди. Пайғамбар ﷺ Амр ибн Ҳазмга ёзган мактубларида:

«وَفِي الْمَأْمُونَةِ ثُلُثُ الدِّيَةِ»

«Бош мия пардасигача ёрилгани учун учдан бир товон», деганлар. Бош ва юзнинг ёрилиши хусусидаги ҳужжатлар - мана шулар. Улардан бошқа аъзоларга жароҳат етказиш борасида ҳужжат ворид бўлмагани туфайли уларнинг иши одил судда кўрилади.

Жароҳат жазоси

Баданга етказилган шикаст жароҳат дейилади. Унинг жазоси - қасдан қилинса - қасос, бехосдан қилинса - товондир. Товоннинг миқдори ҳужжат келган бўлса - ўшанга қараб, келмаган бўлса - одил суд томонидан белгиланади. Фақат қориннинг тешилиши хусусидагина ҳужжат ворид бўлган. Абу Бакр Мұхаммад ибн Амр ибн Ҳазм отасидан, у эса бобосидан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ Яман аҳлига ёзган мактубларида жумладан:

«وَفِي الْجَائِفَةِ ثُلُثُ الدِّيَةِ»

«Қориннинг тешилиши учун учдан бир товон», деганлар. «Жоифа» сўзи қориннинг ичигача етган жароҳатdir. Луғатда қориннинг ичигача етказиб ёки уни тешиб санчиш жоифа дейилади. Шаръий нусусларни тафсир қилишда (тушунишда) Китоб ва суннатда шаръий маъно келмаган бўлса, луғавий маъногагина мурожаат қилинади. Жоифа сўзининг ҳам шаръий

маъноси ворид бўлмаган. Шунга кўра, у лугавий маънодагина қўлланади. Демак, «жоифа» лугат бўйича қориннинг ичиdir. Бир игна санчиш билан бўлса ҳам қориннинг ичигача киритилган жароҳат жоифа бўлади. Орқага, кўксига, томоқ тешигига, сонга санчиш билан етказилган жароҳатлар жоифа ҳисобланмайди. Жоифанинг ҳукми уларга татбиқ этилмайди. Чунки жоифа қориннинг ичига етказилган жароҳатдан бошқа нарса эмас. Қориннинг ичига икки жароҳат етказилса, учдан икки товон тўланади.

Қўшилиш билан вояга етмаган қизлинг қизлигини олиш ҳам жоифа кабидир. Кимки вояга етмаган хотини билан қўшилиб, унинг қизлигини олса, учдан бир товон тўлаши вожиб бўлади. Умар ибн Хаттоб ғонинг шу иш учун учдан бир товон тўлашга ҳукм қилганлари ривоят қилинган. Саҳобалардан ҳеч ким унга қарши чиқмаган. Шунга кўра, у ижмоъдир. Агар вояга етмаган қиз билан зино қилиб, унинг қизлигини олса, учдан бир товон ва ўшанча маҳр тўлаш вожиб бўлади. Чунки у мумкин бўлмаган, рухсат этилмаган қўшилишни содир этди. Шундай бўлгач, бошқа жиноятлар каби талафот етказгани учун уни тўлаб бериши вожиб бўлади.

Жондан бошқа аъзоларнинг шариат ҳужжатларида миқдори ворид бўлган товонлари мана шулардир. Бу миқдорлар аъзолар, бош ёриш ва айрим жароҳатлар учун белгиланган. Айрим аъзоларга товон белгилангани ҳужжатларда ворид бўлган бўлса, айримларига ворид бўлмаган. Ҳужжатлар аъзолар хусусида эканлигидан келиб чиқиб, уларни чуқур ўрганган одам инсондаги тил каби битталик аъзо учун бир товон, икки қўл каби иккиталик аъзолардан бири учун ярим товон, қўл ва оёқларнинг ҳар бир бармоғи учун ўндан бир товон тўлаш лозимлигини билиб олади. Миқдорини белгиловчи ҳужжат ворид бўлмаган аъзоларнинг товонини шундан чиқариб олади. Шунга кўра, ҳамма аъзоларнинг товони хусусида далил ворид бўлган, дейишимиш мумкин.

Бош ёрилишининг айрим қисмлари борасида товон миқдорини белгиловчи ҳужжатлар ворид бўлган бўлса, айримлари борасида ворид бўлмаган. Шариат ҳамма бош ёришларни бир хил кўрмаган. Уларни турларга ажратиб, ҳар бир турга ном берган ёки уни баён қилган. Шунга биноан бу ҳужжатлар ҳар бир жароҳат етказишга тўғри келавермайди. Ҳужжатда баён қилинган товонлар бош миянинг пардасигача ёриш, қоринни тешиш каби ишларгагина хосдир. Ҳужжатда айтилмаган иш

Хужжатда айтилган ишлар қаторига кирмайди. Чунки хужжатда айтилганлари айтилмаганларга алоқадор эмас. Ҳужжатда айтилмаганлари айтилганларига қиёс ҳам қилинмайди. Негаки қиёс қилиш важи ҳам йўқ. Шунга кўра, уларнинг иши фақат одил судда кўрилади, холос. Ҳужжатда айтилганлардан бошқа - бош ёришлар қоринни тешиш ва қўшилиш орқали вояга етмаган қизнинг қизлигини олиш (буларнинг ҳар бири учун учдан бир товон тўланади)дан бошқа жароҳатлар хусусида одил суд ҳукм қиласди.

Судда жабрланувчи гўё бир қул, деб фараз қилинади-да, унинг жабрланмаган ҳолатидаги нархи билан жабрланиб тузалгандан кейинги нархи таққосланади. Жиноятдан қанча асар қолган бўлса, ўшанча товон тўланади. Ибн Мунзир айтади: «Аҳли илмлардан ўрганганимизга қараганда, уларнинг суд деган гаплари қўйидагича маънодадир: Инсонга муайян товон белгиланмаган жароҳат етказилса, бу одам агар қул бўлганда унинг жароҳат олмасидан олдинги нархи қанча бўлади, дейилади. Юз динор бўлади, деб жавоб берилса, жароҳат олиб тузалганидан кейинги нархи қанча бўлади, дейилади. Тўқсон беш динор дейилса, жиноятчи йигирмадан бир товон тўлайди. Агар тўқсон динор, дейилса, ўндан бир товон тўлайди. Бундан кўп ё оз бўлиши ҳам шунга қараб ўлчанади. Бундай қилинишига сабаб бир бутун қул бир товонга тенглаштириляпти. Унинг қисмларига шунга қараб миқдор белгиланяпти». Жароҳат тузалганидан кейингина нарх белгиланади. Чунки тузалмай туриб, ўртадаги тафовутни билиб бўлмайди. Тузалганидан кейин жиноят туфайли унинг нархи ўзгармаган бўлса, жиноятчи ҳеч нарса тўламайди. Чунки суд жиноят келтирган зааррагагина нарх белгилайди.

УЧИНЧИ БОБ

ТАЪЗИР

Таъзир сўзининг луғавий маъноси «қайтариш»дир. Истилоҳий маъноси «одоб бериш» ва «ибрат учун жазолаш»дир. Шаръий таърифи эса ҳад ҳам, каффорат ҳам белгиланмаган жиноятнинг қонуний жазосидир. Уни белгилаш шариат ҳужжатларидан чиқариб олинади. Пайғамбар ﷺ таъзир берганлар ва шу ишга буюрганлар. Анас رضي الله عنه روى أنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبَسَ فِي ثُمَّةٍ

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبَسَ فِي ثُمَّةٍ»

«Пайғамбар ﷺ айбланувчини ҳибсга олганлар». Ҳасан رضي الله عنه روى أنَّ قَوْمًا افْتَلُوا فَقُتِلَ بَيْنُهُمْ قَتِيلٌ، فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَبَسَهُمْ

«Анъанъа қавм урушиб кетди. Уларнинг орасида бир киши Ўлдирилди. Шунда Пайғамбар ﷺ одам юбориб, уларни ҳибсга олдилар». Амр ибн Шуайб отасидан, у эса бобосидан ривоят қилади:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الشَّمْرِ الْمُعْلَقِ؟ فَقَالَ: مَنْ أَصَابَ بِفِيهِ مِنْ ذِي حَاجَةٍ غَيْرَ مُتَحِلِّدٍ خُبْنَةً فَلَا شَيْءٌ عَلَيْهِ، وَمَنْ خَرَجَ بِشَيْءٍ مِنْهُ فَعَلَيْهِ غَرَامَةٌ مِثْلِهِ وَالْعُقُوبَةُ، وَمَنْ سَرَقَ مِنْهُ شَيْئًا بَعْدَ أَنْ يُؤْوِيَ الْجَرَيْنُ فَبَلَغَ ثَمَنَ الْمِجْنَنِ فَعَلَيْهِ الْقَطْعُ، وَمَنْ سَرَقَ دُونَ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ غَرَامَةٌ مِثْلِهِ وَالْعُقُوبَةُ»

«Пайғамбар ﷺдан (даражтда) осилиб турган мевалар хусусида сўралганида: «Ким муҳтоҷ бўлиб оғзи билан еса, қўйнига солиб олмаса, ҳечқиси йўқ. Ким нимадир олиб чиқса, ўшанчалик товон тўлайди ва жазоланади. Хирмонга тўпланганидан қейин ўғирлик қилса, ўғирлаганининг баҳоси қалқон баҳосига етса, қўли кесилади. Хирмонга келтирилмай туриб ўғирлик қилган эса ўғирлаганичалик товон тўлайди ва жазоланади», дедилар». Ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺнинг:

«حَبَسَ رَجُلًا فِي ثَمَّةِ سَاعَةٍ مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ خَلَى سِيلَةً، وَأَنَّهُ حَكْمٌ بِالضَّرْبِ
وَبِالسِّجْنِ»

«Айбланувчини қундузи бир соат ҳибсга олиб, кейин қўйиб юборганлар. Ваҳоланки Пайғамбаримизнинг уришга ва қамашга ҳукм қилганлар» и ҳам ривоят қилинган. Ривоят қилинишича, Умар ۋە байтул мол ҳужжатларини сохталаштириб, байтулмолнинг муҳрига ўхшаган муҳр ясад босган одамни дарра уришга ҳукм қилган. Уни байтулмолнинг аминига топшириб, ундан мол ҳам ундирган. Шунга биноан, таъзир суннат билан событдир. Саҳобалар ҳам шу йўлдан борганлар.

Таъзир Шореъ (Қонун Чиқарувчи) тарафидан миқдори белгиланмаган шаръий жазодир. Қайси жиноятга Шореъ бир жазо тайинлаб қўйган бўлса, ўшанга амал қилинади. Қайси бир жиноятга жазо тайинлашни ҳокимнинг ихтиёрига ташлаб қўйган бўлса, унга ҳоким жазо тайинлади. Шу тайинланган жазо таъзир дейилади.

Жиноятларни, яъни шариат хунук санаган ишлар-гуноҳларни ва Шореъ томонидан белгиланган жазоларни чуқур ўргангандан одам англайдики, қасддан қилинган қотилликдан бошқа баданга қилинган тажовузлар учун Шореъ молиявий жазолар тайинлаган. Қасддан қилинган қотилликда эса ўлдирилганнинг эгаси кечирмаса, қотилнинг жазоси ўлимдир. Бошқа жиноятлар учун эса молиявий жазо белгиланган. Тиш ва жароҳатлар бундан мустасно. Демак, қотилликнинг бошқа турлари: аъзоларга шикаст етказиш, бош ёриш ва тишдан бошқа суюкларга талафот етказишнинг жазоси молиявий жазодир. Жароҳатларда баданий жазолар ҳам, молиявий жазолар ҳам бор. Шариат молиявий жазоларга муайян миқдор белгилаб қўйган. Қайси нисига муайян миқдор белгиланмаган бўлса, унинг иши судда кўрилади. Шунга кўра, таъзир баданга тажовуз қилишга кирмайди. Баданга кесиб ташлаш, синдириш, ярадор қилиш, талафот етказиш, тирнашлардан бошқа тажовуз қилинса, таъзир жазоси қўлланади, деб ҳам бўлмайди. Чунки баданга тажовуз қилишнинг ҳукмларини шариат баён қилган. Бу нарсаларнинг ҳукмларини эса баён этмади. Демак, уларга таъзир жазоси қўлланмайди. Фақат агар баданни ишдан чиқарсагина ёки унга хорлик етказсагина таъзир жазоси қўлланади.

Гуноҳлар, яъни фарзни қилмаслик, ҳаромни қилишга эса Шореъ тарафидан муайян жазолар белгиланган. Ўғирлик,

қароқчилик, муртадликларнинг жазолари шулар жумласидандир. Булар ҳадлар дейилади. Ҳадлар фақат олти иш учунгина белгиланган. Қолган жиноятлар учун эса муайян жазолар белгиланмаган. Мана шу жазоси белгиланмаган жиноятларнинг жазоси таъзирдир. Демак, таъзир ҳадлар тоифасидан бўлиб, уларнинг муайян жазоси белгиланмаган қисмига алоқадордир. Шунинг учун таъзир баданга тажовуз қилишга нисбатан қўлланмайди.

Таъзир жазосини белгилаш жиноятнинг миқдорига қараб бўлади. Жиноят катта бўлса, жазо ҳам катта бўлади. Чунки жазолашдан мақсад жиноятдан тийишидир. Кичик жиноят учун кичик жазо белгиланади. Токи гуноҳкорга нисбатан зулм бўлиб қолмасин. Энди бир савол туғилади: Таъзир жазосини хоҳлаганича белгилаш ваколат эгасига, яъни халифа ёки қозига қўйиб бериладими ёки унинг ўтиб бўлмайдиган муайян чегараси борми? Айрим фақиҳлар таъзир жазоси ҳад жазосидан ошиб кетмаслиги керак, дейишади. Бунга Абу Бурдадан ривоят қилинган Пайғамбар ﷺнинг:

«وَمَنْ بَلَغَ حَدًّا فِي غَيْرِ حَدٍ فَهُوَ مِنَ الْمُعْتَدِلِينَ»

«Кимки ҳад (жазо) белгиланмаган жиноят учун ҳад белгилапш даражасига етса, у ҳаддан ошувчилардандир», деган сўзларини далил қилиб келтиришади. Яна айримлар жазо гуноҳ ва жиноят миқдорига қараб бўлади, шариатда ҳадлари белгиланиб келган гуноҳлар энг катта гуноҳлардир, шунга кўра, кичик гуноҳ учун катта жазо тайинлашгача бориш жоиз эмас, дейишади. Молик: «Агар имом (халифа) лозим топса, таъзир жазоси ҳад жазосидан ортиқроқ бўлиши ҳам мумкин», дейди. Ривоятга кўра, Муан ибн Зойда байтулмол узугининг нақшига ўхшатиб узук ясаб, байтулмол мудирининг олдига келиб, ундан мол олибди. Бу хабарни эшигтан Умар ﷺ уни юз дарра урибди ва қамабди. Гап-сўз қилган экан, яна юз дарра урибди. Шундан кейин яна гап-сўз қилган экан, яна юз дарра уриб, сургун қилиб юборибди. Аҳмад ривоят қилишича, Алий ﷺнинг олдига рамазонда ароқ ичган нажошийни олиб келишганида, ароқ ичгани учун саксон дарра, рўза тутмагани учун йигирма қамчи урибди. Аксар фақиҳлар таъзир жазосининг ҳад жазосидан ортиқ бўлиши мумкин эмас, дейишади.

Лекин чуқур назар ташланадиган бўлса, шариатнинг таъзир жазосини белгилашни халифа, амир ёки қозига батамом қўйиб бергани аён бўлади. Улар шахснинг ҳолати, жиноятнинг воқеи ва

диёрдаги вазияти тақозосига қараб иш күрадилар. Демак, бу иш уларнинг ижтиҳодига қўйиб берилгандир. Ижтиҳодни юқори ёки қўйи чегара билан чеклаш эса таъзирга ҳам, уларнинг ижтиҳодига қўйиб бериш, деган гапга ҳам қарама-қаршидир. Бундан ташқари, ҳад белгиланмаган айрим жиноятлар ҳад белгиланган жиноятлардан ҳам мудҳишроқ бўлади. Масалан, наша ва қора дорига муккасидан кетиш ароқ ичишдан ҳам бадтарроқдир. Байтулмоддан катта миқдордаги маблағларни ўғирлаш оддий одамдан чорак динорли нарсани ўғирлашдан кўра қабихроқдир. Қолаверса, шундай жиноятлар борки, улар уммат бирлигининг парчаланишига олиб келади. Миллатчилик ёки маҳаллийчиликка даъват этиш шулар жумласидандир. Шунга биноан ҳақ гап шуки, таъзир жазоси юқори ёки қўйи чегара билан чегараланмайди. У халифанинг, амирнинг ёки қозининг ижтиҳодига қараб белгиланади.

«وَمَنْ بَلَغَ حَدًّا فِي غَيْرِ حَدٍّ فَهُوَ مِنَ الْمُعْتَدِلِينَ»

«Кимки ҳад белгиланмаган жиноят учун ҳад белгилаш даражасига етса, ҳаддан ошувлардандир», ҳадиси эса шариат белгилаган миқдордан ортиши мумкин бўлмаган жазо тури хусусидадир. Бошқа турдаги жазонинг ортиб кетишидан бу ҳадис қайтармайди. Масалан, кимки ўпгани учун жазо тайинлашда зино ҳадигача етиб борса, яъни юз дарра урса, у ҳаддан ошувлардандир. Лекин тўқсон дарра уриб, уч йил қамаб, бир йилга сургун қилса, бу ортиқчалик ҳад ҳисобланмагани учун мазкур ҳадис ундан қайтармайди. Масалан, бир киши онасими, қизими, синглисими ёки бирон бир маҳрамига нисбатан хотини билан қиласидиган ўпиш, ўйнашиш, сонини сонига тегизиш каби ишларни қиласаю, фақатгина жимоъ қилмаса, шундай кишига жазо белгилашда қози зино ҳади даражасигача етиб бормайдими?! Ёки зино ҳадидан кўра озроқ дарра урса ҳам қамаш, сургун қилиш, жарима солиш каби бошқа жазоларни ҳам қўлламайдими?! Бир одам қора дорига муккасидан кетса, бир неча марта жазоланиб ҳам тийилмаса, шундай одамга жазо белгилашда қози ароқхўрнинг ҳадигача етиб бормайдими?! Ёки ароқхўрнинг ҳадидан озроқ дарра урса ҳам унга нисбатан ўтда куйдириш, қамаш ва сургун қилиш каби бошқа жазоларни ҳам қўлламайдими?!

Мазкур ҳадис ҳад белгиланмаган жиноят учун жазо тайинлашда ҳадгача етиб боришдан қайтаради. Ҳаднинг ўзи эса муайян жиноятнинг муайян жазосидир. Мана шу муайян

жазодан ўтиб кетмаслик керак. Бошқа жазони қўллашдан эса ҳадис қайтараётгани йўқ. Шунга кўра, бу иш қозининг ижтиҳодига ҳавола қилинади.

Шундай қилиб, бу ҳадисдан шу нарса тушуниладики, у тайин қилинган жазодан ортиб кетишдан қайтаради ва унинг бу қайтариши бошқа жазоларни қўлламасликни ўз ичига олмайди. Шавконий айтади: «Кейинги олимлардан бири бу ҳадисни, волийлардан бошқалар тарафидан содир бўлган одоб бериш маъносida, дейди. Масалан, хожанинг ўз қулини, эрнинг ўз хотинини, отанинг ўз боласини уришлари каби». Лекин ҳадисдаги **«КИМКИ»** сўзи умумий маънода бўлиб, уни волийдан бошқасига хослайдиган хужжат ворид бўлмаган. Ҳадиснинг шарҳи шуки, кимки ҳад белгиланмаган жиноят учун жазо белгилашда ҳад жазосигача етиб борса, у ҳаддан ошувицидир. Аммо бир неча жазоларни қўлласа-ю, ҳад жазосигача етиб бормаса, у ҳаддан ошувиilarдан бўлмайди.

Таъзир жазосини белгилаш аслида халифанинг ҳуқуқидир. Бу ишни қозининг ижтиҳодига ҳавола қилишга ҳам, қозини ундан қайтариб, унинг учун ўзи белгилаб беришга ҳам халифанинг ҳаққи бор. Чунки қози халифанинг ноибидир. Қозилик замон, макон ва ҳодисага хос бўлган ишдир. Шунга кўра, халифа қозини айрим масалаларгагина хослаб, таъзир жазосини белгилашдан бутунлай ман этиши ҳам, баъзи масалаларда рухсат бериб, баъзи масалаларда изн бермаслиги ҳам мумкин. Қандай бўлмасин, таъзир жазоси белгиланаётгандা шаръий ҳукмлардан нарига ўтолмайди. Негаки ҳар қандай иш фарз, мандуб, мубоҳ, ҳаром ёки макруҳлардан бири бўлмай иложи йўқ. Мубоҳда мукаллаф қилиш-қилмаслиқда ихтиёрлидир. Шунга биноан, уни қилган одам Оллоҳнинг буйруқлари ва тақиқларига итоат қилмаган бўлмайди. Аксинча, шариат танлаш ҳуқуқини берган ишлардан бирини танлашда Оллоҳнинг буйруқлари ва тақиқларига итоат этган ҳисобланаверади. Макруҳ ва мандуб учун, яъни макруҳни қилган ва мандубни қилмаган одам учун Оллоҳ Таоло жазо тайинламаган. Шундай бўлгач, давлатнинг ҳам уларга жазо тайинлаши дуруст эмас. Чунки жазо тайинлаш мандубни қилишга, макруҳдан эса тийилишга мажбурлашдир. Бунинг маъноси мандубни фарзга, макруҳни ҳаромга айлантириш демакдир. Бундай қилишга давлатнинг ҳаққи йўқ. Шунга кўра, у мандубнинг қилинмагани, макрухнинг эса қилингани учун таъзир жазосини белгилаш ҳуқуқига эга эмас. Демак, мубоҳ, мандуб ва макруҳлар учун жазо тайинланмайди.

Жазо фарзнинг қилинмагани ва ҳаромнинг қилингани учунгина тайинланади. Чунки Оллоҳ Таоло бу икки иш учун жазо тайинлаган. Масалан, намоз ўқимаслик, рўза тутмаслик, закот бермаслик, одамлар ҳаққини адо қилмаслик каби ишлар фарзни тарк этишдир. Бу ишлар учун Оллоҳ Таоло азобдан огоҳлантиради. Бирорга туҳмат қилиш, бойликни хазина қилиб олиш, бироникини ўзлаштириш, жосуслик каби ишлар ҳаромга қўл уришдир. Уларни қилган одамни Оллоҳ Таоло азобдан огоҳлантиради. Шундай бўлгач, ҳоким улар учун таъзир жазоси белгиласа, ҳеч гап йўқ. Чунки фарзни тарк этиш ҳам, ҳаромни қилиш ҳам гуноҳ ҳисобланиб, унинг жазосини бериш вожибдир. Мана шулардан кўриниб турибдики, халифа маълум бир таъзир жазосини белгилаётганида Оллоҳ белгилаган жазо билангина чекланиши лозим. Ундан нарига ўтиши дуруст эмас. Демак, фақат фарзни тарк этиш ва ҳаромни қилишгагина таъзир жазоси белгиланади. Бу доирадан ўтиб кетиш мутлақо жоиз бўлмайди. Аммо саҳобаларнинг айрим мандубларнинг қилинмагани ва айрим макруҳларнинг қилингани учун жазолаганларига келсак, бу нарса далил бўлолмайди. ижмоъ бўлганида далил бўларди, лекин бу хусусда ижмоъ ривоят қилинмаган.

Макруҳнинг қилингани ва мандуб ё мубоҳнинг тарк этилгани учун таъзир жазосини белгилаш мумкин бўлмаганидек, ишларни бошқарув ёки манфаат деган ҳужжат билан ҳам жазо белгилаш мумкин эмас. Зоро, бошқарув шаҳарларни режа асосида қуриш, бюджетни тартибга солиш каби имом (халифа)нинг тадбири ва ижтиҳодига ҳавола қилинган ишлардир. Бундан бошқа ишларга унинг ҳаққи йўқ. Манфаат эса шаръий далил эмас. Шундай экан, унга асосланиб жазо белгиланмайди.

ТАЪЗИРГА ОИД ЖАЗО ТУРЛАРИ

Таъзир жазосини белгилаш ҳокимнинг ҳуқуқидир. Лекин бу у хоҳлаганича жазолайверади, дегани эмас. Шариатда қўллаш мумкин бўлмаган жазо турлари ҳам бор. Бундан ташқари, Қуръон ва Суннат муайян жазо турларини баён қилиб, уларни қўллашга буюрган. Ҳоким таъзир учун бир жазо танлашда ўша жазо турларидан ўтиб кетмаслиги керак. Чунки Шореънинг муайян жазо турларини белгилаши таъзир учун жазо танлашда ўшалардан бирини олиш лозимлигини кўрсатади.

Шариат аниқ қайтарган жазо тури **ўтда ёқишидир**. Уни қўллаш мумкин эмас. Бухорий Абу Ҳурайра дан ривоят қилган ҳадисда:

«وَإِنَّ النَّارَ لَا يُعَذِّبُ بِهَا إِلَّا اللَّهُ»

«Ўт билан фақат Оллоҳгина азоблайди», дейилган. Икрима ривоят қилишича, Пайғамбар :

«لَا تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг азоби билан азобламанглар», деганлар, яъни ўтда ёқманглар, деганлар. Ибн Масъуд ривоят қилишича, Пайғамбар :

«وَأَنَّهُ لَا يَتَغْفِي أَنْ يُعَذِّبَ بِالنَّارِ إِلَّا رَبُّ النَّارِ»

«Ўт билан фақат шу ўтнинг Парвардигоригина азоблашга лойикдир», деганлар. Ўтда ёқиб жазолашнинг ҳаромлигига мана шулар очиқ далиллар. Ўтга ўхшаб куйдириш хусусиятига эга бўлган электрошок каби ишлар ҳам шулар жумласидандир. Лекин урайналиклар ҳақидаги ҳадисда:

«فَأَمَرَ بِمَسَامِيرٍ فَأَخْمَيَتْ فَكَحَلَّهُمْ»

«Пайғамбар михларни қиздириб, уларнинг кўзига босишни буюрганлар», деган ривоятга келсак, бунинг маъноси ўт билан тамфа қўйиш бўлиб, бундан қайтарувчи хужжат ворид бўлмаган. Пайғамбар нинг шу жазони қўллашлари унинг жоизлигига далиллар. Қайтарилган иш эса ўтда ёқиш, холос. Шореъ белгилаб берган жазо турлари қўйидагилардир:

1. Ўлим жазоси. Халифа таъзир борасида ўлим жазосигача бўлган жазони қўллаши мумкин. Аслида ўлим никоҳда бўлган зинокорнинг ва баччавознинг ҳадидир. Ҳадис эса ҳад белгиланмаган жиноят учун жазо белгилашда ҳад жазосигача

боришдан қайтарган. Бироқ ўлим дарралаш каби камайиши мумкин бўлган ҳад эмас. Шунинг учун:

«وَمَنْ بَلَغَ حَدًّا فِي غَيْرِ حَدًّ»

«Кимки ҳад белгиланмаган жиноят учун жазо тайинлапша ҳад жазосигача борса...» ҳадиси бунга тушмайди. Бу ҳадисдан мақсад дарралаш ҳадидир. Чунки фақат ундагина ҳадга етиб бориш ва етиб бормасликни тасаввур қилиб бўлади. Ўлимда, шунингдек, қўл ва оёқларни кесишида эса уни тасаввур қилиб бўлмайди. Шунга кўра, таъзир жазоси ўта қаттиқ, ҳатто ўлимга олиб борувчи жазо бўлиши мумкин. Бунинг далили урайналиклар ҳақидаги ҳадисдир. Бу ҳадис - гарчи қароқчилар ҳади хусусидаги далил сифатида келтирилган бўлса-да, аслида унинг воқеи қароқчиликкина эмас, балки хиёнат, қотиллик ва муртадлик ҳамдир. Қатода Анас رضдан ривоят қиласди:

«أَنَّ نَاسًا مِنْ عُكْلٍ وَ عُرَيْتَةَ قَدِيمُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ تَكَلَّمُوا
بِالإِسْلَامِ فَاسْتَوْخَمُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَ لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذُوذٍ وَرَاعٍ
وَأَمْرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فَلَيَشْرُبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَ أَبْنَانِهَا، فَانْطَلَقُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا
بِنَاحِيَةِ الْحَرَّةِ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ، وَقَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَاسْتَاقُوا الذُّوذَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَثَطَ الْطَّلَبَ فِي
أَثْرِهِمْ، فَأَمَرَ بِمَسَامِيرٍ فَأَحْمَيَتْ فَكَحَلَهُمْ، وَقَطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجَلَهُمْ ثُمَّ أَقْوَاهُ فِي
الْحَرَّةِ، يَسْتَسْفُونَ وَ مَا سُقُونَ حَتَّى مَائِوًا»

«Укл ва урайналик бир неча кишилар Пайғамбар رضнинг олдилари га келиб, мусулмон бўлганларини айтишди. Мадинани соғлиқларига зиён келтирувчи, деб топғанлари учун Пайғамбар رض уларга бир тую подаси ва подачини бериб, шаҳардан ташқарига чиқиб, уларнинг сийдиклари ва сутларидан ичишга буюрдилар. Улар кетишли. Ҳарра ноҳиясига етишгач, мусулмонликдан тониб, Пайғамбар رضнинг подачиларини ўлдириб, подани ҳайдаб кетишли. Бу хабарни эшитган Пайғамбар رض изларидан одам юбориб (тутдириб келдилар). Кейин уларнинг кўзларига мих қиздириб босилди, қўл-оёқларини кесишини буюрдилар. Кейин улар жазирама иссиққа ташлаб қўйилди, улар сув

сўрашар эди, лекин уларга ҳатто ўлгунларигача ҳам сув берилмади». Урайналиклар ҳодисасининг воқеи - мана шу. У гарчи хиёнат, қотиллик ва муртадлик бўлиб кўринса-да, аслида бу уч қабиҳлик бирлашиб, тинчликка рахна солиш ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Пайғамбар ﷺ уларни хиёнат, қотиллик, муртадлик жазолари билан эмас, ҳаммага ибрат бўладиган бир жазо билан жазоладилар. Чунки уларни ўлдирмадилар, балки то ўлгунларича Ҳаррада ташлаб қўйдилар. Ташлаб қўйишдан аввал эса кўзларига тамға босдилар, қўлларини кесдилар. Бу нарса тинчликка рахна солишининг нақадар қабиҳлигини кўрсатади. Имомнинг таъзир жазосини белгилашда ўлим жазосигача бориши мумкинлиги мана шундан чиқариб олинади.

Жазодан мақсад жиноятдан қайтаришдир. Оллоҳ Таоло:

﴿وَلَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاةٌ﴾

- „Сизлар учун қасосда ҳаёт бор,...“, [2:179]

дейди. Демак, қасос олишдан мақсад ҳаётдир. Мусулмон нусус-хужжатларда белгиланган жазоларни ошириб юбормаслиги керак. Чунки Оллоҳ Таоло шу жазолар жиноятдан қайтара олишини яхши билади. Билганлиги учун шу жазоларга буюрган. Шореъ жазосини белгиламаган, уни белгилашни имомнинг ҳукмига ҳавола қилган жиноятлар учун эса жазони имом тайинлайди. Тайинлаган жазоси жиноятдан қайтаришга кифоя қилмаса, ундан кўра қаттиқроқ жазо тайинлайди. Шореъ тарафидан жазоси белгиланмаган шундай жиноятлар борки, улардан қайтариш учун фақат ўлим жазоси тайинлаш лозим бўлади. Шундай пайтда имомнинг ўлим жазоси тайинлашга ҳаққи бўлади. Масалан, шариатда икки халифага байъат берилса, кейингисини ўлдиринглар, деган ҳужжат бор. Лекин халифага байъат берилгандан кейин одамларни йиғиб, уларни иккинчи халифага байъат беришга ундан одам учун ҳеч қандай жазо белгиланмаган. Унга халифа сифатида ҳеч ким байъат бергани йўқ, шунга кўра ҳадисга тушмайди. Лекин унинг жинояти байъат берилган одамницидан ҳам қабиҳроқ бўлиши мумкин. Шунга биноан, халифа уни ўлим жазосига ҳукм қилиши дуруст. Яна бир мисол: Кимдир арабми, туркми, форсми, барбарми, ишқилиб миллатчиликка чақириб, атрофига одам тўплади. Бу иш учун ҳам Шореъ тарафидан муайян жазо белгиланмаган. Миллатчиликка чақиришнинг эса Ислом давлатининг парчаланиши ва мусулмонларнинг бўлиниб кетишига олиб бориши маълумдир. Шунга кўра, халифа бундай

жиноятни содир этган одамни ўлим жазосига ҳукм қилиши мумкин. Шунингдек, бирон иқлимини Ислом давлатидан ажратиб олишга даъват қилган кимса, гарчи Пайғамбар Ҳининг:

«مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرَكُمْ حَمِيعٌ عَلَى رَجْحٍ وَاحِدٍ يُرِيدُ أَنْ يَشْقَى عَصَاكُمْ، أَوْ يُفْرِقَ حَمَاعَتَكُمْ فَاقْتُلُوهُ»

«Бирлашиб турган пайтингизда бирор келиб, сизларни уруштиromoқчи ёки жамоатингизни тарқатиб юбормоқчи бўлса, уни ўлдиринглар» деган ҳадисига тўғри келса-да, бу ҳадис ҳадга оид эмасдир. У таъзир бобидандир. Унга ўлим ёки бошқа жазони бериш халифага ҳавола қилинган. Бу нарса ҳам халифанинг ўлим жазосини тайинлашга ҳаққи борлигини кўрсатади. Шунга биноан демак, халифа таъзир бериш борасида ўлимга ҳукм қилишгача бориши мумкин.

2. Дарралаш: Дарралаш хипчин (хивич) ва унга ўхшаш нарсалар билан уришдир. Оллоҳ Таоло уриш билан жазолаш хусусида:

﴿وَالَّتِي تَخَافُونَ نُسُورَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ﴾

– „Хотинларингизнинг итоатсизлигидан қўрқсангиз, аввало уларга панд-насиҳат қилинглар, сўнг (яъни насиҳатларинг кор қилмаса) уларни ётоқларда тарк қилингиз (улар билан бир жойда ётманг, яқинлашманг), сўнгра (яъни шунда ҳам сизларга бўйсунмасалар) уринглар“, [4:34]

дейди, дарралаш билан жазолаш хусусида эса:

﴿الرَّانِيُّ وَالرَّانِيُّ فَاجْلَدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مائَةَ حَلْدَةً﴾

– „Зинокор аёл ва зинокор эркак - улардан ҳар бирини юз даррадан уринглар“, [24:2]

дейди. Хипчин ва бошқа нарсалар билан дарралаш хусусида ҳадислар бор. Зайд ибн Аслам ривоят қилади:

«أَنَّ رَجُلًا اعْتَرَفَ عَلَى نَفْسِهِ بِالرُّوْحِنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيَ بِسَوْطِ مَكْسُورٍ، فَقَالَ: فُوقَ هَذَا، فَأَتَيَ بِسَوْطِ حَدِيدٍ لَمْ تُقْطِعْ ثَمَرَتُهُ فَقَالَ: بَيْنَ هَذَيْنِ فَأَتَيَ بِسَوْطِ قَذْ لَانَ وَرُكِبَ بِهِ فَأَمَرَ بِهِ فَجُلِدَ»

«Пайгамбар ﷺ нинг замонларида бир киши ўзининг зино қилганлигига иқрор бўлди. Пайгамбар ﷺ (хипчин олиб келишган) буюрдилар. (Новдалари) синган хипчин олиб келишган эди, бундан каттароги бўлсин, дедилар. Мевалари, (яъни новдалари) кесилмаган янги хипчин олиб келишган эди, шу иккисига нисбатан ўртачаси бўлсин, дедилар. Шунда ишлатилиб, яъни уриниб мулоимлашиб қолган хипчин олиб келишди. Ўша билан уришга буюрдилар». Бу ҳадис хипчин билан жазолашга далилdir. Аҳмад Абу Умома ибн Саҳлдан, у эса Саид ибн Саъд ибн Убодадан ривоят қиласи:

«كَانَ بَيْنَ أَيَّاتِنَا رُوَيْجَلٌ ضَعِيفٌ مُخْدَجٌ فَلَمْ يَرَعِ الْحَيُّ إِلَّا وَهُوَ عَلَىٰ أَمَّةٍ مِنْ إِمَائِهِمْ يَخْبِثُ بِهَا، فَذَكَرَ ذَلِكَ سَعْدُ ابْنُ عَبَادَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مُسْلِمًا، فَقَالَ: أَضْرِبُوهُ حَدَّهُ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ أَضْعَفُ مِمَّا تَحْسَبُ، لَوْ ضَرَبْنَاهُ مِائَةً قَتَلَنَاهُ، فَقَالَ: حُذُنُوا لَهُ عِنْكَالًا فِيهِ مِائَةٌ شَمْرَاخٌ، ثُمَّ أَضْرِبُوهُ بِهِ ضَرَبَةٍ وَاحِدَةٍ، قَالَ: فَعَلُوْا»

«Маҳалламиизда бир заифгина, ногирон киши бўларди. Эътибор бермай қолибмиз, у бир чўри билан ўйнашиб қўйибди. Бу ҳабарни Саъд ибн Убода Пайгамбар ﷺ га етказди. Ҳалиги одам мусулмон эди. Пайгамбар ﷺ: «Унга ҳад уринглар», дедилар. «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, у сиз ўйлагандан кўра анча заиф. Юз дарра урадиган бўлсак, ўлдириб қўямиз», дейишиди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Юзта новдали бир хурмо шохини олинглар-да, бир марта уринглар», дедилар. Шундай қилишиди». Бу ҳадис хипчиндан бошқа нарса билан ҳам жазолаш мумкинлигига далилdir. Хипчин билан ҳам, бошқа нарсалар билан ҳам дарралаш шаръий жазолардан ҳисобланганидан кейин халифа новда ва таёқ билан уриб ҳам, хипчин билан дарралаб ҳам жазолаши мумкин.

Лекин уриш ва дарралаш билан таъзир бериб жазолашда ўнтадан ошириш мумкин эмас. Бу хусусда ҳадис ворид бўлган. Бухорий Абдураҳмон ибн Жобирдан, у яна бирордан ривоят қилишича, Пайгамбар ﷺ:

«لَا عُقُوبَةَ فَوْقَ عَشْرِ ضَرَبَاتٍ إِلَّا فِي حُدُودِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг ҳадларидан бошқа жойда жазо учун ўнтадан ортиқ урилмайди», деганлар. Яна Бухорий Абу Бурда ғодан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«لَا يُحِلُّدُ فَوْقَ عَشْرِ حَدَّاتٍ إِلَّا فِي حَدٌّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг ҳадларидан бошқасида ўн даррадан ортиқ урилмайди», деганлар. Бухорийнинг яна бир ривоятида Пайғамбар ﷺ:

«لَا تَجْلِدُوا فَوْقَ عَشْرَةِ أَسْوَاطٍ إِلَّا فِي حَدٌّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг ҳадларидан бошқасида ўн қамчидан ортиқ урманглар», деганлар. Аҳмад Абу Бурда ибн Наййордан ривоят қилишича, у Пайғамбар ﷺнинг:

«لَا يُحِلُّدُ فَوْقَ عَشْرِ حَدَّاتٍ إِلَّا فِي حَدٌّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ»

«Оллоҳнинг ҳадларидан бошқасида ўнтадан ортиқ қамчи урилмайди», деганларини эшитган экан. Бу ҳадислар ўнтадан ортиқ қамчи ҳам, зарба ҳам уриб бўлмаслигига далолат қиласди. Халифа ёки қози бу борада ўз билганларича иш тутмайдилар, балки ҳадисда ворид бўлган ҳужжатга амал қиласдилар. Буни Шоланжий ривоят қилган ҳадисдаги, Пайғамбар ﷺнинг:

«وَمَنْ بَلَغَ حَدًا فِي غَيْرِ حَدٍ فَهُوَ مِنَ الْمُعْتَدِينَ»

«Ҳад белгиланмаган жиноят учун жазо тайинлашда ҳад жазосигача борган кимса ҳаддан ошувчилардандир», деган сўзлари ҳам қувватлайди. У ҳадларнинг бир турига, яъни дарралашга тааллуқли деб билинади. Чунки фақат дарралашдагина оз ёки кўп миқдорни тасаввур қилиш мумкин. Ўлдиришда ҳам, кесишда ҳам буни тасаввур қилиб бўлмайди. Шунга кўра, бу ҳадис ўн қамчи хусусидаги ҳадисни қувватлаб келаётган бўлади. Негаки Пайғамбар ﷺ таъзир беришда жазолашнинг ҳад миқдоригача боришдан қайтарганлар. Бу ишни эса фақат дарралашдагина тасаввур қилиш мумкин. Бироқ, бу ҳадисда муайян сон билан белгиланилмаган. «Ўнта қамчидан ортиқ» деган сўзлари билан унга аниқлик киритяптилар. Демак, «Кимки... ҳад жазосигача борса» ҳадиси ҳамма сонга тушаверадиган мутлақ бўлиб келяпти. «Ўн қамчидан ортиқ» ҳадиси эса маҳсус сон билан муқайяд бўлиб (чекланиб) келяпти. Мутлақ муқайядга мансуб бўлиб қолади. Бу ҳадис «Кимки ... ҳад жазосигача борса» ҳадисини дарралаш ҳадигагина хослайди. Чунки фақат шу ҳаддагина ҳадиснинг маъносини

тасаввур қилиш мумкин. Демак, халифа таъзирдаги жазолашда ўнта қамчидан ёки зарбадан ошириб юбормаслиги керак.

3. Ҳибсга олиш: Шаръий ҳибс кишини эркин иш юритишдан түсишдир. У шаҳарда, уйда, масжидда ё жазо учун тайёрланган маҳсус қамоқхонада бўлишининг фарқи йўқ. Ҳибснинг шаръий жазо эканига далолат қилувчи ҳадислар ворид бўлган. Баҳз ибн Ҳаким отасидан, у эса бобосидан ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبَسَ رَجُلًا فِي ثُمَّ خَلَى عَنْهُ»

«Пайғамбар ﷺ айбланаётган бир кипини ҳибсга олиб, кейин қўйиб юборгандар». Абу Ҳурайра ﷺ ривоят қиласди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبَسَ فِي ثُمَّ يَوْمًا وَلَيْلَةً»

«Пайғамбар ﷺ айбланувчини бир кеча-кундуз ҳибсга олганлар». Ҳибс Пайғамбар ﷺнинг замонларида уй ёки масжидда бўлган. Абу Бакр ﷺнинг замонида ҳам ҳолат шундай эди. Душманлар учун тайёрланган алоҳида ҳибсхона бўлмаган. Умар ﷺ ўз замонида Сафрон ибн Умайянинг бир ҳовлисини тўрт минг дирҳамга сотиб олиб, ҳибсхона қилган. У Ҳатиани бировни таҳқирлагани учун, Собигни эса «Зориёт», «Мурсалот», «Нозиот» суралари ҳақида ноўрин савол бергани учун ҳибсга олган. Ривоят қилинишича, Усмон ибн Афрон ﷺ Бану Тамимнинг ўғрилари ва қотилларидан бири бўлган Зобеъ ибн Ҳорисни қамаган ва у қамоқда ўлган. Яна бир ривоятда Алий ибн Абу Толиб ﷺ қамишдан қамоқхона қуриб, уни фойдали жой, деб атаган. Ўғрилар ундан тешик очишган. Кейин тупроқдан яна бир қамоқхона қуриб, уни ёввойилар уяси, деб номлаган.

Қамаш - кесиш ва дарралаш каби жазо туридир. Қамалган одам ундан аламланиши, озор чекиши керак. Токи у жиноятдан қайтара олсин. Шунинг учун қамоқхонани тарбия мактаблари қилишимиз керак, деган гап хато. Чунки мактаб қамоқхона эмас. Мактаб таълим-тарбия маскани бўлса, қамоқхона жиноятчини жазолаш масканидир. Унинг жиноятдан қайтара оладиган жой бўлиши учун биноси, хоналари, даҳлизлари мактаблар, уйлар ва меҳмонхоналарнидан фарқ қилиши лозим. Одамни қайфуга соладиган, қоронгу, кечаю кундуз чироқ ёқиладиган, уй анжомларисиз, пўстлоқдан ясалган дагал ётиш жойлари, каноп методан тикилган эски-туски кийимлар ва ҳоказолардан иборат бўлиши даркор. Бериладиган овқат ҳам bemaza, оз, лекин жисмнинг озуқаланишига етарли бўлиши керак. Бу ердагиларнинг олдига қариндошлари ва қўшниларигина

киришлари, шунда ҳам узоқ қолмасликлари лозим. Қамоқхона мудири маҳбуснинг ҳолатидан келиб чиқиб, лозим топсагина унинг хотинига ётиб қолишга рухсат беради. Бу ишда маҳбуснинг ахлоқи ва ўзини тутишига ҳам қаралади. Қамоқхона мудири тайинлаган иш учунгина у ердан чиқарилиши мумкин. Қозининг қарори бўлмаса, урилмайди, кишанланмайди, боғланмайди, хорланмайди. Қамоқхонада мажбурлашнинг энг кўзга кўринган усули тор хонага ёлғиз ўзини қамаб, эҳтиёжи учун зарур бўлган нарсаларни қолдириб, устидан эшикни қулфлаб қўйишидир. Сув ва овқат эшикнинг тешикчасидан берилади. Бироқ, маҳбусни бу хонага қамаш қамоқхона мудирининг фикрига қараб эмас, қозининг қарорига асосан бўлади. Чунки бу иш чиқарилган ҳукмдаги жазога қўшимча жазодир. Шунинг учун ҳам қозининг қарори керак бўлади. Назоратчи ҳисбни кучайтириш ёки енгиллатишга эҳтиёж сезса, қозига арз қиласди. Қози ўз фикри билан қарор чиқаради. Жиноятчи фақат ўз шаҳрида қамалади. Чунки уни бошқа шаҳарда қамаш сургун ҳисобланаб, бунинг учун ҳам қозининг қамаш қароридан бошқа бир қарори керак бўлади. Чунки бу иш иккинчи жазодир.

Қамоқхоналар содир этилган жиноятларга қараб ҳар хил бўлади. Жиноятчининг улардан қайси бирига қамалишини қозининг қарори ҳал қиласди. Жиноятлар сиёсий ва ғайрисиёсийга бўлинмайди. Журналист бўладими, оқловчи бўладими, бошқа бўладими, фарқи йўқ. Ҳар бир қабиҳ иш жиноят ҳисобланади. Унинг катта-кичиклигини халифа белгилаб беради. Ким бирорни ноҳақ айбласа, журналист бўладими, бошқа бўладими, жазосини олади. Ҳокимиятни ноҳақ айблаган одам ҳам - сиёсий ёки ғайрисиёсий шахс бўлишидан қатъий назар, жазоланади. Қайси турдаги жазони белгилаш қозига ҳавола қилиниб, у бир шахсни ортиқроқ, бошқасини эса камроқ муддатга ҳукм қилиши ҳам мумкин. Маслан, у бир шахсни бир жиноят туфайли бир йилга қамаса, яна бир шахсни худди шу жиноят учун бир ҳафтага қамаши мумкин. Бир шахсни бир жинояти учун оғир тартибли қамоқхонага жўнатса, яна бир шахсни худди шу жиноят туфайли енгил тартибли қамоқхонага жўнатиши мумкин. Бу ишда у қўлига етиб келган жиноятчилар ҳақидаги маълумотларга таянади. Кимdir жиноятчилиги билан машҳур бўлса, кимdir тақводорлиги билан машҳур бўлиб, шайтон васвасаси туфайли бир тойилиб кетган бўлиши мумкин.

Қамалган одам ё маҳқум бўлади ёки гумондор бўлади. Маҳқум хусусида гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Гумондор бўлса, енгил тартибли қамоқхонага қўйилиши керак. Чунки у жиноятчи эмас, айбланувчи сифатида қамалган. Шунинг учун унинг гумондорлик муддатини мумкин қадар озайтириш керак. Муддатни янгилаш лозим бўлиб қолса, қозининг қарори керак бўлади. Бунинг учун қозини қаноатлантирадиган сабаб бўлиши шарт. Бундай қарор бўлмаса, гумондорлик муддати тугаши билан ҳеч қандай буйруқсиз қўйиб юборилади. Агар қози бошқа ишга ўтиб кетса ёки ишдан бўшатилиб, ўрнига бошқаси тайинланса, янги қози ишни гумондорлардан бошлиши керак бўлади. Кимнинг айби ўз исботини топса, унинг устидан ҳукм чиқариши, ким айбсиз бўлса, уни дарҳол қўйиб юбориши лозим. Қозининг қарорисиз ҳеч бир одам ҳибсга ҳам олинмайди, гумондор сифатида ушлаб ҳам турilmайди.

Қамоқ жазоси борасида дарралашда бўлганидек, шариат белгилаб берган муайян ҳад бўлиб, ундан ўтиб кетмаслик керак, деган гап йўқ. Чунки шариатда муайян ҳадга ҳам, маълум муддатга ҳам ҳеч қандай ҳужжат ворид бўлмаган. Демак, уни белгилаш халифага ҳавола этилган. Бироқ, модомики жазолар жиноятдан қайтарувчи омиллар экан, халифа жиноят учун қамоқ муддатини белгилашда эътиборини шу тарафга қаратиши керак бўлади. Токи жазо гуноҳкорни ҳам, бошқани ҳам жиноятдан қайтарадиган бўлсин. Кимга таъзир жазосини бериш керак бўлса, бу жазо унга жиноятдан қайтарадиган миқдорда берилади. Қамоқнинг энг юқори муддати, деган гап мутлақо йўқ. Чунки Пайғамбар ﷺ нинг қамоқقا ҳукм қилганлари ривоят қилинган, аммо муайян муддатни белгилаганлари ривоят қилинмаган. Шундай бўлгач, қамоқ борасидаги ҳукм мутлақлигича қолади. Чунки у мутлақ тарзда ворид бўлган. Айрим фақиҳларнинг сургунга қиёслаб, қамоқнинг энг юқори муддати бир йил, ундан ошмаслиги шарт, деган гаплари хатодир. Чунки ҳибсни сургунга қиёслаб бўлмайди. Уларнинг воқелари бир-бирига тўғри келмайди. Қиёсга ярайдиган бирлаштирувчи сабаб ҳам йўқ. Ҳибснинг таърифи сургунга тўғри келади, чунки ҳибс шахсни эркин иш тутишдан тўсишдир, сургун ҳам айнан шунинг ўзи, шундай бўлгач, ҳибс сургуннинг бир тури бўлиб қолаверади, деган гап ҳам хато. Негаки сургун шахсни эркин иш тутишдан бутунлай эмас, балки муайян макондан бошқа жойда тўсишдир. Сургун қилинган одам муайян маконга эмас, муайян шаҳар ё вилоятга тўпланади. Шу жиҳатдан у қамоқдан бошқа нарсадир.

Яна бир жиҳатдан у қамоқдан ҳам бадтардир. Чунки у одамни ўз ватанидан бадарға қилишдир. Хуллас, сургун қилиш билан ҳибсга олиш бир-бирига тўғри келмайди. Шунинг учун ҳибснинг муддати бир йил, деб белгиланмайди. Халифа жиноятчи ва бошқаларни жиноятдан қайтариш учун қанча қамоқ муддатини лозим топса, ўшанча муддатни тайинлаши мумкин. Айни пайтда қози ҳам халифа белгилаб берган муддатлардан қайси бирини жиноятдан қайтаришга етарли, деб топса, ўшанисига ҳукм қилиши жоиз.

Озгина пул учун айбланаётган бой қарздор ярим ой ҳибсда ушланади. Кўп пул учун эса икки ой ёки тўрт ой, деган гап узил-кесил белгилаш эмас. Чунки у муайян шароитларда, муайян шахсларга нисбатан қўлланган. Шунинг учун уни қоида қилиб олиб, бошқа воқеаларга ҳам татбиқ қилиш дуруст эмас. Шунга кўра, қамоқقا ҳукм қилишнинг энг юқори муддатини белгилаш мутлақлигича қолади. Халифа муайян бир жиноят учун энг кўп ва энг оз муддатни ҳам, фақатгина энг кўп муддатнинг ўзини ҳам белгилаб қўйиши мумкин. Муайян миқдорни белгилаб қўймаган бўлса, иш қозига ҳавола қилиниб, у ҳукм ўқиётган пайтда муддатни тайин қиласди.

Ҳар бир жиноят учун қамоқ муддатини тайинлаш халифага вожиб эмас. Чунки бу иш табаний қабилидандир. Табаний эса халифага вожиб эмас, жоиздир. Бироқ, қози муайян шахсни қамоққа ҳукм қилаётганда аниқ муддатни белгилаши шарт. Унда ҳеч қандай ноаниқлик, иккиланиш бўлмаслиги керак. Фалон йил, фалон ой, фалон вақтгача, масалан, рўза ҳайитигача каби аниқ муддатни белгилаши лозим. Кейин гуноҳкорни худди шу муддатга қамаш вожиб. Токи қози тайинлаган жазода ноаниқлик бўлмасин, аниқ бўлсин. Негаки шариатда лозим битимларда ҳам, лозим амалларда ҳам ишнинг аниқ бўлиши шарт қилинган. Масалан, савдо-сотиқ ва ижарада ҳам, намоз ва назрда ҳам иш аниқ бўлиши шарт. Савдо-сотиқ билан ижара лозим битим бўлса, намоз билан назр лозим амалдир. Қозининг жазо тайинлаши ҳам бир амалдир. У ҳам аниқ бўлиши шарт. Қамоқ жазоси қозининг ҳукми билан бўлади. Бу ҳукм аниқ бўлиши шарт. Унинг аниқ бўлиши учун қози аниқ муддатни белгилаши керак. Шунга кўра, жиноятчини бўладими, айбланувчини бўладими, ҳукм қилинаётганда аниқ муддат белгиланиши шарт.

Шунга асосан, айбланувчини ҳужжат топа олиш муддатигача ҳибсда ушлаш мумкин. Чунки бу номаълум ишдир. Ҳужжатларни тўплаш учун ҳам муайян муддат белгиланиши

лозим. Ҳужжат тўплаш муддатини белгилашда эҳтимолли, мавҳум омилларга эмас, кўриниб турган, аниқ омилларга таянилади. Агар фалон шаҳардан ё фалон жойдан гувоҳларимни келтиргунимга қадар, деса, ўшанчалик муддат белгиланади. Фақат унинг ҳужжати давлат ҳокимиятидан ташқарида бўлмаслиги керак. Ташқарида бўлса, олиб келиши қатъий бўлмай қолади. Бу ҳолда иш қозига ҳавола қилинади. Олиб келиш имконияти бор, деб билса, ўшанга яраша муддат белгилайди, бу ишга шубҳа билан қараса, одатда ҳужжат олиб келиш мумкин бўлган энг оз муддатни белгилайди.

Шунингдек, ҳеч кимни тавба қилгунича ё ўлгунича қамоқقا ҳукм қилиш жоиз эмас. Чунки бу иш ноаниқ ҳукмдир. Ноаниқ жазога ҳукм қилишdir. Унинг қачон тавба қилишини, қачон ўлишини билиб бўлмайди. Ўлим билан белгилаш ноаниқ эмас, аниқ ишдир, чунки у бўлиши муқаррар иш, деб бўлмайди. Негаки гуноҳкорга ўзи ҳукм қилинаётган муддат ноаниқ. Бу ерда ўлимга эмас, ўлим билан якунланадиган муддатга ҳукм қилиняпти. Муддат ноаниқ бўлганидан кейин ҳукм ҳам ўз-ўзидан ноаниқ бўлади. Оллоҳ Таоло:

﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ﴾

— .... то бу аёлларга ўлим келгунча... уларни уйларида сақлангиз”, [4:15]
деган оятида ҳибсни ўлим билан чегаралаяпти, деб ҳам бўлмайди. Чунки бу оят «Нур» сурасининг:

﴿الرَّانِيَةُ وَالرَّانِيٌ فَاجْلِدُوا﴾

— „Зинокор аёл ва зинокор эркак... уринглар“, [24:2]
ояти билан мансухдир. Шунинг учун у далил бўлишга ярамайди. Қолаверса, эрнинг хотинини уйдан чиқишидан ман қилиши шаръий ҳибс ҳисобланмайди. Негаки у хоҳлаган пайтида бу ишни қилиши мумкин. Уни ҳибс, деб бўлмайди. Агар у ҳибс ҳисобланадиган бўлса, унинг учун эр жазоланиши керак бўлиб қолади. Чунки одамларга жазо тайинлаш ҳокимга хос ишдир. Ундан бошқасининг жазолашга ҳаққи йўқ. Бундан ташқари, Оллоҳ Таоло эрга хотинига одоб бериш ҳуқуқини берган пайтда одоб бериш турларини ҳам белгилаб берган. Улар: насиҳат қилиш, жойни бошқа қилиш ва оғритмасдан уришдир.

﴿فَعِظُوهُنَّ وَاهْجِرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ﴾

— .... аввало уларга панд-насиҳат қилинглар, сўнг (яъни насиҳатларинг кор қилмаса) уларни ётоқларда тарк қилингиз

(улар билан бир жойда ётманг, яқинлашманг), сүнгра (яъни шунда ҳам сизларга бўйсунмасалар) уринглар “. [4:34]

Қамаш эса улар жумласига кирмайди. Демак, эрнинг хотинини қамашга ҳаққи йўқ. Шунга кўра, бу оят ўлгунча қамаш жоизлигига далолат қилмайди. Аммо Пайғамбар Ҳининг:

«أَقْتُلُوا الْقَاتِلَ وَاصْبِرُوا الصَّابِرَ»

«Қотилни ўлдиринглар, сабр қилинганга сабр қилинглар», деган ҳадисларига келсак, унинг маъноси шуки, ким ўлдирса, ўзи ҳам ўлдирилади, ким бирорни ўлгунича қамаса, яъни қамаб ўлдирса, ўзи ҳам шу тарзда ўлдирилади. У ўлгунничалик муддатга қамалади эмас, қамаш йўли билан ўлдирилади. Бу иш қотилни ўлдиришнинг бир тури бўлиб, таъзир бобига эмас, жиноят бобига тааллуклидир. Демак, бу ҳадис ҳам ўлгунча қамашнинг жоизлигига далил бўлолмайди. Шунга биноан, абадий қамоқ жазосига ҳукм қилиш шаръян жоиз эмас, балки муайян шахсни қамоқ жазосига ҳукм қилаётганда аниқ муддатни белгилаш шарт.

Хибс ишлатиш эмас, қамашдир. Ишлатиш - қамашдан бошқа нарса. Шунга кўра, қамоққа ҳукм қилинган шахсни ишлатиш мумкин эмас. Чунки «қамаш» сўзи «ишлатиш» маъносини ўз ичига олмайди. Энди бир савол туғилади: Ҳам қамаш ва ҳам ишлатишга ҳукм қилиш жоизми? Ёки қамашнинг ўзигагина ҳукм қилиш мумкинми? Жавоб шуки, хоҳ оғир бўлсин, хоҳ оғир бўлмасин, ишлатиш жазосини кўллашга шаръий ҳужжат ворид бўлмаган. Бироқ, айрим фақиҳлар бой қарздор қамоққа ҳукм қилинса, қарзини тўлаш учун маошли ишларда ишлайди, дейдилар. Бу гап шаръий эмас, ақлий ҳукм бўлгани учун унинг эътибори йўқ. Қози бирон бир жазо турига ҳукм қилишда шариатда ворид бўлган ҳужжатга бўйсуниши шарт. Оғир ишларни қилдириш жазоси хусусида эса ҳужжат ворид бўлмаган. Шунинг учун бундай жазо берилмайди. Фақат қамашнинг ўзи билангина чекланилади.

4. Сургун: У жиноятчини ўз ватанидан чиқариб юборишдир. Сургун жазоси Қуръонда ҳам, ҳадисда ҳам келган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿أَوْ يُنَفَّوْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

– „... Ёхуд ўз ерларидан сургун қилинишидир“. [5:33]
Аҳмад Абу Хурайрадан ривоят қиласиди:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيمَنْ يَزِنِيْ وَلَمْ يُخْصِنْ بِنَفْسِي عَامٍ وَإِقَامَةً
الْحَدَّ عَلَيْهِ»

«Пайгамбар р уйланмаган зинокорни бир йил сургун ва ҳад уришга ҳукм қилғанлар». Бухорий ибн Аббосдан ривоят қиласы:

«لَعْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُخْتَيَّنِ مِنَ الرِّجَالِ وَالْمُتَرَجَّلَاتِ مِنَ النِّسَاءِ
وَقَالَ أَخْرُجُوهُمْ وَأَخْرَجَ قُلَّاَنَا وَأَخْرَجَ عُمَرُ فُلَانًا»

«Пайгамбар ﷺ ўзини аёллардек тутадиган эркакларни ҳам, ўзини эркаклардек тутадиган аёлларни ҳам лаънатлаб, уларни сургун қилинглар, деганлар ва ўзлари фалончини сургун қилғанлар. Умар ҳам бирорни сургун қилган». Бу далиллар сургуннинг шаръий жазо турларидан бири эканини исботлайды. Айни пайтда улар таъзирида шундай жазо қўлланганини ҳам кўрсатади. Саҳобалар шу йўлдан боргандар. Масалан, Умар ﷺ Собигни дарралаганидан кейин Басрага сургун қилган. Наср ибн Ҳажжожни эса ундан хотинлар фитналанишидан эҳтиётланиб, сургун қилган. Усмон Абу Зарр Фифорийни сургун қилган. Сургун, дегани ватан қилиб бериш эмас, мусофирилаштиришидир. Шунга кўра, узоқ муддатга сургун қилиш дуруст эмас. Сургун жазосининг энг узоқ муддатини белгиловчи ҳужжат ворид бўлмаган. Лекин шариатда турмуш қурмаган зинокор бир йилга сургун қилинади. Бу қилиниши шарт бўлган иш бўлмаса-да, халифанинг дарралашга сургунни ҳам қўшиб қўйишга ҳаққи бор. Шариатда сургуннинг бир йилдан ортиқ муддати йўқ. Бу нарса сургуннинг энг узоқ муддатини белгиламаса-да, ундан кўпроқ бўлишига монеъ мавжуд бўлмаса-да, ҳар қалай бир йил бўлгани мақсадга мувофиқроқдир. Нима бўлганда ҳам ватанга айлантириб олиш даражасидаги муддат бўлмаслиги керак. Токи сургуннинг мусофирилаштириш маъноси ўз қийматини йўқотиб қўймасин.

Сургун Ислом давлатининг ҳудудидан ташқарига чиқмаслиги керак. Чунки бу иш Ислом диёридан куфр диёрига чиқариб юбориш бўлиб қолади. Давлат сургун қилиш учун муайян жойларни танлаб олса янада яхши. Абу Занотнинг айтишича, одамлар Ҳабашистон ерининг Бозеъ деган жойига сургун қилинар экан. Бу жой Яман Туҳомасининг энг чеккасида жойлашган. Зоро, сургун жазодир. Унинг жиноятдан

қайтарадиган даражада оғриқли бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳасан ва Зухрийнинг қароқчиларни сургун қилиш хусусида, уларни шаҳарлардан ҳайдаш керак, токи бирон шаҳардан бошпана топмасинлар, яъни у ерда ўрнашиб қолмасинлар, шаҳарма-шаҳар кўчиб юрсинлар, деганлари ривоят қилинган. Лекин бу фикр уларни мусоғирга айлантириб қўяди. Сургун эса жазодир. Сургун қилинадиган жойлар оғриқли, ваҳшатли бўлиши лозим. Токи у жиноятдан қайтарадиган жазо бўлсин.

5. Яккалаш: Бунда ҳоким одамларни жиноятчи билан муайян муддат гаплашмасликка буюради. Бунинг далили - урушга чиқмаган уч киши воқеасидир. Пайғамбар ﷺ мусулмонларни улар билан гаплашишдан қайтарганлар. Шу иш уларнинг жазоси бўлган. Умар ؓ ҳам шундай қилган. У Собиғга дарралаш ва сургун жазосини бериш билан бирга одамларни у билан гаплашмасликка ҳам буюрган. Бу жазо жиноятдан қайтарадиган бўлсагина қўлланилади. Яъни одамларнинг гаплашмай қўйишлари маъносини англайдиган, ҳис қила оладиган одамгагина ишлатилади. Ҳис қилишни билмайдиган, бу жазодан аламланмайдиган кишиларга нисбатан эса қўлланилмайди.

6. Осиш: Бу жазо фақат бир ҳолатдагина, яъни жиноятчи ўлимга ҳукм қилинганидагина унга қўшимча равишда осишга ҳам ҳукм қилиниши мумкин. Чунки Оллоҳ Таоло:

﴿أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا﴾

— „... ўлдирилиш ё дорга осилиш...“; [5:33]
дейди. Бу ердаги «ёки» сўзи «ва» маъносидадир. Яъни ҳам ўлдирилиб, ҳам осиладилар ёки осилишсиз, фақат ўлдириладилар, деган маънодадир. Ёлғиз осишнинг ўзини жазо сифатида қўллаш мумкин эмас. Чунки бу иш азоблашдир. Пайғамбар ﷺ жоноворни азоблашдан қайтарганлар. Жоноворники азоблашдан қайтарган эканлар, инсонни азоблашдан қайтаришлари ўз-ўзидан аён. «Пайғамбар ﷺ таъзир учун тирик одамни ҳам осганлар», деган гапларининг эса санадини келтирмаганлар. Юқоридаги оят осишни ўлимдан кейинга қўяяпти. Шаръий ҳукм осишни қатл билан бирга қилиш ёки усиз қатлнинг ўзини қилишдир. Қароқчиларнинг жазоси ёлғиз осишнинг ўзи, деб ҳеч ким айтмаган. Шунга қўра, тирик одамни осиш жазо турига кирмайди. Ўлим ва осишга ҳукм қилинган одам аввал ўлдирилиб, кейин осилади ва бу иш осиш жазоси дейилади.

7. Товон тұлаш: Товон тұлаш - жиноятчидан жазо сифатида мол ундиришдир. Бу иш суннатда ўз исботини топған. Нисой Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, у эса бобосидан қылган ривоятида жумладан шундай дейилади:

«يَا رَسُولَ اللَّهِ فَالشَّمَارُ وَمَا أَخْدَى مِنْهَا فِي أَكْمَامِهَا، قَالَ: مَنْ أَحَدَ بِغَمِّهِ وَلَمْ يَتَجَدَّدْ خُبْثَتَهُ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ، وَمَنْ احْتَمَلَ فَعَلَيْهِ ثَمَنُهُ مُرْتَبَتِينَ، وَضَرَبَتَا وَنَكَالًا»

«Эй Расулуллох, меваларни пишиб турған жойидан олиш қандай бұлади?» - дейишганида, у киши: «Оғзига олиб, қүйніга солмаса, ҳечқиси йүқ. Ким күтариб кетса, олганига икки баробар товон тұлайды ва ибрат учун дарраланади», дедилар». Нисоидан ривоят қилингандың яна бир ҳадисда:

«وَمَا لَمْ يَلْعُغْ ثَمَنَ الْمِحْنَ فَفِيهِ غَرَامَةٌ مِثْلِهِ وَحَلْدَاتُ نَكَالٍ»

«Пайғамбар ﷺ: қалқон баҳосига етмаган бұлса, икки баробар қилиб тұлаш ва ибрат учун дарраланишдир», деганлар. Пайғамбар ﷺнинг:

«وَكَاتُمُ الضَّالَّةُ عَلَيْهِ غَرَامَتُهَا وَمَثْلُهَا مَعَهَا»

«Йұқолған нарсаны яширган киши уни икки баробар қилиб тұлайды», деганлари ҳам ривоят қилинганды. Закот берішдан бош торған одамға ҳам таъзир жазоси унинг молидан бир қысмими олиб қўйиш билан бўлади. Шулардан кўриниб турибдики, Пайғамбар ﷺ таъзирда товон тұлаш жазосига ҳам буюрганлар. Унинг муайян миқдори хусусида ҳужжат ворид бўлмаса, уни белгилаш халифанинг ихтиёрига берилади. Халифа ҳам муайян миқдорни табанний қилмаса, қозининг ҳукмига ҳавола қилинади. Шу ерда бир савол туғилади: Агар жиноятчи товонни тұлай олмаса, ўшанинг миқдорича қамаладими ёки кечириладими? Жавоб шуки, у муайян бир жазога ҳукм қилингандан кейин уни бошқача тарзда жазолаш мумкин эмас. Чунки қозининг ҳукми қандай бўлса, ўшандай ижро этилиши керак. Шунинг учун товон тұлолмаслик эвазига қамалмайди, айни пайтда кечирилмайди ҳам. Негаки кечириш қозининг ҳукмини бекор қилишдир. Қози бир нарсага ҳукм қилганидан кейин уни бекор қилиш мумкин эмас. Яхиси, бундай ҳолатда моли бўлса, ўша молидан олинади, бўлмаса, бўлгунича кутиб турилади. Кейин давлат тарафидан ундириб берилади.

8. Молини ишдан чиқариш: Бу иш молни фойдаланиб бўлмайдиган даражада бутунлай ҳалокатга учратишдир. Пайғамбар ﷺ Каъбага осилган санамларни синдириб, парчалашга буюрганларидан кейин уларни парчалаб ташлашган. Ароқнинг ҳаром бўлгани хусусида оят нозил бўлганида, мусулмонлар ўз олдиларидағи ароқларни тўкиб юбориб, идишларини синдириганлар. Бир ривоятда Пайғамбар ﷺ ароқни тўкиб юбориб, хумини синдиришга буюрганлар. Саҳобалар ҳам шундай қилишган. Умар ﷺнинг сув қўшилган сутни ҳам тўқтириб юборгани ривоят қилинган.

9. Молни ўзгартириш: Бу молнинг шакли ёки сифатини ўзгартириш билан бўлади. Ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ:

«أَنَّهُ نَهَىٰ عَنْ كَسْرِ الْعَمَلَةِ الْجَائِزَةِ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ كَالدَّارَاهِ وَالدَّانِيرِ إِلَّا إِذَا كَانَ بِهَا بَأْسٌ، فَإِذَا كَانَتْ كَذِيلَكَ كُسْرَةً»

«Мусулмонлар ўртасида рухсат әтилган дирҳам ва динор каби пулларни агар уларда камчилик бўлмаса, синдиришдан қайтарганлар. Агар камчилиги бўлса, синдирилган». Яъни Пайғамбар ﷺ қалбаки бўлмаган кумуш ёки олтин пулларни синдиришдан қайтарганлар. Агар қалбаки бўлса, жазо сифатида уларни синдиришга хукм қилганлар. Қалбаки пул ясовчининг ўзини жазолаганлар. Пайғамбар ﷺ ҳайкалнинг бошини кесиб ташлаганларида дараҳтга ўхшаб қолган. Шу каби мол ҳаром шаклда бўлса, у ҳаромлигини кетказадиган шаклга ўзгартирилади. Бундан ташқари, уни ясаган одам ҳоким лозим топган тарзда жазоланади.

10. Чинакам қўрқитиши: Бу иш жиноятчини, фалон ишни қилсанг жазоланасан, деб қўрқитиши билан бўлади. Бунга далил Пайғамбар ﷺнинг:

«رَحِيمَ اللَّهُ امْرَءٌ عَلَقَ سَوْطَهِ بِحَيْثُ يَرَاهُ أَهْلُهُ»

«Қамчисини оиласи кўриб турадиган тарзда осиб қўйган одамни Оллоҳ раҳмат қилсин», деган гаплари дидир.

11. Насиҳат: Бунда қози жиноятчига Оллоҳнинг азобидан қўрқитиб насиҳат қиласи. Бунга далил Оллоҳ Таолонинг:

«وَاللَّاتِي تَحَافُونَ نُشُرَهُنَّ فَعَظُوْهُنَّ»

– „Хотинларингизнинг итоатсизлигидан қўрқсангиз, аввало уларга панд-насиҳат қилинглар“, [4:34] деган оятидир.

12. Маҳрум қилиш: Бу иш жиноятчини айрим молиявий хукуқлардан маҳрум қилишга хукм қилиш билан бўлади. Масалан, итоатсиз ходим нафақадан, қотил ўлдирилган кишидан тортиб олган молидан маҳрум қилинади. Жиноятчини умумий мулкчилик молларидаги ҳиссасидан маҳрум қилиш каби ишлар ҳам шулар жумласидандир.

13. Койиш: У жиноятчига қўпол гапиришdir. Койиш суннат билан ўз исботини топган. Ривоятга кўра, Абу Зарр бир киши билан сўкишиб қолиб, уни онасидан келиб сўккан. Шунда Пайғамбар ﷺ:

«يَا أَبَا ذَرٍ أَعِزَّتْهُ بِأَمْهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِينَكَ حَاهِلَيْةً»

«Эй Абу Зарр, онасидан келиб сўкасанми, сен (ҳали ҳам) жоҳилияти бор одам экансан», дедилар. Абдураҳмон ибн Авфнинг қули Пайғамбар ﷺнинг олдиларига даъво қилиб келди. Бундан ғазабланган Абдураҳмон қулини: «Эй қора хотиннинг боласи», деб ҳақорат қилди. Пайғамбар ﷺ бундан қаттиқ ғазабланиб, қўлларини ҳавода силкитиб:

«لَيْسَ لِابْنِ يَيْضَاءَ عَلَى ابْنِ سَوْدَاءَ سُلْطَانٌ إِلَّا بِالْحَقِّ»

«Оқнинг боласи қоранинг боласидан бекордан бекорга устун бўлавермайди», дедилар. Абдураҳмон ибн Авф уялиб, ўзини паст олиб, ёношини тупроққа қўйиб, ҳалиги қулга: «Оёғинг билан юзимни бос ёки рози бўл», деди. Ривоятга кўра, Пайғамбар ﷺ икки кишини бир қудуққа боришлиридан олдин ундан ичишдан қайтардилар. Ҳалиgilар қулоқ солишимаган эди, уларни сўқдилар. Мана шулардан кўриниб турибдики, койиш ва сўкиш таъзиридаги бир жазо туридир. Саҳобалар ҳам шу йўлдан боргандар. Ривоятга кўра, Умар ﷺ Убода ибн Сомитни **«Эй ахмоқ»**, деб сўккан. Шунга биноан жиноятчини койишга қозининг ҳаққи бор. Бу иш қозининг ҳақорати эмас, жиноятчига бераётган жазоси ҳисобланади. Койиш жазосининг аниқ ифодаси йўқ. Койиш қабилига кирадиган ҳар бир ифодани қози ёки ҳоким қўллаши мумкин. Фақат тухмат қабилидаги гапларни ишлатмаслик керак. Чунки ундан қайтарувчи ҳужжат ворид бўлган. Бу ҳужжат ҳокимни ҳам, бошқасини ҳам ўз ичига олади.

14. Сазойи қилиш: Сазойи қилишдан мақсад одамларнинг жиноятчига бўлган ишончини сўндиришdir. У жиноятчининг жиноятини одамларга билдириш, ҳамманинг кўз олдида уни шарманда қилиш, уларни жиноятдан огоҳлантириш билан бўлади. Сазойи қилиш жазоси Оллоҳ Таолонинг:

﴿وَيُشَهِّدُ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

— „Уларнинг азобланишига бир тоифа мўминлар гувоҳ бўйсингилар!“ [24:2]

деган оятига асосан қўлланади. Чунки оятдан мақсад ҳам уларни сазойи қилишdir. Дарра жазоси берилаётганда томошибинларнинг бўлиши таҳқирланиш, ҳақоратланиш ва шармандаликдир. Сазойи қилиш жазосига далолат қилувчи ҳужжат суннатда ҳам ворид бўлган. Бухорий Абу Ҳамид Соидийдан ривоят қиласди:

«اسْتَعْمَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مِّنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهُ ابْنُ الْأَئْمَةِ عَلَى صَدَقَةٍ، فَلَمَّا قَدِمَ قَالَ: هَذَا لَكُمْ وَهَذَا أَهْدِيَ لِي، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ، قَالَ سُفِيَّانُ أَيْضًا: فَصَعَدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَنْتَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: مَا بَالُ الْعَامِلِ نَبْعَثُهُ فَيَأْتِيَ بِقَوْلٍ: هَذَا لَكَ وَهَذَا لِي، فَهَلَا حَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ وَأُمِّهِ فَيَنْظُرُ أَيْهَدَى لَهُ أُمٌّ لَا، وَالَّذِي تَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَأْتِي بِشَيْءٍ إِلَّا جَاءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى رَقْبَتِهِ إِنْ كَانَ بَعِيرًا لَهُ رُغَاءً، أَوْ بَقَرَةً لَهَا خُوارٌ، أَوْ شَاةً تَيْعَرُ، ثُمَّ رَفَعَ يَدِيهِ حَتَّى رَأَيْنَا عُفْرَتَى إِبْطِيَّهُ أَلَا هَلْ بَلَغْتُ ثَلَاثًا؟»

«Пайгамбар ﷺ Бану асадлик ибн Утбийя деган кишини закотларга бошлиқ қилиб тайинладилар. У келиб, буниси сизларга, бунисини эса менга ҳадя қилишди, деди. Пайгамбар ﷺ минбарга чиқиш учун ўрниларидан турдилар. Суфённинг айтишича, минбарга чиқиб, Оллоҳга ҳамду санолар айтганларидан кейин: «Бу амалдорга нима бўлди, уни биз иш билан юборсак, келиб, буниси сизларга, буниси эса менга, дейди. Ота-онасининг уйида ўтирганида бирор унга ҳадя қилган-қилмаганини кўради. Муҳаммаднинг жони Унинг қўлида бўлган зотга қасамки, ниманини олиб келган бўлса, уни қиёматга ҳам олиб бориб, бўйнига ортиб олади. Ўкирадиган тую бўладими, мӯърайдиган мол бўладими, қирқ совлиқнинг бир қўчқори бўладими (фарқи йўқ)». Кейин қўлларини баланд кўтариб, (ҳатто қўлтиқлари остидаги тукларини ҳам кўрдик) уч бора: «Етказдимми?!» - дедилар». Бу ҳадиснинг далолати қўйидагичадир: Кимки ҳоким ёки бирор амалдор бўлиб, ҳадя

олса, умумий моллардан олса, қиёмат куни Оллоҳ уни шармисор қилиб жазолайди. Олган моллари унинг устига юклатилиб қўйилади. Ўкирадиган тuya бўладими, мўърайдиган сигир бўладими, қирқ совлиқнинг бир қўчкори бўладими, фарқи йўқ. Бир сўз билан айтганда, амалдорлар ўша даҳшатли кунда ҳамманинг кўз олдида шарманда қилинадилар. Демак, сазойи қилиш Оллоҳнинг азобларидан биридир. Унинг ўт билан азоблаш каби фақат Оллоҳгагина хослиги хусусида ҳужжат ворид бўлмаган. Шундан ҳокимнинг ҳам жиноятчини сазойи қилиб жазолашга ҳаққи борлиги келиб чиқади. Чунки ҳадис таъзирда сазойи қилишнинг жоизлигига далилдир. Саҳобалар ҳам шу йўлдан борғанлар. Умар ибн Хаттоб ғонинг ёлғон гувоҳлик берган одамни сазойи қилганлиги нақл қилинган. Машҳур қозиларнинг ҳам сазойи қилишга ҳукм қилганлари айтилган. Масалан, қози Шурайҳ сазойи қилишга ҳукм қилар эди. Бу одам Умар ибн Хаттоб ғонинг замонида ҳам, Алий ибн Абу Толиб ғонинг замонида ҳам қозилик қилган машҳур қозиларданdir.

Таъзирнинг ҳокимнинг жазолашига рухсат берувчи шаръий далил ворид бўлган жазо турлари - мана шулар. Ҳоким булардан бошқа жазо турларини қўлламаслиги лозим. Шореъ тарафидан булардан қайтарувчи ҳужжат ворид бўлмаган. Негаки жазо мумкинлигига далил керак бўладиган ишдир. Муайян жазолар билан жазоламасликка ҳам далил керак бўлади, деб бўлмайди. Чунки асл моҳият жазоламасликдир. Шунга кўра, муайян жазо билан жазолаш учунгина далил керак бўлади. **Асл моҳият жазоламаслик эканининг пойдевори шуки, умумий далил инсоннинг улуғлигига ва унга озор бермасликка барпо бўлгандир.** Шундай бўлгач, унга муайян жазони бериш учун далил керак бўлади. Далил бўлмаса, жазолаш мумкин эмас.

Таъзир жазосини тайинлаш ҳуқуқи халифанинг ўзигагина қўйиб берилган, у ўзи билганича жазо қўллайверади, деб ҳам бўлмайди. Чунки халифа бор-йўғи жазонинг миқдорини белгилаб беради, холос. Бундан бошқа ишга унинг ҳаққи йўқ. Жазо турларини Шореънинг ўзи белгилаб берган. Қози мана шуларга бўйсунади. Булардан бошқаси билан жазолаши мумкин эмас. Шулардан қайси бири жиноятдан қайтаради, деб билса, ўшанисини тайинлайди. Шунга кўра, халифа таъзир учун жазо белгилаётганда шаръий ҳукмларга бўйсуниши вожиб. У Шореъ белгилаб берган жазоларнигина қўллайди. Шунга биноан, халифа мусодара жазосини қўллаши жоиз эмас. Чунки унинг жоизлигига шаръий ҳужжат ворид бўлмаган. Мусодара товон тўлашга

ўхшайди, чунки у ҳам молиявий жазо бўлиб, товон тўлашнинг бир туридир, деб бўлмайди. Негаки мусодара товон тўлашдан бошқа нарсадир. Товон тўлаш жиноят учун мол тўлаш бўлса, мусодара жиноятга сабабчи бўлаётган молнинг ўзини олиб қўйишдир. Улар бир-биридан фарқ қиладилар. Қолаверса, шаръий ҳужжат молиявий жазоларга эмас, товон тўлашга, молни ўзгартиришга ва молни ишдан чиқаришга далолат қилади. Шунга кўра, мусодаранинг молиявий жазолигини рўкач қилиб бўлмайди. Хуллас, мусодарага ҳужжат ворид бўлмаган. Уни наригиларга қиёслаб ҳам бўлмайди. Чунки қиёсга ярайдиган иллатнинг ўзи йўқ. Зоро, мусодара молни эгасидан мажбурлаб тортиб олиб, шаръий эгалик сабабларидан бирортаси ҳам бўлмагани ҳолда унга давлатнинг эгалик қилишидир. Бундай қилиш жоиз эмас.

ТАЪЗИР ВОҚЕАЛАРИ ВА У УЧУН ТАБАННИЙ ҚИЛИНГАН ЖАЗОЛАР

Ҳад ҳам, каффорат ҳам белгиланмаган жиноятни жазолаш таъзирдир. Яъни у Шореъ жазоларини тайинламаган жиноятларнинг жазолариdir. Шореъ бу жиноятларнинг жазосини қозига ҳавола қилган. У халифадан ноиб сифатида жиноят ишини кўриб чиқади. Демак, бу иш аввало халифага, қолаверса қозига қўйиб берилгандир. Шунга кўра, фақиҳлар жазо ҳукмлари борасида батафсил сўз юритганлар, бу борада ижтиҳодлар қилиб, турлича фикрларини ёзиб қолдирғанлар. Лекин улар таъзир бобида умумий мавзулар билан чекланиб, тафсилотларга киришмаганлар. Чунки тафсилотлар қозининг ҳукмига ҳавола этилган ишлар бўлиб, даъво қилинаётган ҳодисаларга қараб жазо белгилайди. Бу ҳодисалар доим ўзгариб, янгиланиб туради. Кўпинча бир-биридан фарқ қиласиди. Шунинг учун ҳам уларга қоида белгилаш кенг қамровли бўлмайди.

Воқе шуни кўрсатадики, ҳодисалар учун таъзир жазоси беришни қозининг ҳукмига ҳавола қилиш мақсадга мувофиқроқдир. Чунки ҳодисалар шароитларга қараб ўзгариб туради ва қозини жазо борасида ижтиҳод қилишга, воқеаларни тушуниш соҳасида маҳорат касб этишга етаклади. Шунинг учун ҳам бу ишни қозига топшириш энг тўғри иш ва айни ҳикматдир. Лекин бунинг учун қозилар шариат билан ҳукм юритишлари шарт. Ўтмишда узоқ вақт шу йўлдан бориб, қозиликка оид ёки энг камида фиқҳга оид анчагина малака ҳосил қилгандилар. Бугунги, яъни ҳижрий XIV асрнинг охирлари, милодий XX аср иккинчи ярмининг бошларидағи қозилар эса ярим асрдан кўпроқ Фарбнинг фиқҳ ҳукмларини татбиқ қиласидан бўлиб қолдилар. Бу нарса уларни шариат ҳукмларидан узоқлаштириб юборди ва шариат аҳкомларини тасаввур қилишлари заифлашди. Айниқса қозилик курсиларига маҳкам ўрнашиб олган қозилар орасида жазо чораларига оид шариат аҳкомларини татбиқ қилиш билан шуғулланган бирон киши топилмайди. Бугина эмас, балки уларнинг орасида бу аҳкомларни ўрганиб чиқсан кишиларнинг ўзи йўқ. Бўлса ҳам улар жуда озчиликни ташкил қиласиди. Бу озчилик ҳам шариат аҳкомларини қонунлар ва ҳукмлар сифатида амалий ўрганмасдан, фақат шунчаки маълумотлар сифатида назарий ўрганганлар, холос. Шунинг учун ҳам таъзир учун жазо белгилашни ана шу қозиларга қўйиб бериш номаъкулдир. Чунки

улар шариатдан бехабардирлар. Бу ҳам етмагандай, күфр қонунларининг билимдонидирлар. Бунинг устига мусулмонларнинг, айниқса талабаларнинг, жумладан қозиларнинг ишларни яхши-ёмонга ажратишдаги исломий дидлари ўтмаслашиб, дунёвийлашиб кетган. Шаръий дидни отиб юбориш улар учун ҳеч иш бўлмай қолган. Қарабсизки, осиш жазосини ваҳшийлик деб, қўл кесиши файриинсоний жазо деб, михни куйдириб кўзга босишни ёвойилик, деб ҳисоблайдиган бўлиб қолдилар. Демак, бундай дид эгаларига жазо белгилашни топшириш хатодир. Қолаверса, шундай қабиҳ жиноятлар борки, улардан қайтариш учун қақшатқич жазо қўлламасликнинг иложи йўқлигини воқенинг ўзи кўрсатиб турибди. Бундай жиноятларга жазо белгилаш ҳокимларни муҳосаба қилиш каби назарий жиҳатдан ҳам, ҳокимиятни эгаллаш сингари амалий жиҳатдан ҳам сиёsat билан шуғулланмаган, қозилиги саҳна кўринишидан бошқа нарса бўлмаган анави қозиларга қўйиб берилса, қиёматни кутаверинг. Улар ҳеч иложи бўлмай қолганда қўлланиладиган оғир жазоларни тўғри келган жойда қўллайверадилар. Масалан, миллатчиликка даъват қилган одамни дарралаш ва ўн йил қамоққа ҳукм қиладилар. Миллатчилик асосида сиёсий партия тузган одамни ўлимга ҳукм қилишни кўпайтириб юборадилар. Натижада чиқарган ҳукмлари бу ўта хатарли, қабиҳ жиноятларнинг бадтар авж олишига олиб боради. Шунга кўра, уммат вужудини сақлаб қолиш жазолар белгилашни анавиларга ўҳшаган қозиларга қўйиб бермасликни тақозо қиласи. Шунга асосан халифа маълум муддат - мусулмонлардаги тушунча ва дидлар ўнглангунинг қадар - таъзир бобида муайян воқеалар учун муайян жазоларни табаний қилмоғи лозим.

Бироқ, таъзирда муайян воқеалар учун муайян жазоларни табаний қилишда шуни билиш лозимки, таъзир ҳадлар ва қасос каби одамларга қараб ўзгармайдиган жазо тури эмас. Одамларга қараб ўзгариш унинг табиатида бор. Бунга шариатда ҳужжат келган. Оиша ﷺ ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيَّاتِ إِلَّا الْحُدُودَ»

«Ўзини яхши тутувчиларга ҳадлардан бошқа жазоларда ён беринглар», деганлар. Ансорийлар хусусида эса Пайғамбар ﷺ:

«فَاقْبِلُوا مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَتَجَاهُوا عَنْ مُسِيئِهِمْ»

«Яхшиларини қабул қилиб, ёмонларини ўтказиб юбораверинглар», деганлар. Бунинг маъноси, гуноҳ қилганлари маълум бўлмаган, итоаткорлик ва тақводорлик билан машҳур бўлган кишиларга нисбатан енгил жазо қўлланади, деганидир. Зухрий Қабиса ибн Зуайбдан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلَدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فَاجْلَدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فِي الْثَالِثَةِ أَوِ الرَّبِّعَةِ فَاقْتُلُوهُ»

«Ким ароқ ичса, уни дарраланглар. Яна ичса, яна дарраланглар. Учинчи ё тўртинчи марта яна шу ишни қилса, уни ўлдиринглар». Абу Ҳурайра ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«إِذَا سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ ثُمَّ إِنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا رِجْلَهُ»

«Ўгирилик қилса, қўлини кесинглар, кейин яна ўгирилик қилса, оғини кесинглар», деганлар. Унинг маъноси шуки, кимки қайта-қайта гуноҳ қилса, унинг жазоси қаттиқ бўлади. Бундайлар «асҳобус савобиқ» (муқаддам судланганлар) яъни аввалда ҳам шундай жиноят қилганлар дейилади. Шулардан кўриниб турибдики, таъзир жазоси камаймайдиган ва кўпаймайдиган жазо эмас, балки энг юқори даражаси белгилаб берилиб, қолгани қозининг ҳукмига ҳавола қилинадиган жазо туридир. У одамлар ва жиноятларга қараб жазо белгилайди. Қайта-қайта жиноят қилувчиларга ёки оғир жиноят учун оғир жазо белгиласа, адашиб жиноят содир этган, аслида тақводор бўлган кишиларга нисбатан енгилроқ жазо белгилайди. Шунга кўра, қозига кенг имконият берилиши керак. Фақат энг юқори жазогина белгилаб берилади. Шу ерда «энг қўйи жазочи?», деган савол туғилади. Жавоб шуки, умуман олганда, бу ишнинг маъноси йўқдек туюлади. Чунки қози уч йил қамоқ жазоси белгиланиши керак бўлган бир жиноят билан тақводор, яхши одам айбланаётган бўлса, дейлик, унинг жинояти отининг тойилиши бўлса, уни койиб қўйиш билан кифояланади. Шунга қараганда, энг қўйи жазони белгиламаган маъқулдек кўринади. Лекин баъзи жиноятлар борки, уларда шафқат қилиб бўлмайди. Оллоҳ Таоло зино жазоси хусусида:

﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأَفَةً فِي دِينِ اللَّهِ﴾

— „... Оллоҳнинг (бу) ҳукмида (яъни зинокорларни дарралашда) сизларни уларга нисбатан раҳм-шафқат (туйғулари) тутмасин!“ [24:2]

дейди. Ўғирлик жазоси хусусида бундай демаган. Демак, айрим жиноятларда шафқат қилиб бўлмайди. Қози бундан бехабар қолиб, хусусан тақводор, яхши одамларга белгилаётганда шундай жиноятлар борасида ҳам шафқат қилиб қўймаслиги учун уларнинг энг қуи жазосини ҳам белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқроқдир. Токи жазо жиноятчани ҳам, бошқаларни ҳам жиноятдан қайтарадиган бўлсин.

Гарчи таъзирда муайян воқеалар учун муайян жазоларни табаний қилиш маъқул иш бўлса-да, табаний тафсилотлари билан қилинмайди. Яъни майда масалаларга, бўлимларга ўтилмасдан, умумий тарзда табаний қилинади. Чунки воқеалар хилма-хил тарзда янгиланиб туради. Табаний қилиш умумий бўлмаса, янги-янги, турли хил воқеаларни ўз ичига ооломайди. Натижада қозининг ўзи жазо ўйлаб топишга мажбур бўлади. Жазонинг жиноятдан қайтариш мақсади амалга ошмай қолиши эҳтимоли ҳам бор. Бундан ташқари, табаний қилинган воқеалар умумий бўлмаса, қозини ижтиҳод қилишдан узоқлаштириб юборади. Чунки ижтиҳод ҳужжатни тушуниш учун ҳаракат қилишдир. Умумий бўлмаган (конкрет) ҳужжатни тушуниш ва воқеаларга татбиқ қилиш учун эса ҳаракат қилиш шарт бўлмайди. Шунинг учун табаний қилинган жазолар майда масалаларга ва бўлимларга ўтмайдиган умумий бўлиши лозим.

ТАЪЗИР ВОҚЕАЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ

Таъзир воқеаларини муайян турлар билан белгилаш оғир. Чунки гуноҳлар кўп ва хилма-хилдир. Қолаверса, ҳаёт воқеаларининг янгиланиб бориши янги-янги, аввалда маълум бўлмаган жиноятларни юзага келтиради. Шунга қўра, уларни маълум турлар билан чеклаш қийин. Модомики таъзир ҳадларнинг муқобили экан, кўпинча жазоси аниқланмаган жиноят учун қўлланар экан, демак, ҳадларга жинсдош турларнинг воқеаларига жазо қўллашга суюниш афзалдир. Кейин эса, имкони бўлса - ўшалар жумласига киритиш, имкони бўлмаса - қозиларнинг ҳукмига ҳавола қилинмоғи маъқулроқдир. Шунга асосан, таъзирга оид табаний қилинган, ўзининг муайян жазоларига эга бўлган воқеаларни шартли тарзда етти турга бўлиш мумкин. Улар қуидагилар:

1. Шаънга тажовуз қилиш;
2. Қадр-қимматга тажовуз қилиш;
3. Ақлга озор берадиган ишни қилиш;
4. Молга тажовуз қилиш;
5. Тинчликка рахна солиш;
6. Давлат хавфсизлигига тажовуз қилиш;
7. Динни таҳқирлайдиган ишни қилиш.

ШАҢГА ТАЖОВУЗ ҚИЛИШ

Шаңга тажовуз қилиш борасида умумий тарзда қүйидагиларни келтириш мүмкін:

Хаёга зид бұлған ишлар

1. Кимки бир аәл билан зино ёки бир әркак билан баччавозлик қилишга уринса-ю, қандайдыр кучли түсқинликка учрасаки, у бўлмаганида жиноятни содир этиши тайин бўлса, унга уч йилгача қамоқ, дарра ва сургун жазоси берилади. Агар жабрланувчи ўзининг қўл остидаги ходимаси, ишчиси каби одами бўлса, жазонинг энг юқорисини олади. Агар нариги томон ҳам (яъни жабрланувчи) ҳеч қандай қаршиликсиз бу ишни қабул қиласа, у ҳам шу жазони олади.

2. Кимки бир аәлга пул ёки уйланишни ваъда қилиб, у билан жимоъ қилмасдан эр-хотиндек яшаса, тўрт йилгача қамоқ жазосини олади. Шу ишни ҳеч қандай фириб ишлатмасдан ҳам ўз маҳрамига нисбатан қилган киши ўн йилгача қамоқ, дарра ва сургун жазоларини олади. Агар аәл қаршилик билдиримасдан бу ишга рози бўлса, у ҳам шу жазони олади.

Кимки әркак ёки аәлдан одобга зид ишни талаб қиласа ёки ҳаёга тўғри келмайдиган ишга таклиф қиласа ё беҳаё сўзларни айтса, олти ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади. Нариги тараф рози бўлиб шу ишни қиласа, у ҳам шу жазони олади.

3. Кимки фирибгарлик, зўравонлик билан, пул ишлатиб ёки таҳдид қилиб бир әркак ёки аәлни йўлдан уришга уринса, уч йилгача қамоқ ва дарра жазосини олади. Қаршилик қилмай йўлдан озиб кетаверган әркак ёки аәл ҳам шу жазони олади.

4. Кимки бир ё бир неча аәл ёки әркакларни фисқу фужур қилишга ёхуд шу иш учун шароит яратиб беришга ундаса, икки йилгача қамоқ жазосини олади. Нариги тараф рози бўлиб шу ишни қиласа, у ҳам шу жазони олади.

5. Кимки зино ёки баччавозлик учун бирор восита ёки услугуб билан қулагилик яратиб берса, беш йилгача қамоқ ва дарра жазосини олади. Агар у эр ёки маҳрам бўлса, жазоси икки баробар - ўн йилгача бўлади.

6. Эркак киши бегона аәлга уйидан жой берса ёки аәл киши бегона эркакка уйидан жой берса, у дарҳол ҳайдаб юборилади, ўзи эса олти ойдан бир йилгача қамалади.

7. Икки одамни ҳаёга тўғри келмайдиган ҳолатда кўриб қолиши, аммо қўшилишгани исботланмаса, тўрт йилгача қамоқ жазосини оладилар.

8. Кимки бир әркак ёки аёлни ухлатиб ёки маст қилиб бузуқчилик қылса-ю, жимоъ қилмаса, түрт йилгача қамоқ жазосини олади. Кимки шу ишни ўз маҳрамига нисбатан қылса, ўн йилгача қамоқ, дарра ва сургун жазосини олади. Ухлатмасдан, маст қилмасдан шу ишни қылган киши икки йилгача қамоқ жазосини олади. Нариги тараф қаршиликсиз рози бўлса, у ҳам шу жазони олади.

9. Агар бир аёл бузуқлик мақсадида ҳамма кўра оладиган очиқ ёки ярим-очиқ жойда рақсга тушса, уни шу ишга унданған ҳам, агар ўз ихтиёри билан қылган бўлса - унинг ўзи ҳам уч йилгача қамоқ жазосини олади.

10. Кимки йўл, дўкон, қаҳвахона каби жамоат жойларида шаҳватни қўзғайдиган қилиқларни қылса, олти ойгача қамалади. Бу ишни такроран содир этса, икки йилгача қамоқ ва дарра жазосини олади.

11. Кимки ҳайвон билан жимоъ қылса, беш йилгача қамоқ, дарра ва сургун жазосини олади.

Олиб қочиш

1. Кимки ҳийла ёки мажбурлаш орқали эркак ёки аёлни олиб қочса ва уч кунгача қайтармаса, ўғирланмиш эрли аёл ёки норасида әркак бўлса, беш йилгача қамоқ жазосини олади. Бунда уларни ўз розиликлари билан олиб қочадими, мажбурлабми, фарқи йўқ. Агар ўғирланмиш болиғ әркак ёки эрсиз аёл бўлса, уч йилгача қамоқ жазосини олади. Бу - номусига тегилмаган пайтдаги ҳукм. Агар номусига тегилиб, у иш шаръий ҳужжат ёки иқрор билан эмас, табиб ёки доянинг гувоҳлиги билан исботланса, ўн беш йилгача қамоқ, дарра ва сургун жазосини олади. Агар ўғирланмиш уч кун ичиди қайтарилса ва унга ҳеч қандай зиён-захмат етказилмаса, бир йилгача қамоқ жазосини олади.

2. Кимки уйланиш мақсадида мажбурлаб бир аёлни олиб қочса, беш йилгача қамоқ жазосини олади. Аёлнинг ихтиёри билан олиб қочса, кейин шаръий никоҳ билан унга уйланса, олиб қочгани учун олти ойгача қамоқ жазосини олади. Уйланмаса - бир йилгача қамалади. Бу - жимоъ қилмаган пайтдаги ҳукм. Агар жимоъ қылса ва бу иш иқрор ёки шаръий ҳужжат билан эмас, табиб ёки доянинг гувоҳлиги билан исботланса, ўн беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

Одобга хилоф ишлар

1. Кимки аёл кишига тегажоғлик қилиб гап отса, бир ойга қамалади. Аёл ҳам эркак билан шу ишни қылса, худди шу жазони олади ва ўн дарра урилади.

2. Кимки аёлларнинг кийимини кийиб, аёллардан бошқаси кириши мумкин бўлмаган хос жойга кирса, олти ойгача қамалади.

3. Кимки ахлоқнинг бузилишига олиб борадиган чоп этилган ёки чизилган безакни ёхуд расм ё суратни чоп қилса, сотса, сотиш ё тарқатиш мақсадида тўплаб қўйса ёки намойиш қилса, олти ойгача қамоқ жазосини олади.

4. Кимки ўткинчиларнинг кўз ўнгидаги ҳаёга хилоф тарзда чўмилса ёки жамоат жойида ялангочланса, олти ойгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади. Эркаклар кўриши қулай бўлган жойда чўмилган аёл ҳам худди шу жазони олади.

5. Кимки жамоат жойларида ёки жамоат жойларидағи одамлар кўришлари мумкин бўлган тарзда ҳаёга зид ишни қилса, олти ойгача қамалади.

6. Қайси бир аёл юзи ва қўлидан бошқа авратини очса, унга дарра урилади. Шунда ҳам ўзини ўнгламаса, олти ойгача қамалади.

7. Қайси бир эркак одобга хилоф, файритабиий, хотинча кийинса ёки шу тахлит ўзига зеб берса ё шу тахлит ҳаракатлар қилса, унга дарра урилади. Шунда ҳам тийилмаса, бир йилгача қамалади.

8. Кимки бирорвонинг уйига тешикдан ёки эшик ёриғидан қараса, олти ойгача қамоқ ва дарра жазосини олади. Агар уйнинг усти ёки остидан қараса, дарра жазосини олади.

Уйланишга алоқадор ишлар

1. Кимки билиб туриб шариатга хилоф тарзда турмуш қурса, ўн йилгача қамоқ жазосини олади. Мажусийга уйланиш, мусулмон аёлни кофирга узатиш, бешинчи хотинга уйланиш, ўзининг боин талоқ тушган хотинига уйланиш ношаръий никоҳ жумласидандир. Шу ишга билиб туриб гувоҳ бўлган кимсалар ҳам шу жазони оладилар.

2. Кимки ёлғон никоҳ битимини тузса, масалан, фирибгарлик билан бирорвога ўзининг қизини узатса, беш йилгача қамалади.

3. Кимки хотинини боин талоқ қилиб, яна у билан эр-хотиндек яшаса, беш йилгача қамоқ жазосини олади.

4. Кимки хотинининг синглиси, аммаси, холаси каби вақтингчалик маҳрамига билиб туриб уйланса, дарра ва уч йилгача қамоқка ҳукм қилинади.

ҚАДР-ҚИММАТГА ТАЖОВУЗ ҚИЛИШ: ҚОРАЛАМОҚ, ОБРҮСИНИ ТҮКМОҚ, ХАҚОРАТ ҚИЛМОҚ

Қоралаш кишини маълум гуноҳ билан айблашдир, гарчи у шубҳа ва сўроқ маъносиде келса ҳам. У одамнинг иззатхурматини ерга уради ёки бошқаларнинг нафратига сабаб бўлади. Масалан, сен каззобсан, қаллобсан, дейди. Обрўсими тўкиш маълум гуноҳ билан айбланмаса ҳам шахснинг ҳурмат-эътиборини пастлатишдир. Масалан, эй пасткаш, эй разил каби гапларни айтиш. Ҳақорат қилиш эса таҳқирлашга оид сўз, ишора, ҳаракат ва ҳоказолардир. У сўкиш ёки устидан кулишдир. Бу уч ишнинг белгилари, умуман, қуийдагиларда кўринади:

I. Кимки бирони муддиятни гуноҳ билан айбласа, дарра ва бир ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади. Лекин жавобгар даъвогарда ҳақиқатан ҳам шу айб борлигини шаръий ҳужжат билан исботлаб берса, туҳмат ишига қиёсан жазоланмайди.

II. Кимки бироннинг обрўсими тўксаса, дарра ва бир ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади. Бунда жавобгарга даъвогарда айтган айбининг борлигини исботлаш орқали ўзини оқлашга рухсат берилмайди.

III. Кимки бирони қайси восита билан бўлишидан қатъий назар ҳақорат қилса, дарра ва олти ойгача қамоқ жазосини олади.

IV. Қоралаш ва обрўни тўкиш учун қуийдаги ҳолатлардагина жазо тайинланади:

а) Қоралаш ва обрўни тўкиш юзма-юз бўлганда, қуийдаги ҳолатлардан бири бўлиши шарт:

1. Мажлисда даъвогар билан юзма-юз бўлиш;

2. Оз ёки кўп бўлишидан қатъий назар бошқа одамлар ҳам эшлишилари мумкин бўлган жойда содир этилиши.

б) Қоралаш ва обрўни тўкиш орқаваротдан бўлганда жабрланувчи йўқ бўлса ҳам тўплангандан ёки якка-якка ҳолдаги бошқа одамлар бўлиши шарт;

в) Қоралаш ёки обрўни тўкиш ёзма тарзда бўлганида қуийдагилардан бири бўлиши шарт:

1. Одамларнинг орасида ёки бир гуруҳнинг ўртасида тарқатиладиган китоб, расм, карикатура ёки қоралама расм кабилар бўлиши;

2. Жабрланувчига очиқ хат ёки почта открытиасини юбориш.

г) Матбуот орқали қоралаш ва обрўни тўкишда қўйидаги ҳолатлардан бири бўлиши шарт:

1. Кундалик ёки вақти белгиланган газета-журналлар орқали;
2. Китоб, варақа каби матбуотнинг бирон тури орқали.

V. Ҳақорат қилиш қўйидаги ҳолатлардан бирида содир бўлгандагина унга жазо тайинланади:

а) Жамоат жойларида, ҳамманинг кўз ўнгида, ҳамма кириши мумкин бўлган жойда ёки жиноятчининг хатоси туфайли унга дахли йўқ одам ҳам ундан огоҳ бўлиб қолса;

б) Даҳли бўлмаган одамлар ҳам эшитадиган қилиб бақириб ёки микрофон билан айтиш;

в) Ёзув, расм, сурат, фотосурат, фильм, тамфа каби нарсалардан бирортасини жамоат жойларида, ҳамма кириши мумкин бўлган ерда ёки ҳамманинг кўз ўнгида намойиш қилиш, сотиш, сотмоқчи бўлиб кўрсатиш ёки бир ё бир неча одамларга тарқатиш;

г) Телеграф ё телефонда, шунингдек, очиқ хат ёки почта открытиасида бўлиши.

VI. Кимки шахслар ёки жамоалар ёки ширкатларга зарар қиласидиган, уларни қоралаш ёки обрўсини тўкиш ҳисобланадиган ёлғон миш-мишларни тарқатса ёки шу ишга ҳисса қўшса, бир ҳафтадан икки йилгача қамалади.

VII. Бирорнинг айтмаган гапини айтди дейиш ёки қилмаган ишини қилди дейиш ҳам жиноят ҳисобланиб, унга койиш, дарра ва икки йилгача қамоқ жазоси тайинланади.

АҚЛГА ОЗОР БЕРАДИГАН ИШНИ ҚИЛИШ

Бу ишларни умумий тарзда қүйидагича белгилаш мүмкін:

1. Кимки наша ва қорадори каби наркотик моддаларни истеъмол қылса, у жиноятчи ҳисобланаб, дарра, жарима ва ўн беш йилгача қамоқ жазосига тортилади. Жазони белгилаш қозининг ҳукміга ҳавола этилади.

2. Кимки ароқ сотса, сотиб олса, ишлаб чиқарса, ташиса, тўпласа, дарра ва беш йилгача қамоқ жазосини олади. Дини томонидан ароқ ичишга рухсат берилганлар бундан мустасно.

3. Кимки наркотик модда сотса, сотиб олса, ишлаб чиқарса, ташиса ёки тўпласа, дарра, икки баробар жарима ва ўн беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

4. Кимки ароқ тайёрланадиган узум ёки бошқа нарсани олувчининг ундан ароқ тайёрлашини билиб туриб сотса, бевосита ёки билвосита сотишидан қатъй нazar, дарра ва олти ойдан уч йилгача қамоқ жазосини олади. Дини томонидан ароқ ичишга рухсат берилганлар бундан мустасно.

5. Кимки ошкора ёки махфий ҳолда наркотик моддалар истеъмол қилинадиган жойларни очса, дарра ва ўн беш йилгача қамоқ жазосини олади.

6. Кимки ошкора ёки яширин тарзда спиртли ичимликлар ичиш жойларини очса, дарра ва беш йилгача қамоқ жазосини олади.

7. Ароқни дориликка сотдим, деган даъво дори тайёрлаш жойларида тайёрланиб, дорихоналарда сотилгандагина инобатга олинади.

МОЛ-МУЛҚЛАРГА ТАЖОВУЗ ҚИЛИШ. КҮЧМА МОЛЛАР

1. Кимки құлни кесиш шартларига түгри келмайдиган ўғирликни содир этса, масалан, хирмондан бошқа жойдан олса ёки байтулмолдан олса, дарра ва бир ойдан беш йилгача қамоқ жазосини олади.

2. Кимки ўғирлик мақсадида уйга кирса, ўғирлик қылган-қылмаганидан, кечаси ё кундузи кирганидан, синдириб бузган ё бузмаганидан қатъий назар, уч ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади.

3. Босқинчилік, талон-торож ёки ўзлаштириш жиноятларини содир этганлар олти ойдан беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинадилар. Зўравонлик ишлатилса, жазо янада оғирлашади.

4. Кимки билиб туриб ўғирланган, босиб, тортиб, ўзлаштириб олинган молни сотиб олса, уч ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади, мол эгасига қайтарилади, бузган бўлса тўлайди, ишлатиладиган мол бўлса, унда қанча турган бўлса, ўшанчалик хизмат ҳақини беради. Ўргига, босқинчига, ўзлаштирувчига билиб туриб бошпана берган одам ҳам шу жазони олади.

5. Кимки билиб туриб шеригига сақлаб бериш ёки яшириш каби мақсадларда ўғирланган, тортиб, босиб, ўзлаштириб олинган молни яширишга берса, олти ойдан беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

6. Кимки бировнинг молини қасдан бузса ёки қасдан зарар етказса, дарра ва уч йилгача қамоқ жазосини олади.

7. Кимки бировнинг нарсасини олиб қўйса, икки йилгача қамоқ жазосини олади. Зўравонлик қилса ёки қўрқитса, жазоси янада оғирлашади.

8. Кимки бировнинг нарсасини ноҳақ, унга зарар қиладиган тарзда ишлатса, мақсади уни ўзлаштириб олиш бўлмаса, олти ойгача қамалади ва қози белгилаган миқдорда товон тўлайди.

9. Кимки бир молни озиқ-овқат ёки бошқа нарса бўлишидан қатъий назар монополия қилиб олса, дарра ва уч йилгача бўлган қамоқ жазосини олади. Молни сотувга чиқаришга мажбур қилинади.

10. Кимки билиб туриб ноҳақ битим орқали бир молга эга бўлиб олса, дарра ва уч ойгача қамоқ жазосини олади, битим эса бекор қилинади.

11. Гаров, савдо, ижара ва ширкатдаги ҳар бир ношаръий битим учун олти ойгача қамоқ жазосини олади.

12. Кимки судхўрлик қилса, шу ишнинг бир томонида турса, гувоҳ ёки котиб бўлса, дарра ва икки йилгача қамоқ жазосини олади.

Қаллоблик ва товламачилик

1. Кимки бирорвни кўчма ёки кўчмас мулкни ё васийлик тилхатини ёхуд қарздан воз кечиш ҳужжатини топширишга ундан, қаллоблик билан унга эга бўлиб олса, дарра, беш йилгача қамоқ ва қози белгилаган товонни тўлаш жазосини олади.

2. Кимки вояга етмаган, ақлдан озган, ақли паст, савдоий одамнинг эҳтиёжини сунистеъмол қилиб, унга зарар етказадиган тарзда ундан қарз, ижара олгани, тижорий ва бошқа ҳужжатлардан воз кечгани хусусидаги тилхатни ёки бирор шартномани ёки қарздан кечиш ҳужжатини олса, олти ойдан уч йилгача қамалади.

3. Кимки ёмон ниятда ҳеч нарсага арзимайдиган чекни берса ёки банкдаги пули чекдан оз бўлса ёхуд чекни бериб қўйиб, банкдаги пулнинг ҳаммасини ёки қолгани чекдаги ҳисобга тўғри келмайдиган миқдордаги маблагни олса, дарра, икки йилгача қамоқ ва қози белгилаган товонни тўлаш жазосини олади.

4. Кимки молиявий ҳужжатларга сохта имзо чекиши ёки вексел, чек каби молиявий ҳужжатларни сохталаштириш каби ишларни қилса, дарра ва икки йилгача қамоқ жазосини олади.

5. Кимки давлат ёки чет эл валютасини сохталаштируса ёхуд билиб туриб уни муомалага қўйса, йигирма беш йилгача қамоқ ҳамда қози белгилаган товонни тўлаш жазосини олади.

6. Кимки бирорвни нарсасини пулини бермаслик ниятида танлаш ҳуқуқи билан ёки маълум муддатга топширишига ундаша, бир йилгача қамалади.

7. Кимки қарз берувчиларни алдаш мақсадида молини бериб, тўкиб, гаровга қўйиб юборса ёки муайян маблагни тўлаши хусусида қозининг ҳукми чиққанидан кейин молининг бир қисмини сотиб ёки кўчириб юборса, олти ойдан икки йилгача қамоқ жазосини олади.

8. Кимки харидордан ёки гаровга қўйилган нарсани олевчидан сотиладиган ёки гаровга қўйилган нарсанинг мулкчилигига ёхуд гаров ҳуқуқи ёки шунга алоқадор бошқа бир гаровга тааллуқли бўлган асосий ҳужжатни яширса ё мулкчилик унга боғлиқ бўлган ёки боғлиқ бўлиши эҳтимоли бўлган шаҳодатномани сохталаштируса, бир йилгача қамоқ жазосига тортилади.

Омонат молга хиёнат қилиш

1. Кимга моллар омонат тарзида топширилса ва у бу омонатни сүиистеъмол қилса, дарра ва беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

2. Етимнинг васийси, вақфнинг мутаваллиси, вакили, ижарачи каби кишилардан бири қўл остидаги молга хиёнат қилса, дарра ва беш йилгача қамоқ жазосини олади.

3. Кимки васийлик тилхати, қарздан воз кечиш сингари бирон-бир молиявий ҳужжатни қасдан яшириш, ўзлаштириш, йўқ қилиш, яроқсиз ҳолга келтириш, йиртиб ташлаш каби ишларни қилса, икки йилгача қамоқ жазосини олади.

Муомалалардаги товламачилик

1. Кимки давлат тарафидан белгиланмаган ёки одатда бўлмаган тарози ва ўлчов асбоби (яъни, килограмм, қадоқ, литр) ёки ўлчагичларни ишлатса ёхуд алдаб тортса ё ўлчаса, олти ойгача қамалади.

2. Кимки топширилаётган нарсанинг сони ёки сифатида алдаса, бир йилгача қамоқ ва қози белгилаган товонни тўлаш жазосини олади.

3. Кимки битим тузувчини товарнинг табиати ё асосий белгилари, ё таркиби, ё керакли элементларининг миқдори борасида билиб туриб алдаса, бир ойдан икки йилгача қамалади.

4. Кимки савдо-сотиқقا, кўчмас ёки кўчма мулкни ижарага беришга, нарсанинг савдоси, импорт қилиниши ё истеъмоли шартномасига тааллуқли бўлган қўшимча ҳужжатни бекор қилса, олти ойгача қамалади.

5. Кимки товламачилик йўли билан товарларнинг нархини кўтариш ёки туширишга эришса, бир ойдан икки йилгача қамалади.

Банкротлик (синиш, хонавайронлик)

1. Атайн банкрот бўлганлар беш йилгача қамаладилар.

2. Атайн эмас, ҳақиқатда банкрот бўлганликда айбланаётганлар, унинг сабаби камчиликка йўл қўйганлари ёки молни ҳаромга ишлатганларидан эканлиги исботланса, икки йилгача қамаладилар.

3. Агар қарздор қарз берувчиларни ҳуқуқларидан маҳрум қилиш мақсадида сохта тилхатларга қўл қўйиш ёки айrim молларини яшириш ё контрабанда йўли билан олиб кириш каби ишларни қилса, дарра ва икки йилгача қамоқ жазосини олади.

Босқинчилик

1. Кимки кўчма мол-мулкни тортиб олса, ишлатган-ишлатмаганлигидан қатъий назар, олти ойгача қамоқ жазосини олади. Агар уни бузиб кўйса, пулини тўлайди, жазоси икки баробар бўлади. Агар шаклини ўзгартирса ва натижада унинг баҳоси пасайса, бир йилга қамалади, баҳоси пасаймаса, қамоқ жазоси боягидек - олти ойгача бўлиб қолади.

2. Кимки ер, иморат, боф каби кўчмас мулкни тортиб олса, қайтариб беришга мажбур қилинади ва олти ойгача қамалади. Мулк ёки унинг эгасига зарар етказса, жазоси янада ортади.

3. Кимки умумий мулклардан фақат ўзи учун йифиб олса, босқинчи ҳисобланиб, олти ойгача қамоқ жазосига тортилади.

Молга тажовуз қилишининг бошқа турлари

1. Кимки молни қўлга киритиш учун бирорвга таҳдид қилса, беш йилгача қамоқ жазосини олади.

2. Кимки билиб туриб душман билан бевосита ёки билвосита савдо қилса, ўн йилгача қамоқ жазосини олади.

3. Кимки жонли нарсаларнинг ҳайкалини ясаш ёки жонли нарсаларнинг расмини чизиш каби ҳаром саноат билан шуғулланса, олти ойгача қамоқ жазосига тортилади.

4. Кимки ёлгон молиявий баёнот берса ёки баёнот берилиши керак бўлган молни яширса, банк, ширкат ёки савдогар бўлишидан қатъий назар, ўн беш йилгача қамоқ жазосига тортилади ҳамда ёлғончилик натижасида ўзлаштирган ва яширган нарсасининг икки баробар миқдорида жарима тўлайди.

ТИНЧЛИККА РАХНА СОЛИШ

ЗЎРАВОНЛИКЛАР

1. Кимки давлатнинг бир ҳокимияти ёки идорасини босиб олса ёхуд ишдан бўшатилган ҳокимият ё идорани асраб олса, икки йилдан ўн йилгача қамоқ жазосини олади.

2. Фуқаролар урушини чиқариш ёки одамлар ўртасида фитна қўзғаш мақсадида қилинган ҳар бир тажовуз учун дарра ва уч йилдан йигирма йилгача қамоқ жазоси берилади. Жазо ўлдириш ва осишгача бориши мумкин.

3. Кимки қўпорувчилик ишларини қилса ва натижада тинчлик бузилса ё одамларда беқарорлик юзага келса ёки одамларни ишдан қолдирса, олти ойдан беш йилгача қамоқ жазосига тортилади.

Давлат ҳавфсизлигига ёзма ва оғзаки ҳалақит қилиш

1. Шаръий ҳукмлар ёки Ислом низомининг салоҳияти хусусида шубҳа тугдирувчи ҳар бир ёзма ёки оғзаки иш учун икки йилдан ўн беш йилгача қамоқ жазоси берилади. Жазо ўлдиришгача бориши ҳам мумкин.

2. Миллатчилик, маҳаллачилик, ватанпарамстикларни қўзғовчи ҳар бир ёзма ёки оғзаки иш учун беш йилдан ўн беш йилгача қамоқ жазоси берилади. Ўлим жазоси ҳам қўлланиши мумкин.

3. Мусулмонларнинг исломий давлатга, уммат бирлигига бўлган ишончларига путур етказиш учун ёки мусулмонларни файримусулмонларга ва аксинча, файримусулмонларни мусулмонларга қарши қайраш мақсадида қилинган ёзма ёки оғзаки иш учун беш йилдан ўн беш қилгача қамалади.

4. Кимки солиқ тўлашни белгиланган муддатдан шаръий узрсиз бир ойга кечиктирса, икки баробар жарима тўлайди ва солиқ ундан дарҳол ундириб олинади. Уни беришдан бош тортган одам мажбур қилинади ҳамда дарра ва ўн беш йилгача қамоқ жазосига тортилади.

Уюшмалар

1. Динни давлатдан ажратиш ёки материализм қаби Исломдан бошқа асосларда уюшма тузиш ёки унга аъзо бўлиш учун ўлим ва осиш жазоси белгиланади.

2. Миллатчилик ёки маҳаллачилик асосига қурилган ҳар бир уюшма учун, гарчи у Исломни низом сифатида қабул қилган бўлса-да, ўн беш йилгача қамоқ жазоси белгиланади. Жазо ўлдириш ва осишгача бориши мумкин.

3. Ҳокимларни ёки ҳокимият низомини күч билан ўзgartириш мақсадида тузилган ҳар бир уюшма учун ўн беш йилгача қамоқ жазоси белгиланади. Жазо ўлимгача бориши мумкин.

4. Асости ҳам, тояси ҳам юқоридагилар бўлмаган ҳар бир маҳфий уюшма учун - яширин бўлгани сабабли - икки йилгача қамоқ жазоси белгиланади.

5. Ажнабий давлат билан алоқаси бўлган ҳар бир уюшма учун - у қандай давлат бўлишидан қатъий назар, икки йилдан ўн беш йилгача қамоқ жазосига ҳукм қилинади.

Жосуслик

1. Мамлакатдаги чет эл жосуси ўлим жазосига ҳукм қилинади.

2. Ажнабий давлат фойдасига жосуслик қилган зиммий беш йилдан йигирма беш йилгача қамоқ жазосини олади. Ўлим жазоси берилиши ҳам мумкин.

3. Ажнабий давлат фойдасига жосуслик қилган мусулмон беш йилдан йигирма беш йилгача қамоқ жазосини олади.

Агентлар

1. Кимки бир ёки бир неча ажнабий давлатлар фойдасига сиёсий фаолият олиб борса, беш йилдан йигирма беш йилгача қамоқ жазосини олади.

2. Ажнабий давлат ҳокимлари, сиёсатчилари ёки ҳарбийларидан бирортаси билан шахсий дўстлик алоқалари ўрнатган сиёсий шахс ўн йилгача қамоқ жазосини олади.

3. Ажнабий давлат фойдасига ташвиқот юргизган ёки ундан ёрдам сўраган кимса беш йилгача қамоқ жазосига тортилади.

Фитна уюштириши

1. Кимки ажнабий давлатда туриб, Ислом давлатининг қувватини заифлаштириш, обрўсими тўкиш мақсадида унга ва унинг ҳокимларига қарши ўша ажнабий давлатни гиж-гижласа, ўн беш йилгача қамалади. Ўлим жазоси қўлланиши ҳам мумкин.

2. Кимки бир ёки бир неча ажнабий давлатларни Ислом давлатига қарши қайрайдиган гапларни айтса ёки ишларни қилса, беш йилгача қамоқ жазосига тортилади.

3. Кимки давлатнинг бирор сирини фош қилиб, унга зиён етказса, бу ишни ёзма ёки оғзаки қилишдан қатъий назар, ўн беш йилгача қамоқ жазосини олади.

ДИННИ ТАҲҚИРЛАЙДИГАН ИШНИ ҚИЛИШ

1. Кимки куфр мафкурасини ёки куфрана фикрларни тарғиб қилса, агар у мусулмон бўлмаса, ўн йилгача қамалади. Мусулмон бўлса, унга муртадлик ҳукми татбиқ қилиниб, ўлдирилади. Мусулмонлар орасида куфр динини тарғиб қилган киши ҳам шу жазони олади.

2. Мусулмонларнинг бирон эътиқодини айбловчи ёзма ёки оғзаки ишни қилган одам, агар мусулмон бўлмаса ёки айблов кофир қиладиган даражада бўлмаса, беш йилдан ўн беш йилгача қамоқ жазосига тортилади. Агар мусулмон бўлса ёки айблов кофир қиладиган даражада бўлса, унга муртадлик жазоси берилади.

3. Олимлардан бошқаларга куфр фикрларини тарғиб қилганлиги ҳамда китоблар, газеталар, муайян фикрлар орқали куфр фикрларини ташвиқот қилганлиги учун беш йилгача қамоқ жазоси берилади.

4. Занний ақидаларга ёки мусулмонларнинг нафратини қўзғатадиган фикрларга даъват қилувчи кимса дарра ва беш йилгача қамоқ жазосини олади.

5. Намозни тарк қилган одам беш йилгача қамоқ жазосини олади. Баъзида ўқиб, баъзида ўқимаган одам икки йилгача қамалади.

6. Рамазонда шаръий узрсиз рўза тутмаган одам ҳар бир тутмаган куни учун икки ойга қамалади. Рамазоннинг шаънини ерга уриб, ошкора рўза тутмаган одам тутмаганлик жазосидан ташқари яна олти ойгача қамалади.

7. Кимки имкони бўла туриб ўз вақтида закотини бермаса, ундан закот икки баробар қилиб мажбуран ундириб олинади, ўзи олти ойгача қамоқ жазосига тортилади. Агар закот беришдан бош тортса, ўн беш йилгача қамоқ жазосини олади ва ундан закот икки баробар қилиб мажбуран ундирилади.

ТАЪЗИРНИНГ БОШҚА ТУРЛАРИ

Жонни сақлаш, мункар ишдан қайтариш мақсадида ҳам бир неча таъзирга оид жазо турлари белгиланган. Уларнинг мисоли қўйидагилардир:

1. Бир одам сувда сузаётиб чўкиб кетяптими, табибга муҳтож бўлган касалми, сахро ёки сувсиз жойда ташнами, ўт кетаётган ёки бузилаётган жойда қолиб кетганми, ишқилиб бир сабаб билан ўлим ёқасига бориб қолган бўлса ва бу ҳолатни кимдир кўриб турса ёки ундан қутқаришини сўраётган бўлсалар, у эса ўзи ёки бошқани хатарга қўймаган ҳолда шу ишни қилишга қодир бўла туриб қилмаса, натижада ҳалиги одам ўлса, дарра ва уч ойдан етти йилгача қамоқ жазосини олади. Натижада ҳалиги одамнинг ўлмаслиги билан якунланса, лоқайдлик қилган кимсага дарра ва қози белгилаган жаримани тўлаш жазоси берилади.

2. Кимки ўзини ёки бошқани хатарга қўймаган ҳолда қотилликни тўхтатиб қолишга қодир бўла туриб тўхтатиб қилмаса, дарра ва уч йилгача қамоқ жазосини олади.

3. Кимки бировнинг жамоат жойида ошкора мункар ишни қилаётганини кўриб, ўзи ёки бошқани хатарга қўймаган ҳолда уни мункардан қайтаришга қодир бўла туриб етарли даражада қайтартмаса, дарра ва олти ойгача қамоқ жазосини олади.

Таъзирнинг қолган турлари

Юқорида таъзирнинг айрим турларидаги айрим воқелари хусусида айтиб ўтдик. Унинг қолган воқелари ва бошқа турлари қозининг ҳукмига ҳаволга қилинади. Масалан, лотореями ёки бошқами, ишқилиб қимор энг қабиҳ жиноятлардандир. Қози унинг жазосини белгилашда унчалик янгишмайди. Пора эса давлат жиҳози ва унга бўлган ишончга салбий таъсир қиласидиган жиноятлардандир. Ҷусулмон қози бундай жиноят учун жазо белгилашда меҳр-шафқат кўрсатиши эҳтимолдан узоқ. Ҳурни қул қилиш, одамлар эркини бўғиши каби уларни содир этган жиноятчига нисбатан одамларнинг нафратини қўзғайдиган разил ишлар учун жазо белгилашда қозига қаттиққўл бўлишни ўргатишнинг ҳожати йўқ. Шундай қилиб, таъзирнинг қолган воқелари ва бошқа турлари қозининг ихтиёрига топширилади. Негаки ҳаёт ва муносабатларнинг табиати, хилма-хиллиги, тинимсиз янгиланиб туриши, уларнинг ҳаммасини қамраб олиш мумкин эмаслиги шуни тақозо қиласи. Демак, таъзирда ишни қозига ҳавола қилишдан бошқа илож йўқ. Шунга кўра, юқорида айтиб ўтилган ҳадларга муқобил воқелар ва турлар билан қифояланиб, қолганлари қозига қўйиб берилади. У ўз фикри билан жазо белгилайди.

ТҮРТИНЧИ БОБ ҚОНУНБУЗАРЛИКЛАР

Давлат чиқарған бүйрүқ ва тақиқларга бўйсунмаслик қонунбузарликдир. Маълумки, халифа ҳаромни ҳалол, ҳалолни ҳаром қилолмайди, мандуб ё мубоҳни вожибга, макруҳни ҳаромга айлантиrolмайди. Ҳаромга рухсат беролмайди, вожиб, мубоҳ ё мандубни тақиқлаб ҳам қўёлмайди. У бор-йўғи уммат ишларини бошқариш, одамлар манфаатларини тартибга солиш вазифасини бажаради, холос. Бу ишни ҳам шариат ҳукмларига мувофиқ тарзда қиласди. Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, Шореъ унга кўпгина ишларни ўз фикри ва ижтиҳоди билан бошқариш ҳуқуқини берган. Байтулмолни бошқариш, қўшин тайёрлаш, волийларни тайинлаш, одамлар манфаатларидан қўз-қулоқ бўлиб туриш, шаҳарларни ободонлаштириш, йўллар очиш, одамларни бир-бири билан даф қилиб туриш, умумий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш каби ишлар шулар жумласидандир. Улар халифанинг ихтиёрига топширилган бўлиб, у булар хусусида қонунлар, бўйрүқлар чиқариши мумкин. Уларга бўйсуниш мусулмонларга фарз, бўйсунмаслик эса гуноҳ, яъни қонунбузарликдир. Уларга жазо белгиланади.

Шореъ халифага одамларга буюриш ва тақиқлаш ҳуқуқини бергани каби, қонунбузарларни жазолаш, жазо турини тайинлаш ҳуқуқини ҳам берган. Қонунбузарлик - шариатда аниқ жазоси тайинлангани, халифага ҳамда халифанинг ноиби сифатида қозига ҳавола қилингани жиҳатидан таъзирга ўхшайди. Лекин у халифанинг бўйрүғи ва тақиқига бўйсунмаслик жазоси ҳисобланса, таъзир Оллоҳнинг бўйрүғи ва тақиқига бўйсунмаслик жазоси ҳисобланади.

Қонунбузарлик жазоси учун даъвогарнинг мавжуд бўлиши шарт эмас. Қози қаерда бўлмасин, ундан хабардор бўлгани заҳоти қозилик йиғилишисиз ҳам ҳукм чиқариш ҳуқуқига эга. Умар ибн Хаттоб қонунбузарлик учун жазолар эди. Масалан, йўл ўртасида туриб олиб, йўловчиларни ўтказмаётган одамни урган (дарралаган). Бўйруқларига бўйсунмаган одамни жазолар эди.

Қонунбузарлик турлари

Қонунбузарликнинг аниқ, муайян турлари йўқ. Ҳар бир давлат қонунларига бўйсунмаслик қонунбузарлик ҳисобланади. Уларга жазо турини халифа белгилайди. Масалан, шаҳар майдонлари ва умумий йўлларга муайян масофа ва чегара белгилаб, одамларга

ундан фалон метргача бўлган масофага уй қуриш ёки экин экишни тақиқлайди. Кимки бунга бўйсунмаса, уни жарима солиш, дарралаш ёки қамаш билан жазолайди. Савдо-сотиқ ишларини бошқариш учун маҳсус ўлчов асбоби (яъни, килограмм, қадоқ, литр) тарози ва ўлчагичларни тайинлаб бериш ҳам халифанинг ҳаққидир. Уларга бўйсунмаган одам ҳам жазоланади. Қаҳвахоналар, меҳмонхоналар, ўйингоҳлар каби оммавий жойлар учун маҳсус тартиблар жорий қилиш ҳам халифанинг ишидир. Бу тартибларга риоя қилмаган одам ҳам жазоланади.

Худди таъзирдаги каби умумий тарзда муайян воқелар учун муайян жазолар белгилаш ҳам мумкин. Лекин бугун бўлиб турган воқеларнинг бошқа воқеларга айланаб қолиши, тубдан ўзгариб кетиши ҳоллари ҳам учраб туради. Шунинг учун бўлиб турган воқеларга муайян жазо тайинлаш кўзда тутилган мақсадни етарли даражада рёёбга чиқара олмайди, айrim ҳолларда акс натижা беради. Шунга кўра, бўлиб турган воқеларга муайян жазолар тайинланган бўлса, ўша ҳолича туради, янги қонунлар, яъни - янги буйруқ ва тақиқлар чиқадиган бўлса, уларга қараб янги жазолар тайинланиши керак бўлади.

Кечириш

Жиноят содир этилиб, қозига арз қилингач, у ҳали ҳукм чиқармаган бўлса, иш кўриб чиқиласди. Жиноятчи жазоланадими, йўқми? Жазо олиб ташланадими, йўқми? Уни кечиришга ҳаққи борми, йўқми? Бунинг тафсилоти қўйидагicha:

Аввало, жиноятчини жазолаш хусусида. Давлат қўли остидаги ер, ҳаво, денгиз, анҳор каби нарсаларга нисбатан жиноят ёки жиноятнинг бир элементини содир этган кимса - қилган айби ҳад, жиноят ёки қонунбузарликка оид бўлишидан қатъий назар, ўзи эса халифа, ҳоким, уммат мажлиси аъзоси бўлишидан қатъий назар, модомики давлатнинг ҳимоясидаги, исломий фуқароликни қабул қилган шахс экан, жазосини олади. Фуқароликни қабул қилган бирор одам мамлакат ичida бўладими, ташқарисида бўладими, жазодан қочиб қутулолмайди. Давлат салтанатидан ташқарида жиноят содир этган ажнабий жазога тортилмайди. Исломий фуқароликни қабул қилган шахс эса жиноятни давлатнинг ичida қиладими, ташқарисида қиладими, жазосини олади. Аҳли аҳд ва омонлик олганлар эса давлат салтанатининг ҳудудида жиноят содир этсалар,

жазоланадилар. Элчи, консул каби дипломатик вакиллар бундан мустаснодир.

Шуны ҳам айтиб ўтиш лозимки, шаръан мукаллаф одамгина, яъни балофатга етган, ақли расо, ўз ихтиёри билан иш қилган одамгина жазога тортилади. Гўдак ё жинни жазоланмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«رُفِعَ الْقَلْمَنْ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّىٰ يَسْتَيقِظَ، وَعَنِ الصَّيِّدِ حَتَّىٰ يَلْغُ، وَعَنِ الْمَسْجُونِ حَتَّىٰ يَفْرِقَ»

«Қалам уч тоифадан кўтарилгандир: Уйқудаги одамдан уйгонунига қадар; гўдакдан вояга етгунинг қадар; жиннидан ақлини топгунинг қадар», деганлар. Бу ҳадис гўдак ва жиннининг жазоланмаслигига очиқ ҳужжатdir. Вояга етмаган болаларни ёшларни ўнглаш номи билан ўзларига хос қамоқхоналарга қамаш мумкин эмас. Чунки бунга далил йўқ. Зиддига эса мазкур ҳадис далилдир. Ҳадисдаги «қалам кўтарилди», дегани жазоланмайди, деганидир. Норасида бола жиноят содир этса, жавобгарлик валийсининг гарданига тушади. Жиноятнинг содир этилиши валийсининг масъулиятсизлигидан келиб чиқсан бўлса, унинг ўзи жазоланади. Бундай бўлмаса, жазоланмайди. Боланинг ўзи ҳеч қанақасига жазоланмайди. Жинни ҳам жазоланмайди. Ҳадис ҳар иккисига бир хил далолат қиласи. Ўз хоҳишисиз маст қилинган одам ҳам жазоланмайди. Унинг ҳукми жиннининг ҳукми кабидир.

Мажбур қилинганинг иши кўриб чиқиласи. Агар қаттиқ мажбур қилинган бўлса, ноилож қолса, яъни аниқ ўлим билан қўрқитилса, у ҳам жазоланмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ:

«رُفِعَ عَنْ أَمْتَنِ الْخَطَا وَالنَّسِيَانُ وَمَا اسْتَكْرِهُوا عَلَيْهِ»

«Умматимдан хато, унутиш жавобгарлиги ва қилишга мажбур этилган иш(нинг жавобгарлиги) кўтарилгандир», деганлар. Аммо ишдан ҳайдаш, қамаш каби қўрқитишлар жазони бекор қилиувчи мажбураш ҳисобланмайди. Ноилож қолдирадиган мажбурашгина инобатга олинади.

Энди жазони бекор қилиш хусусида. Кимки жонини, молини, шаънини ҳимоя қиласман, деб жиноят содир этса, жазо бекор қилинади. Зоро, мудофаа жиноят содир этишнинг шаръий оқловчисидир. У ҳатто қотиллик жиноятини ҳам оқлайди. Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»

«Кимки дини учун ўлдирилса, шаҳиддир. Кимки жони учун ўлдирилса, шаҳиддир, Кимки моли учун ўлдирилса, шаҳиддир. Кимки аҳли аёлини ҳимоя қилиб ўлдирилса, шаҳиддир». Бу ҳадис динини, жонини, молини ёки шаънини мудофаа қилиш учун курашган одамнинг жазоланмаслигига далил бўлади. Мудофаада ўлдирилса - шаҳид бўлади, ўлдирса - унга қарши ҳеч нарса қилинмайди. Зеро, Пайғамбар ﷺ яна бир ҳадисларида:

«فَإِنْ قُتِلْتَ فَفِي الْحَجَّةِ وَإِنْ قُتِلْتَ فَفِي النَّارِ»

«Ўлдирилсанг, жаннати бўласан, ўлдирсанг, дўзахи бўласан», деганлар. Яна бир ривоятда келади:

«يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ جَاءَ رَجُلٌ يُرِيدُ أَخْذَ مَالِي؟ قَالَ: فَلَا تُعْطِهِ مَالَكَ، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قَاتَلَنِي قَالَ: قَاتَلْنِي»

«Бир одам: «Эй Расулуллоҳ, бир киши молимни (тортиб олишни) хоҳлаб келса, нима қиласман?» деди. «Молингни берма», дедилар. «Агар мен билан уришса-чи?», деб сўраган эди: «Сен ҳам уриш», деб жавоб бердилар». Бу ҳадисда молининг мудофааси учун уришишга буюриляпти. Шунга кўра, мудофаа жиноят содир этилишининг оқловчиси бўлади. Кимнинг жинояти дини, жони, моли ёки шаънини мудофаа этиш учун қилингани исботланса, у жазодан озод этилади.

Энди кечириш хусусида. Кечириш ишларга қараб ҳар хил бўлади. Агар жиноятнинг жазоси ҳад бўлса, кечириш ҳеч қанақасига мумкин эмас. Бу хусусда кўп ҳадислар ворид бўлган. Ибн Можа Абу Ҳурайрадан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ:

«حَدَّ يُعَمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَاعِنَ صَبَاحًا»

«Ер юзида биттагина ҳадга амал қилиш қирқ кун тонгда ёмғир ёғишидан ҳам яхшироқдир», деганлар. Абу Довуд ибн Умардан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَنْ حَالَتْ شَفَاعَتَهُ دُونَ حَدًّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ فَهُوَ مُضَادُ اللَّهِ فِي أَمْرِهِ»

«Кимки Оллоҳнинг ҳадларидан бири учун ўртага тушиб, тұхтатиб қўйса, Оллоҳнинг ишига қарши чиқибди», деганлар. Муслим Сафрон ибн Умайядан ривоят қилади:

«كُنْتُ نَائِمًا فِي الْمَسْجِدِ عَلَى خَمِيصَةٍ لِّي فَسُرِقْتُ، فَأَخَذْنَا السَّارِقَ فَرَفَعْنَاهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِقَطْعِهِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفِي خَمِيصَةٍ ثَمَنُ ثَلَاثَيْنَ دِرْهَمًا، أَنَا أَهْبَهَا لَهُ أَوْ أَبِيعُهَا لَهُ، قَالَ: فَهَلَا كَانَ قَبْلَ أَنْ تَأْتِيَنِي بِهِ»

«Масжидда кийимимни ёпиниб ухлаётган эдим, ўғирлаб кетишиди. Ўгрини ушлаб, Пайғамбар ﷺ олдиларига олиб борган әдик, қўлини кесишга буюрдилар. Мен: «Эй Оллоҳнинг Пайғамбари, ўттиз дирҳамлик кийим учун-а, (яхписи) мен уни унга ҳадя қилиб юбораман», дедим. У киши: «Шу иш менинг олдимга олиб келмасингдан олдин бўлмабди-да», дедилар». Аҳмад ва Нисоийнинг ривоятида:

«قَطْعَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

«Кейин Пайғамбар ﷺ унинг қўлини кесдилар», дейилган. Молик «Муваттоъ»да Робиа ибн Абу Абдураҳмондан ривоят қилади:

«أَنَّ الزَّبِيرَ بْنَ الْعَوَامَ لَقِيَ رَجُلًا قَدْ أَحْدَادَ سَارِقًا، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَذْهَبَ بِهِ إِلَى السُّلْطَانِ، فَشَفَعَ لَهُ الزَّبِيرُ لِيُرْسِلَهُ، فَقَالَ: لَا، حَتَّى أَبْلُغَ بِهِ السُّلْطَانَ، فَقَالَ الزَّبِيرُ: إِذَا بَلَغْتَ بِهِ السُّلْطَانَ فَلَعِنْ اللَّهُ الشَّافِعَ وَالْمُشْفَعَ»

«Зубайр ибн Аввоб бир ўгрини ушлаб олиб, султоннинг олдига олиб бормоқчи бўлиб турган кишини учратиб қолиб, қўйиб юоришини сўраб, ўртага тушди. У: «Йуқ, султонга олиб бораман», деб туриб олди. Шунда Зубайр: «Агар султонга олиб борсанг, ўртага тушувчини ҳам, тушилувчини ҳам Оллоҳ лаънатлади», деди». Бу ҳадислар иш ҳокимга етиб борганидан кейин ҳадлар борасида халифанинг ҳам, ҳақдорнинг ҳам мутлақо кечиришга ҳаққи йўқлигини очиқ кўрсатиб туриди.

Жиноятларда эса қозига арз қилинганидан аввал ҳам, кейин ҳам кишининг кечиришга ҳаққи бўлади. Аҳмад Абу Шурайх Ҳузойдан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَنْ أُصْبِبَ بِدَمٍ أَوْ خَبْلٍ وَالْخَبْلُ الْجُرْحُ فَهُوَ بِالْخَيَارِ بَيْنَ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِمَّا أَنْ يَقْتَصِرَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الْعَقْلَ وَإِمَّا أَنْ يَغْفُو»

«Кимгаки жон ёки жароқат мусибати етса, уч ишдан бирини танлаши мүмкін: ё қасос олсин, ё товон тұлаттирасын ёки кечирсін». Бу ҳадис одамнинг ўз ҳаққидан воз кешиши мүмкінлегини очық күрсатыпты. Мұслым Абу Ҳурайрадан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَا عَفَا رَجُلٌ عَنْ مَظْلِمَةٍ إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ بِهِ عَزَّاً»

«Қайси бир киши бир зулмни кечирса, шу иши туфайли Оллоҳ унинг азизлигини зиёда қилиши муқаррар», деганлар. Термизий Абу Дардодан ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ:

«مَا مِنْ رَجُلٍ يُصَابُ بِشَيْءٍ فِي حَسَدِهِ فَيَتَصَدَّقُ بِهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ بِهِ دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ بِهِ خَطِيئَةً»

«Қайси бир киши жисмига бирон мусибат етса-ю, уни садақа қилиб юборса (яъни кечирса), шу иши туфайли Оллоҳ уни бир даража күтариши ва бир гуноҳини үчириши аник», деганлар. Жиноятларни кечириш Қуръонда ҳам келган. Оллоҳ Таоло айтади:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَعَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءَ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَحْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةً﴾

– „Эй мүмінлар, сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди. Энди кимга биродары томонидан бир оз авғ қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса), у ҳолда яхшилик билан бўйсуниш ва чиройли суратда товон тўлаш лозимdir. Бу (хукм) Парвардигорингиз томонидан енгиллик ва раҳм-шафқатdir“. [2:178]

Яна Оллоҳ Таоло айтади:

﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْنَحَ فَآخِرَةً عَلَى اللَّهِ﴾

– „(Ҳар қандай) ёмонликнинг жазоси худди ўзига ўшаган ёмонликдир (яъни ҳар бир ёмонликдан кейин ўзига яраша жазоси бордир). Энди ким (интиқом олишга қодир бўлган ҳолда) афв қилиб, (ўртани) тузатса, бас, унинг ажри Оллоҳнинг зиммасидадир“ [42:40]

Бу оятлар одам боласининг ҳам жиноятлар борасида ўз ҳақидан воз кечиши мумкинлигини кўрсатиб турибди, бироқ бу иш фақат жиноятларгагина хосдир. Чунки оятларда гап жиноят ҳақида боряпти. Демак, жиноятларда ҳақдор кечириши мумкин.

Давлат эса жиноятларда ҳақдор кечирганидан кейин жазони бекор қиласди. Чунки унинг жазолашига ҳожат қолмайди. Бу билан давлат кечирган бўлиб қолмайди. Кечирган ҳақдорнинг ўзидир. Ҳақдор кечирмаса, давлатнинг ҳам, қозининг ҳам, халифанинг ҳам кечиришга ҳаққи йўқ. Зеро, Оллоҳ Таоло:

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾

– „Сизлар учун қасосда ҳаёт бор,...“, [2:179] дейди. Яъни қасоснинг бўлиши ҳаётни муҳофаза қиласди, бўлмаслиги эса унинг сўнишига олиб боради. Бу ерда қасос жазодир. Унинг сабаби эса ҳаётдир. Оқибат эса бор ёки йўқ бўлиш. Модомики, давлатнинг ҳаётни муҳофаза қилиши фарз экан, кечириш тарки фарзга олиб бориб қўйгани туфайли ножоиз ишдир. Бундан ташқари, ҳадлар борасида Оллоҳ ҳокимга кечиришни аниқ ҳаром қилган. Чунки улар Оллоҳнинг ҳаққидир. Шунингдек, жиноятларда ҳам Оллоҳнинг ҳаққини давлат бекор қилолмайди ҳам, кечиролмайди ҳам. Ҳокимнинг ҳам уни кечиришга ҳаққи йўқ. Оллоҳнинг ҳаққи учун белгиланган жазони тайинлаши вожиб.

Таъзирнинг жазосини белгилаш Халифа ва унинг ноиби сифатида қозига ҳавола қилинади. Халифанинг жазо тайинлаши шарт эмас, кечириши ҳам мумкин. Бунга далил Аҳмаднинг Муоз ибн Жабал رضдан қилган мана бу ривоятидир:

«أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي رَجُلٍ لَتَقِيَ امْرَأَةً يَعْرِفُهَا، فَلَيْسَ يَأْتِي الرَّجُلُ مِنْ امْرَأَتِهِ شَيْئًا إِلَّا قَدْ أَنَا مِنْهَا، عَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يُجَامِعْهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الْآيَةَ (أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ) فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأْ ثُمَّ صَلَّ»

«Бир одам Пайгамбар ﷺнинг олдиларига келиб: «Эй Оллоҳнинг Пайгамбари, таниш хотин билан учрашиб қолиб, эркак киши ўз хотини билан нима иш қиласа, ўша ишни қилган, фақат жимоъ қилмаган киши ҳақида нима дейсиз?», деди. Шу пайт Оллоҳ Таоло:

﴿وَأَقِمُ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُبْعًا مِنَ اللَّيْلِ﴾

– „Кундузнинг ҳар икки тарафида ва кечадан бир бўлагида намозни тўқис адо қилинг!“, [11:114]

деган оятини нозил қилди. Шунда Пайгамбар ﷺ: «Таҳорат қилиб, намоз ўқи», дедилар». Бу ерда бир киши ҳаром ишни қилди. Пайгамбар ﷺнинг олдиларига келиб, иқрор ҳам бўлди. Шунга қарамай, Пайгамбар ﷺ уни жазоламадилар, кечирдилар. Бир ривоятда:

﴿تَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّ﴾

«Таҳорат қилиб, намоз ўқи» дейиш билан кифояланган бўлсалар, яна бир ривоятда:

«أَصَلَّيْتَ مَعَنَا»

«Биз билан намоз ўқидингми?», деб сўрадилар. У: «Ҳа», деб жавоб бергач:

﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ﴾

– „Албатта яхши амаллар ёмонлик-гуноҳларни кетказур“, [11:114]

деган оятни тиловат қилдилар. Бундан ташқари, Пайгамбар ﷺ: «Бу Оллоҳнинг розилиги учун қилинган тақсимлаш бўлмади», деган одамни ҳам жазоламаганлар. Шунингдек, Зубайрнинг фойдасига бир ҳукм чиқаргандарида: «Аммаваччангиз бўлгани учун (шундай қилдингиз)» деган одамни ҳам - газабланган бўлсалар-да, жазоламаганлар. Шулардан кўриниб турибидики, таъзир бобига оид бир иш ҳокимга қўтариб чиқилса, унинг кечиришга ҳаққи бор.

Шунингдек, жазони енгиллатишга ҳам, энг енгил ҳадни белгилашга ҳам унинг ҳаққи бор. Оиша ﷺ ривоят қилишича, Пайгамбар ﷺ:

«أَقِلُوا ذَوِي الْهَيَّاتِ عَرَاتِهِمْ إِلَّا الْحُدُودَ»

«Ўрнак бўладиган кишиларнинг ҳадлардан бошқа католарини кечиринглар», деганлар. Хатосини кечириш,

тойилишидан кейин қайта туриб олишига ёрдам бериш афв этиш ёки жазосини енгиллатиш билан бўлади. Анас ибн Моликдан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺ:

«اَلْأَنْصَارُ كَرِشَىٰ وَعَيْتَىٰ وَالنَّاسُ سَيَكُشُرُونَ وَيَقُلُونَ فَاقْبُلُوا مِنْ مُخْسِنِهِمْ وَتَحَاوُرُوا عَنْ مُسِيَّهِمْ»

«Ансорлар менинг гуруҳим ва ишончли кишиларимдир. Одамлар эса қўпайтириб ҳам, камайтириб ҳам турадилар. Шунинг учун уларнинг яхшиларини қабул қилиб, ёмонларини ўтказиб юбораверинглар», деганлар. Ёмонларини ўтказиб юборавериш уларни кечиришdir. Чунки ўтказиб юбориш кечириш деганидир. Шунга қўра, таъзирда кечириш ҳам, жазони енгиллатиш ҳам мумкин. Фақат бу ишга ёлғиз халифанингина ҳаққи бор. Агар халифа бирор жазонинг энг енгил миқдорини белгилаб қўйған бўлса, қозининг кечиришга ҳаққи бўлмайди. Чунки халифа белгилаб қўйған жазони тайинлашдан бошқа иложи қолмайди. Агар халифа жазонинг енгил миқдорини белгилаб қўймаган бўлса, қозининг ҳам кечиришга ва жазони енгиллатишга ҳаққи бўлади. Кечириш борасида қонунбузарлик ҳам таъзир кабидир. Бу борада таъзирда қандай иш тутилса, қонунбузарликда ҳам шундай иш тутилади.

Юқоридагилар иш қозига кўтарилиб, ҳали ҳукм қилмаган бўлса, қилиниши мумкин бўлган ишлардир. Ҳукм қилганидан кейин эса ҳақдор кечирган жиноят бобига алоқадор ишларда афв этиши жоиз эмас. Ҳадлар бобига алоқадор ишларда ҳукмдан олдин ҳам, кейин ҳам кечиришга ҳаққи йўқ. Жиноят бобига алоқадор ишлар ҳам ҳақдор кечирмаса, ҳад бобига ўхшаб, Оллоҳнинг ҳаққи бўлиб қолади. Шундай бўлгач, ҳукмдан олдин ҳам, кейин ҳам афв этиши мумкин бўлмайди. Таъзир ва қонунбузарликларда эса қози бир ҳукмни айтгач, уни бажариш ҳамма мусулмонларга лозим бўлади. Шунинг учун уни, модомики шариат чегарасидан чиқиб кетмаган экан, бекор қилиш, йўқ қилиш, ўзgartириш, енгиллатиш, умуман ҳеч нарса қилиш мумкин бўлмайди. Чунки қози ҳукмни айтганидан кейин уни бекор қилиш мумкин эмас. Афв этиш эса уни бекор қилишдир. Шунинг учун ҳам у жоиз эмас. Ҳақдор кечирган жиноят бобига алоқадор ишларни бундан истисно қилинишига далил шуки, Оллоҳ Таолонинг:

﴿فَسَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ﴾

– „Энди ким (интиқом олишга қодир бүлган ҳолда) авф қилиб, ўртани тузатса...“, [42:40]
деган сўзи ҳам, Пайғамбар Ҳининг:

«مَا عَفَ رَجُلٌ عَنْ مَظْلِمَةٍ»

«Қайси бир кипи бир зулмни кечирса», деган гаплари ҳам умунийликни ифодалаб, ҳукмдан олдинги ҳолатга ҳам, кейинги ҳолатга ҳам тааллуқлидир. Шу очиқ ҳужжат билан бу иш мустасно қилинган. Ундан бошқаларидаги ҳукмдан кейин ҳеч қанақасига кечириш мумкин эмас.

